

ᳵ᳚᳚ ᳚᳚᳚᳚᳚
Introduction to Philosophy

COURSE CODE : BPH - 2301

᳚᳚᳚᳚᳚ ᳚᳚᳚᳚᳚ ᳚᳚᳚᳚᳚ ᳚᳚᳚᳚᳚
᳚᳚᳚᳚᳚ ᳚᳚᳚᳚᳚ ᳚᳚᳚᳚᳚ ᳚᳚᳚᳚᳚
᳚᳚᳚᳚᳚ - 1705

veG/veGmGm tcÜMöj

`kÐ cwi iPiZ

Introduction to Philosophy

Giu GKiu clygöZ cVmigMöj GB cVmigMüU tgv. AmbQiy ingvb (mnthvMx Aa'vcK, evDwe), tgv. gÄj Bj vnx (mnthvMx Aa'vcK, `kÐ wefVM, Rvni½xi bMi wekpe`ij q) i Pbv KtiQb Ges m²úv`bv KtiQb Aia'vcK bvRgv wmiif Kx, tgv. AmbQiy ingvb I Qitbvqviv myZibv |

Wib, GmGmGBPGj

miguRK veÁvb, gvbvK I fvlv`g
ersj vt`k Dšj wekpe`ij q

tCÜMg

veG/veGmGm

veIq

`kØ

tKvmp bvg

`kØ-1 : `kØ cwi iPiZ

cKvkKvj

cü g cKvk : 2001

mstkwaZ ms̄iY : 2008

cbgÿY : 2010

cbgÿY : 2011

cbgÿY : 2014

© eisj vt`k Dššÿ nekpe`vj q

cÜ` mRvBb

gvmÿ gmgÿ gij K

KvúDUvi KtúuR

tgV: Avej Kvj ig AvRv`

tgvnvš` RvKi aj Bmj ig mi Kvi

cKvkbv

cKvkbv, gÿY I veZiY veFvM

eisj vt`k Dššÿ nekpe`vj q

MvRxcj-1705

gÿY

eisj vevRvi tch GÜ cveij tKkb

53 b_@K nj tiW

XvKv-1100|

SBN-984-34-1011-4

cW ubt` Rbv

ucđj ukŕjv_xe,`

evsjv`k Dššj mekte`vj tq Dššj ukŕjy cxiZubfP meG/meGmGm tčMŕtg fivZ`nl qui
Rb` mvgmRK meAvb, gvbmeK I filv`đ -Gi cŕj t`tk Arcbv`i` MZ RvbvPQ| 0`kđ
cvi vPuz0 kxl R GB eBiu` i-ukŕjYi DcŕhMx Kti GK meŕkl cxiZtZ i vPZ ntqtQ| G
cxiZi gra`tg Arcbviv ubR` mŕqtZj ubt`Ri mŕeavgZ Aemti ukŕjvj vf Ki tZ cri tēb|

eBiu mnR I mij filvq Dc`vctbi tPov Kiv ntqtQ| Z_mvc AtbK`vfb A`cōZv I
`jeŕa`Zv t`tk thtZ cvti| dtj cvV`msukō weirfbreA`uōZv I` jeŕa`Zvmgr`ij mLZ AvKvti
Avgv`i Rvbvtj cieZrPZ Avgiv tmme melqtK Avil mnRteva` I cŕAj Kivi tPov Kie|
Zte Avkv KiuQ, eBiu tZ eZŕvfb melqe` eŕtZ Arcbv`i tKvb Amŕeav nte bv| cŕjv
eBiu tK 9uU BDubtU fivM Kiv ntqtQ| BDubU`tjv Avevi KtqKiu cvtV mef³| cŕZiuU
BDubtUi` i iŕZB t`qv ntqtQ fvgKv| GuU cto eŕtZ cri tēb BDubUu tZ uk melq Arcbviv
Rvb tZ hvPQb|

cŕZiuU cvtVi` i iŕZ GK ev GKmaK Dt`i tki K_v ejv ntqtQ| cvtktl Arcbviv uk ukL tZ,
ejtZ ev eYbv Ki tZ cri tēb Zv Dt`i tki DtjL Kiv ntqtQ| cŕZiuU cvtVi tktl i tqtQ
cvtVvEi gj`vqb| GuU Arcbv`i` gj`vqtb mŕhM Gtb t`te| cvtVvEi gj`vqb hv
mŕš vLRBk nq, Zte eŕtZ nte cvvU Arcbv`i AvqtE GtmtQ| cvtVvEi gj`vqtb
Arcbviv cri tēb i Pbvj-K I mŕŕjB DĒi gj-K cŕkæGes eū ubePbx I mZ`-ug`v agr`ukQy
cŕkæ meŕktl i tqtQ DĒi gvjv|

cŕkæ tjv fij Kti cto t`L tēb DĒi Kx nl qv DvPZ? Arcbv`i fvebvi mŕ½ DĒi bv ugj tj
cvv`tjv Avevi Aa`qb Ki ab| th`tjvi DĒi t`qv tbB, tm`tjv eBiuU mrvvth` ubt`RB` Zvi
Kib| ubt`Ri gZ Kti mivK DĒi`Zvi Kiv tgrtU Kivb KvR bq| hv` tKvbtv melq eŕtZ
Amŕeta nq, tmŕŕj t`UDtUvvi qvj tKt`i ukŕjKti` mrvvth` ubb| ZvQvov mncvWt`i mŕ½
Avjvc-Avtj vPbvi gra`tgI Arcbv`i mgm`vi mgravb tctq thtZ cvti b|

GB eBiuU melqe`i I ci evsjv`k Dššj mekte`vj tqi KtqKiu tUvj wfk b I ti wvI Abŕvb
cPvi Z nte| Gme mivMDj h`vmgtq Arcbv`i Rvbvtv nte| Arcbviv ubaŕi Z w`tb I mg tq
eB nvtZ tUvj wfk b I ti wvI ŕi Abŕvbw` t`L tēb I i b tēb| GB Abŕvb`tjv gtbvthvM w`tq
tkvbi mgq mvt` Aek`B KvMR Kj g ivL tēb| Abŕvb Avtj vPZ tKvbtv Ask hv` eŕtZ bv
cvti b uksev tKvbtv Astki Avtj vPbv Arcbv`i KvtQ` jeŕa` gtb nq Zte Zv ZrŕjYv KivMŕ
ij tL ubb Ges cieZrPUDtUvvi qvj Kŕm vUDUi tK vRt`Am Ki ab| vUDUi Arcbv`i mgm`vi
mgravb t`qvi tPov Ki tēb|

gvb tI Rvbi mŕgvbv ubw`ŕ bq| mgq tctj me`-vvi Z Rvbi Rb` Avtiv ukQymvqK Mŕš
(Reference Books) cto t`L tZ cvti b| GB eBtq mrvqK Mŕš i GKiu mŕŕjB Zvuj Kv t`qv
ntqtQ| hvtrvK eBtqi ubt` Rbv Abŕvqx Arcbviv cvV MŕY Ki ab| Avkv Kvi GtZ mdj Kig
n tēb|

Avgiv Arcbv`i mxi I mgŕjij fivl`r Kvgv KiuQ|

tKun@ngŠtKvix

	<i>cōv</i>
BDrbU 1 : `k#bi ~tfc I űelqe~'	1-25
<i>crV 1</i> : `vk#K űPŠi DrciĒ	2
<i>crV 2</i> : `k#bi ~tfc	6
<i>crV 3</i> : `k#bi űelqe~'	10
<i>crV 4</i> : `k#bi KűR	14
<i>crV 5</i> : `k#bi c#qvRbxqZv	17
<i>crV 6</i> : `k#bi űeűfbamsÁv	21
BDrbU 2 : `vk#K Avtj vPbvi c×űZ	26-46
<i>crV 1</i> : `vk#K c×űZ	27
<i>crV 2</i> : Avtj vPbvi c×űZ : űbűePvi ev`	30
<i>crV 3</i> : : űePvi ev`	34
<i>crV 4</i> : Abűűvb c×űZ : űe#kű Yű c×űZ	37
<i>crV 5</i> : : ~Ávgj-K c×űZ	40
<i>crV 6</i> : : ØűűØK c×űZ	43
BDrbU 3 : `k# I Ab~vb~ űelq	47-62
<i>crV 1</i> : `k# I KűűÁvb	48
<i>crV 2</i> : `k# I űeÁvb	51
<i>crV 3</i> : `k# I ag [©]	55
<i>crV 4</i> : `k# I műűZ~	59
BDrbU 4 : B~Qvi ~t#xbZv	63-77
<i>crV 1</i> : A`#ev`	64
<i>crV 2</i> : űbqšev`	67
<i>crV 3</i> : Avbqšev`	71
<i>crV 4</i> : ~űbqšev`	75
BDrbU 5 : gb ev AvZű	78-89
<i>crV 1</i> : gb m#úKűg gZev`	79
<i>crV 2</i> : gb m#úKűg gZev#` i mgűtj vPbv	83
<i>crV 3</i> : gb m#úKűg gZev` : Av#K gZ	86

BDɪbU 6	: f`n l gɬbi mɘúK©	90-98
crV 1	: f`n l gɬbi mɘúK©	91
crV 2	: f`n l gɬbi mɘúK©l qK gZerɬ`i mgtɬj vPbv	95
BDɪbU 7	: AvZɬi AgiZj	99-113
crV - 1	: AvZɬi AgiZj mɘúɬK©Awaw`K hɬɘ	100
crV - 2	: AvZɬi AgiZj mɘúɬK©bɬZK hɬɘ	104
crV - 3	: AvZɬi AgiZj mɘúɬK©agɬl qK hɬɘ	108
crV - 4	: AvZɬi AgiZj mɘúɬK©eɬkɬ Yɬ gZvgZ	111
BDɪbU 8	: gɬj`i cKɬZ.l cKvi	114-148
crV 1	: Z_` l gɬj`	115
crV 2	: e`MZ l AvZɬMZ wɬmɬe gɬj`	119
crV 3	: gɬj` e`MZ l AvZɬMZ Dfqb	124
crV 4	: gɬj`i cKviɬf`	128
crV 5	: gɬj` wɬbavɬɬYi bɬZmgn	134
crV 6	: gɬj` l mÉv	138
crV 7	: gɬj`i Zɬrch©l Aabv gɬj`i 00	142
crV 8	: gɬj` wɬmɬe Rɬeb	146
BDɪbU 9	: `vkɬKZv vkLb	149-186
crV 1	: `vkɬK `wɬfɬzi wɬKvk	150
crV 2	: `k0 crV	154
crV 3	: `vkɬKZv vkLb	160
crV 4	: hɬɘ wɬeb`vɬmi cKvi	165
crV 5	: thɬw ³ K AbɬcɬÉ : AwZmij xKiɬYi AbɬcɬÉmgn	170
crV 6	: : cZvi Yvgj-K AbɬcɬÉmgn	174
crV 7	: jNɬi Yev` l cɬvi Yev`	177
crV 8	: `k0 `be ³ K cixɬv c0vb l iPbv wj Lb	181

mnvqK MŠ' (Reference Books)

GB eBwU cvtVi mnvqK MŠ' intmte ub=ng uLZ eB,tjv cotZ cvtib, hv Avcbvi cvVtK tevSvi Rb" mnvnh" Ki te| Gme eBtqi mnvqZvq eZgub eBwU iWpZ ntqtQ| ZvQvov ubt=ne³ eB,tjv cvtV Avcib `kŠ m=utK⁹e`hvi Z Avb jvf KitZ cvi teb|

1. J. P. Thiroux, *Philosophy : Theory and Practice*, Macmillan Publishing Company, New York.
 2. A. Matin, *An Outline of Philosophy*, Mullick Brothers, Dhaka.
 3. Harold Titus, *Living Issues in Philosophy*, New York.
 4. Nigel Warburton, *Philosophy : The Basics*, Routledge, London.
 5. E. R. Emmet, *Learning to Philosophize*, Penguin, London.
 6. A. C. Grayling, *Philosophy*, Oxford University Press, Oxford.
 7. Honer, Hunt and Okholm, *Invitation to Philosophy : Issues and Options*, Wardsworth Publishing Company, California.
 8. J. O. Urmson and Jonathon Ree, *The Concise Encyclopaedia of Western Philosophy and Philosophers*, Routledge.
 9. Anthony Kenny (edited), *The Oxford Illustrated History of Western Philosophy*, Oxford University Press, Oxford.
 10. Simon Blackburn, *The Oxford Dictionary of Philosophy*, Oxford University Press, Oxford.
 11. Ted Honderich, *The Oxford Companion to Philosophy*, Oxford University Press, Oxford.
 12. Robert Audi, *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge.
 13. gytš Ave`j evi x, `kŠbi K_v, nvmib eK nVDm, XvKv|
 14. W. Av. gZxb I W. gwDR DÍxb Avng` (m=úw Z), `kŠ cwi fvl v tKvl, eisj v GKvWgx, XvKv|
 15. mvBtq` Avāj nvB, `kŠ I gtbwe`v cwi fvl v tKvl, eisj v GKvWgx, XvKv|
- * eZgub eBtqi beg BDwbUw J.P. Thiroux-Gi *Philosophy : Theory and Practice* eB Avyitj Y tj Lv ntqtQ|

‘kϕbi ṯḫ I wɛlqe’**(The Nature and Scope of Philosophy)**

‘kϕ Kx? ṯKfıḫe Gi Dṯṯe? ‘kϕbi Avṯj vP’ wɛlq Z_v cwi mi Kx? ‘kϕbi Kır Kx? eṯṯRıeb I mgır Rıeṯb Gi cϕqvRbıqZv KZUKZ ‘kϕbi mKj ‘eıko’Ávck ṯKıṯbv msÁv iṯqṯQ ṯKbv? BZṯṯ cḫæv ṯRÁımvı Avṯj vPbv ṯṯq wɛb’-ı GB BDİbU| e-Z GB BDİbṯUı gvaṯg Avgıv ‘kϕbi GKUv tgvUıgvı cwi Pq RıvṯZ cııṯeı| eZḠıv BDİbUıU ZıB 0ˆkϕ cwi ṯPıZ0 ṯKıvıṯı AbˆZg I cıııK Avṯj vP’ wɛlq|

GB BDİbṯU tgvU Qqvı cW iṯqṯQ

- ‘ıKıK ṯPŞı DrcıÉ
(Origin of Philosophy)
- ‘kϕbi ṯḫ
(Nature of Philosophy)
- ‘kϕbi wɛlqe’
(Subject-matter of Philosophy)
- ‘kϕbi Kır
(Functions of Philosophy)
- ‘kϕbi cϕqvRbıqZv
(The Usefulness of Philosophy)
- ‘kϕbi wııfbımsÁv
(Different Definitions of Philosophy)

mskq t_ŷK `vkŷK iPŠli DrciĒ

`kŷbi Buznim AvtjvPbv Kitj t`Lv hvq, teKb t_ŷK AvaybK `kŷ chŠl AŷbK
`vkŷKŷi iPŠlavivB iiænŷqŷQ mskq t_ŷK| teKŷbi gŷZ, `vkŷKŷi iPŠlaviv uQj
evBŷej ŷKw`K| wZwb Gi cŷZer` Rvrvb Ges etj b, AwfÁZvi Avtj vŷK hv mZ` etj
cŷwYZ nŷe Zv-B nŷe h_v`mZ`|

tWkvŷUP `vkŷK iPŠlavivl iiænq mskq t_ŷK| mskq KitZ KitZ wZwb t`Lŷb,
me wKŷŷK mskq Kiv tMŷj l whwb mskq Kŷib ZvŷK mskq Kiv hvq bv| KviY,
mskqKvix mĒvŷK mskq Kiv nŷj mskq Kivi Avi tKD_vŷK bv| mŷzivs mskqKvix
mĒvŷK mŷ`nvZxZ mĒv etj `ŷKvi KitZ nŷe| tWkvŷUP mg`l `vkŷK iPŠl GB
mŷ`nvZxZ mĒvŷK tK>`Kŷi Mŷo DŷvŷQ|

KvU Zwi ceŷZr`vkŷKŷi gZer`TK mskq Kŷi wB`^gZer` cŷvb KŷiŷQb|
KvŷUi gŷZ, AwfÁZv l eyx i mgŷŷq cŷKZ.Ávbjvf Kiv hvq| GB aviYv wZwb cvb
AwfÁZver` l eyxer`ŷK mskq KŷiB|

cŷqvRbŷeva t_ŷKB `vkŷK iPŠli DrciĒ

Rxeb Pjvi cŷ_ gvbŷj i bivr wRwbŷmi cŷqvRb nq| Avi GB cŷqvRb wgvŷbvŷi Rb`
ZvŷK iPŠl KitZ nq| ZvB tRgm, wkvŷi, wDDB cŷly `vkŷKŷi gŷZ, th iPŠl
Avgvŷ`i ``biv`b Rxeb cŷqvRb wgvŷq tm iPŠlB Kiv DvPZ| `vkŷK iPŠl gvbŷŷK
Rxeb-cŷ_ Pj ŷZ mrvnh` Kŷi; wewfbaŷgm`v mgvavŷb ZvŷK mŷWK c_-wbŷ`R Kŷi Ges
mŷZ`i mŷvŷb DrmwŷZ Kŷi| ZvB ej v hvq, cŷqvRbŷeva t_ŷKB `vkŷK iPŠli D`me|

ÁvbcŷZ t_ŷK `vkŷK iPŠli DrciĒ

Ų`kŷŷ kŷwUi BŷtiwR cŷZkŷ nŷjv ŲPhilosophyŲ| Philosophy K_wUi DrciĒ
nŷqŷQ wŷK kŷ ŲPhilos` Ges ŲSophia` t_ŷK| Philos kŷŷi A_ŷnŷjv AbjwM
(loving) Ges Sophia kŷŷi A_ŷnŷjv Ávb (knowledge)| ZvB Philosophy
K_wUi DrciĒMZ A_ŷnŷjv ŲÁvŷbi cŷZ AbjwMŲ| hvŷ`i Ávŷbi cŷZ AbjwM ev
fvj eimv AvŷQ ZvivB `vkŷK| GRb`B `vkŷK mŷmUm wbŷRŷK ŲÁvb-tcŷgKŲ etj
cmi Pq w`ŷZb|

gvbŷy Zvi Pricŷŷk hv t`ŷL Zv-B RvbŷZ Pqv| Gŷŷŷŷŷ tm eyx cŷqvM Kŷi wbŷRi gZ
DĒi LŷR tei Kŷi, GŷZ tm Kvŷŷnq bv ei s Avb` cvq| ZvB ej v hvq, `vkŷK iPŠl
gvbŷj i Aŷŷi i Avbŷ`i e`vci | Avi Avb` cvq etj B, Gŷv Zvi `ZtŷZ`fŷe
cmi YZ nŷqŷQ| mŷzivs ej v hvq, Ávŷbi cŷZ fvj eimv ev cŷwZ t_ŷKB `vkŷK iPŠli
DrciĒ nŷqŷQ|

RwŷwZK `ŷL gvŷj vŷfi iPŠl t_ŷK `vkŷK iPŠli DrciĒ

eisj vř`k Dššř mekte`ij q

fvi Zixq `křbi BwZnm Avřj vPbv Kij t`Lv hvq, fvi Zixq `křbi D^{me} nřqřQ
RvMwZK `řL t_řK wK Kři cwi řVY cvl qv hvq GB wPřř t_řK| PveřK `kř e`ZxZ
mKj fvi Zixq `křbi gřZ GB c_wex `řLgq| Avi GB `řL t_řK gwř jvřfi GKgvř
Dcvq nřjv, m_wK Ávb AR^ř Kiv| cřZ.Ávřbi AfřteB Rřeb `řLgq nřq I řV|
fvi Zixq `vkřKiv ZvB cřZ.Ávb AR^řbi Rb` Avřřeb mřbv KřiřQb| gwř jvřfi
GB Ávbmřbv t_řKB `vkřK wPřři Drcwř nřqřQ|

gigx wPřř t_řKB `vkřK wPřři Drcwř

gřby Zvi ax-kwř wřq i ayPřicvřki wRřbm wřqB th wPřř Kři Zv bq| w_wPřř RMr
wřq Zvi wPřři tkl t_B; Avevi GB RMřZi Ařřivřj AvřiK RMr wřq| Zvi wPřři|
G RMřZi mřv tK? gřZř cři gřby tKv_vq hvq? tmLvřb wK NřU? BZ`w` AmsL` cřke
Zvi gv_vq Avřm Ges tm Zvi Dři LřR tei Kři| KLřbv tm mřř nq, KLřbv ev mřř
nřZ bv řcř Avevi bZř Kři wPřř Kři| GB AZ_wř`ř mřvřK wřq Zvi th wPřř Zv
t_řKl `vkřK wPřři Drcwř nřqřQ|

Dcmsvř

`vkřK wPřř w^řřq, mskq, tKřZřj, cřqvřB BZ`w` th tKřbv Křivř thLvřB i i_æ
trivK bv řKb, Gw gřbřři Rřřbi GKw řřveK I `ZřřZ^řw K| ZvB Avgiv
ř`LřZ cvB, cřZw wPřřiřj e`wřiB řgřřj K cřk_wřj i Rb` wKQyřB`Dři AvřQ, hv
wřq Zvi `kř M_wZ| cřřvZ `vkřK Avi.w. řcix etřřQb, gřby řKej cřQb_æ
`vkřK bq, eis GKRb AvřřkK `vkřKl etřř| mřřiv Avgiv etřř cwi, `vkřK
wPřři tKřbv AvřwřK ev AtřřřK e`vřv bq, Gw gřbřři Rřřbi Acwřvř^ř
řřveK w K|

cvtVĚi gj`vqb

iPbuj-K cĕæ

1/ `vkĭBK ĩPšĭi DrcĭĚi KviY, tjv e`vL`v Kiab|

msĭĭB DĚigj-K cĕæ

1/ cĕPxb ĩMĕK `kĕbi DrcĭĚ e`vL`v Kiab|

2/ fviZxq `kĕbi DrcĭĚi KviY Kx?

K. eũ ĩbePbx cĕæ

mĭVK DĚi ĩj Lĭy

1/ cĕPxb ĩMĕK `kĕbi RbK

i) mĕĕĭUm

ii) tĕĕUv

iii) t_ĭj m

iv) A`mĭ ÷ Uj

3/ `vkĭBK mĕĕĭUm ĩbĕRĕK cwiPq ĩ`ĕZb

i) Ávb-tĕĕĭgK eĕj

ii) Mvb-tĕĕĭgK eĕj

iii) cĕKĭZ-tĕĕĭgK eĕj

iv) tmš`hĕĕĕĭgK eĕj

2/ meĕĕĕg mskq ĩ`ĕq `vkĭBK ĩPšĭi

hĭĭv ĩ ĩæKĕib

i) tĕĕKvU^o

ii) KvU

iii) ĩnDg

iv) teKb

4/ AĭaKĭsk fviZxq `kĕbi gĕZ

Rĕeb

i) mĕĕgq

ii) `ĕĕLgq

iii) Avb>`gq

iv) kĕmšĕgq

L. mZ` nĕj ōmŌGes ĩg_`v nĕj ōgŌ ĩj Lĭy|

1/ t_ĭj ĕmi gĕZ, RMĕZi gj- Dcĭ`vb gĕmU|

2/ tĕĕUvi gĕZ, ĩe`ĕq t_ĕK `vkĭBK ĩPšĭi DrcĭĚ nĕqĕQ|

3/ tĕĕKvĕU^p `vkĭBK ĩPšĭi mĕ`nvZxZ mĕĕĕK tĕK`^aKĕi Mĕo DĕĕĕQ|

4/ tRgm, ĩDDB, ĩkjvi cĕĕĕy `vkĭĕĕKi gĕZ, th ĩPšĭi Avgĕt`i Avb>`ĕ`q Zv-B Kiv

DĭPZ|

mĭVK DĚi

K.

1/ iii) t_ĭj m 2/ iv) teKb 3/ i) Ávb-tĕĕĭgK eĕj 4/ ii) `ĕĕLgq

L.

1/ ĩg 2/ m 3/ m 4/ ĩg

evsj vt`k Dššř nekje`ij q

c0Z`tKB RMr I Rxeb m`c`K`KQyavi Yv Kti | `kš` GB avi Yv me mgq h_v`ev
m`wZcY`nq bv| `kšbi KvR ntjv, gvbš,i GB m`vavi Y avi Yv, tj vtK nePvi -metkd tYi
gva`tg cixqVv Kti RMr I Rxeb m`c`K`m`ysnZ I m`WK Ávb c0vb Kiv|

ZĚje`vi cKwZ.AššY Kiv

e`i `tfc ev h_vh_ ifc m`c`K`Ávb`vb Kiv| `kšbi KvR| `kšbi Aššř ZĚje`v
(Ontology) e`i `w ifc m`c`K`Avtj vPbv Kti | GKwU e`i evn`K ifc, AciwU
e`i cKZ.ev Avšli ifc| GKwU e`tK Avgiv thfite t`L`Z cvB, Zv ntjv e`wU
evn`K ifc| e`i GB ifc`K ejv nq Aefim (Phenomenon) Ges e`wU cKZ.
ifc`K ejv nq Avšli mĚv (Noumenon ev Reality)| evn`ifci Aššvtj e`i th
cKZ ifc_vtK Zv Rvbv ZĚje`vi KvR| AvKvk th bxj Zv Avgiv cZ`q Kvi - GUv
ntjv AvKvtki evn`K ifc| Avi Avgiv Rvb, cKZc`q AvKvtki tKvtbv is tbB -
GwU ntjv AvKvtki cKZ.ifc ev Avšli mĚv|

`kšbi `wfwz mweR I mgšqagR

`kš Zvi Avtj vP` nelqe`tK nePvi Kti GK ALÜ `wfwz t`tK| wefbaeÁvb
cKwZi wefbaefvM wbtq Avtj vPbv Kti | Zvb weÁvtbi `wfwz LÜ| `kš`kšbi
KvR ntjv, wefbaeÁvtbi w`xvš,tjvi myg mgšq m`vab Kti Zvi B t`q`Z RMr I
Rxešbi `tfc e`vL`v Kiv|

`kš I weÁvtbi cv`R` gvlMZ, `tfcMZ bq

nekRMtZi wefbaeefvM m`tÜ Avtj vPbv-chvřj vPbv Kvtj, weÁvb wKQyavi Yv ev
mZ`tK nePvi bv Kti `kvi Kti tbq| `kš tm,tjv cixqVv-wbixqVv Kti Zvt`i
thšř`KZv nePvi Kti t`tL| m`vavi Y Ávtbi Zžbvq %ÁvnbK Ávb m`ysnZ I m`yse`|
Averi weÁvtbi Zžbvq `vkšK Ávb Avi I m`yse, m`ysnZ I ceřci m`cKřř|
`kš t`k, Kvj, Kvšřvi Y m`cK,`Ro, tPZbv, gb, weeZš, mšv, mZ`-w`v BZ`w`
nelq m`ú`K`cPvj Z avi Yv, tjv nePvi Kti G,tjvi thšř`KZv wbyq Kti Ges `vkšK
`wfwz t`tK G,tjvi e`vL`v t`q|

`kš ntjv Rxešbi mgvtj vPbv

`kš Rxešbi `tfc, A_`I Dřik` wbyq I e`vL`v Kitz Prq| Avgvt`i Rxešbi
gj`veari Y Kiv `kšbi Ab`Zg KvR| `kš Rxešbi cig Av`k` mZ, i`f I m`yi -
Gi thšř`KZv I `tfc nePvi Kti | Zvb `kš`K ejv nq, Rxešbi e`vL`v I weškd Y|
`kšbi Ab`Zg KvR ntjv, RMtZi m`t_ gube Rxešbi m`cK`wbařY Ges nekRMr
m`tÜ Ggb GK m`yse` avi Yv t`qv th avi Yvi m`t_ gvbš,i ey`MZ, `bwZK,
tmš`hřZ I agm`cKřř tPZvvi m`wZ_vtK| GRb`B ejv nq, `kš ntjv Rxešbi
mgvtj vPbv|

`kšbi c`xwZ

cW 3

`k#bi nelqe`

(Subject-matter of Philosophy)

D#ik`

GB cv#k#l Av#b

- `k#bi Av#j vP` nelq#K Kq fv#M fv#M Kiv hvq Zv eY#v Ki#Z cvi#eb|
- nefv#M, #j v Avevi tKvb&tKvb&nelq #btq Av#j vPbv K#i Zv eY#v Ki#Z cvi#eb|

figKv

RMr, Rxeb I Áv#bi nelq# mrvaviYZ Avgiv thme aviYv ev nek#m Kivi Zvi thšv³KZv I gj`veaviYB `k#bi KvR| Rxebi nefb#et#j#Á Áv#bi m#ebv, Ro, c#Y, gb I m#vi Aw`Z; Avgiv t#b #btj I `vk#Kiv G, #j vi `#c #ba#t#Yi tP#v K#i b| nepvi K#i t`#Lb - Avgv#`i c#j# KZUKzRiv m#e? Áv#bi m#gv #K? Áv#bi mZ`Zv #K#mi Dci #bf# K#i? R#oi m#_ c#Yi m#cK#K? m#v Av#Qb #K? m#vi m#_ Rxe I RM#Zi m#cK#K? BZ`w | m#zi vs `k#bi nelqe`i c#i mi L#B e`vcK| mg`#nek#B `vk#K Av#j vPbv nelqe`| tKqvW(Caird) etj b, #gvb#i AwfÁZvi Ggb tKv#bv # K tbB, mgM#nek#Evi g#ta` Ggb #KQy#bB, hv `k#bi Av#Zvi e#B#i c#o ev `vk#K Ab#v#v Kvh#vi # #K c#v#i Z nq bv#| Z#e `k# m#v#M# `#f#z#i m#v#h` Zvi Av#j vP` nelq#i e`L`v t`q| `k#bi Av#j vP` nelq#K c#v#Z #Zb fv#M fv#M Kiv hvq:

- 1) Av#e`v 2) Áv#Z#E; I 3) gj`#e`v| #bt#P G, #j v Av#j vPbv Kiv n#j v

Av#e`v (Metaphysics)

`k#bi th kvLv t`k, Kij, Kvh#viY Z#E; Ro, c#Y, gb I m#vi `#c #btq Av#j vPbv K#i Zvi bvg Av#e`v| Av#e`vi Av#j vP` nelq#K Avevi #Zb fv#M fv#M Kiv hvq: K. nekZ#E; L. Z#je`v I M. g#bv`k#|

K. nekZ#E; (Cosmology)

Av#e`vi th kvLv nek#RM#Zi c#i `k#g#v #t#Ki Ab#v#v Kiv nq Zv#K nekZ#E; etj | t`k, Kij, Ro, c#Y, Kvh#viY Z#E; nek#RM#Zi Drc#E I #g#eKv#k, A_v# m#o I #eZ# BZ`w #btq G kvLv Av#j vPbv K#i | e`i c#i `k#g#v ev ev#K #c #btq Av#j vPbv K#i etj G#K #c#eÁv#v ev Aefv#v #eÁv#v (Phenomenology) etj | nefb#eÁv#v GB Aefv#v #eÁv#bi Aš#f#|

L. ZĒje`v (Ontology)

nekRMtzi cKZ.mĒv mĕcKxġ Avtj vPbvK ZĒje`v etj | ŌOntologyŌ kĀiU iMK
kĀ ŌAbURŌ (Ontos) Ges ūj MRŌ (Logos) t_tK DmZ ntqtQ | ŌOntosŌ kĀiU i
A_ġmĒv Ges ŌLogosŌ kĀiU i A_ġe`v ev iĒÁvb | ZvB Ontology-i A_ġntPQ mĒv
mĕcKxġ iĒÁvb (Science of Being) | ZĒje`vq GKZĕv, `ŌZev, eūZĕv,
Roer, Aa`vĕv BZ`v iĒtq Avtj vPbv Kiv nq | ZĒje`vq nekRMtzi Avv mĒv
A_vĕmĕvi Av`Z; AvtQ iKbv, _vKtj Zvi mĕ_ Rxe I RMtzi iK mĕcK`BZ`v iĒl q
Avtj vPZ nq |

M. gĕbv`kĒ (Philosophy of Mind)

gĕbv`kĒb cĀvZ gb ev AvZvi `ġfc, t`n I gĕbi mĕcK`BPQvi `ġaxbZv, AvZvi
Agi Z; BZ`v iĒtq Avtj vPbv Kiv nq | gĕbv`kĒ mĕcK`ZKKvtj `kĒbi GKiu iĒtK i
kvLv iĒtmtĕ cwi MvYZ ntqtQ |

ÁvbZĒj (Epistemology)

`kĒbi th kvLv Ávtbi `ġfc, DrciĒ, mĕĕebv, mĕgv I h_v_Zv iĒtq Avtj vPbv Kti,
ZvtK ÁvbZĒj etj | Rieb, RMr I mĕvi `ġfc mĕcK`Ávbjvf Kivi AvtM `vkiKtK
iĒPvi Kti t`LtZ nte th, h_v_Ávb iK Ges Zv jvf Kiv Avgv`i cġ] mĕ iKbv?
h_v_Ávb jvfi Dcvq iK? Avgiv KZUKzRvbtZ cwi? Avgv`i Ávtbi DrciĒ
iKfite nq? h_v_Ávtbi kZġK iK? Ávtbi mZ`Zv Ges iġ_vZ; iKfite iĒifcY Kiv
hvq? Ávb mĕcKġ Gme iRÁvmb ÁvbZĒj Avtj vP` iĒl q |

gj`ie`v (Axiology)

`kĒbi th kvLv gj`ieaviY I gj`ielqK ePb iĒtq Avtj vPbv Kti ZvtK gj`ie`v
etj | gj`ielqK ePbtbi `ġfc, mZ`-g½j -myġi i `ġfc AeaviY gj`ie`vi KvR |
gj`ie`vi 4iU kvLv:

- K. hġĕie`v
- L. b`bZĒj
- M. bxiZie`v
- N. mgvR`kĒ

K. hġĕie`v (Logic)

gj`ie`vi th kvLv mZ`i cKwZ. I AvKvi iĒtq Avtj vPbv Kti ZvtK hġĕie`v etj |
ġeiWK hġĕ t_tK iKfite mġWK hġĕtK c_zK Kiv hvq Zvi iĒfbae iĒqg-Kivly
hġĕie`vq Avtj vPZ nq |

L. b`bZĒj (Aesthetics)

gj`ie`vi th kvLv ġmš`thP cKwZ. iĒYġ Kti ZvtK b`bZĒj ev ġmš`hġe`v etj |
ġmš`hġe`vq ġmš`thP `ġfc, ġmš`h`iĒifcġYi gvb`Ū cġwZ. iĒl q Avtj vPZ nq |

M. bxiZie`v (Ethics)

erj v`k DŠŷŷ nekje`ij q

gj`ie`vi th kvLv mvgvRK e`ir³i Kj`iYi cKwZ. wbtq Avtj vPbv Kti ZvK
bmvZie`v etj | bmvZie`v i f ev g½tj i ^fc, i t fi grb`U, GKK_vq gubexq KtgP
fvj -g` wbtq Avtj vPbv Kti |

N. mgvR`kØ (Social Philosophy)

gj`ie`vi th kvLv mgvR Kj`iYi cKwZ. wBYØ Kti ZvK mgvR`kØ etj | mvgvRK
i mvZbmvZ, AvPri-Abŷvb, cÅZôvb cFwZi gtj tKvtr Dti k, Av`kØI gj` AvtQ
wKbv- Gme wv l q mgvR`kØ Avtj wPZ nq |

Dcmsvi

Dctiv³ Avtj vPbv cwi t cØŷtZ ej v hvq, `kØbi Avtj vP` wv l q t K cÅvbZ wZb fvM
fvM Kiv ntj I Gt`i Avevi wv f bœDc-wv f vM AvtQ | Z`gwi `kØbi Avtj vP` wv l q i
e`vcKZvi Kvi t Y wv f bœwv f wv f EK `vkØK Avtj vPbv Mto Dtv t Q h_v- BwZnm `kØ,
A_ØwvZK `kØ, i vRØwvZK `kØ, wKŷv `kØ, agØ kØ cFwZ. |

erisj vt`k Dššj nekje`ij q

KvÜAvtbi tPtq AtbK Dbz, ZeyeÁmbK Ávb LÜ I AcYq weÁvb cKwZi GK GKwU wefvM wbtq wfbawfbreAvtj vPbv Kti, ZvB RMtZi GKwU cYq% avi Yv Avgvt`i w`tZ cvti bv| `kfbí KvR ntjv, Abgvtbi gva`tg RMtZi GKwU mqwMk ev c Yq% e`vL`v t`qv|

mgvtj vPbvj-K (Critical)

`k me KvRB th wPší-fvebv ev Abgvtbi gva`tg Kti Zv bq| `kfbí AtbK KvRB mgvtj vPbvj-K| Rxeťbi tgšij K ckm=cKqj šwK e`vL`v AtbK mgq gvbtl i gbtk Zā KiťZ cvti bv| Avevi `eÁmbK Avtj vPbvi tŋťŋ I wKQyavi YvtK mZ` etj aťi tbqv nq| `k tKvťbv wKQjK wbePvťi mZ` etj aťi tbq bv| ZvB me wKQb mgvtj vPbvi gva`tg hvPvB-evQvB Kti hv MhY Kiv hŋhŋ Zv-B tgťb tbq| hŋi Kivcv_ťi hv cŋwYZ mZ` etj cZxqgvb nq, Zv-B tKej `k mZ` etj tgťb tbq| Avi hv wePvi-weťkđťYi gva`tg mZ` etj cŋwYZ nq bv, Zv eRb Kti| GfvtēB `k wfbawfbrešij K avi Yvej xi thšwK e`vL`v I gj`vqb Kti|

msMvbgj-K (Constructive)

LÜ LÜ mZ`tk mgwšZ Kti GKwU mqwMk mZ` Zťj aivl `kfbí KvR| `k iay Abgvtb I mgvtj vPbvťZB mxgve× _vtK bv| `kfbí GKwU Mvbgj-K w KI AvtQ| wfbawfbrešij K cŋkē DĚťi i GKUv msMvbgj-K avi Yv t`qvi cŋPón Pijvq `k| ZvB ejv hvq, `kfbí fvŮvi ntjv Ávtbi GKUv cYqFvŮvi| `k iayw`k`gvb RMr bq, Gi Ašlvtj th AZw`q RMr AvtQ, Zvi m=cKq Avtj vPbv Kti| `k Rxeťbi cig Av`k`mZ`, mxi I g½j Gi thšwKZv I `ťc wePvi Kti| mōvi mvt_ mŋoi m=cKq `ťc wePvi Kti| Gfvtē `k RMr I Rxeťbi GKwU mqwMk ifc Zťj aiťZ Piv|

cřřVři gj`ıqb

iPbvğj-K cřœ

1| `křbi Kvr msřřřc eYřv Kiab|

msřřřB Dřiğj-K cřœ

1| `křbi Abğřvbgj-K Kvr eYřv Kiab|

2| 0`křbi Kvr mgřřřj vPbvğj-K0 e`vL`v Kiab|

3| `křbi msřřřvbgj-K Kvr eYřv Kiab|

K) eř ıbeřřbx cřœ

mıřK Dři ıj Ly

1| `křbi Kvr Kq řřřř ıeř³

i) 2 řřřř

ii) 3 řřřř

iii) 4 řřřř

iv) 5 řřřř

3| `křbi Kvr

i) Abğřvbgj-K

ii) mgřřřj vPbvğj-K

iii) msřřřvbgj-K

iv) I cři i me Kqıř

2| `kř ntjv Ářřbi GKıř

i) LŰ řřřř

ii) Ařřřř řřřř

iii) Ac Yřř řřřř

iv) c Yřř řřřř

4| `kř Pıř

i) RMr I Rıřřbi GKıř mıřřřř iř Zřř aiřZ

ii) eÁřřbi řřřř, řřř Zřř aiřZ

iii) KvrÁřřbi ev řřřř Ářřbi Amrı Zv Zřř aiřZ

iv) mřřři cřř. iř Zřř aiřZ|

L) mZ` ntj řřř Ges ıřř`v ntj řřřř ıj Ly|

1| gıřıř evřevřřřcřřře etj B ıřřř KiřZ cřři |

2| `kř řřřřřřř KQřřř ıbeřřřřř řğřř řğřř řv|

3| řřřřř e`vL`v memğğ řřřřř nğ|

4| `kř řřřřřřř `k`ğvb RMr ıbřğB Ářřř vPbv Kři |

mıřK Dři

K)

1| ii) 3 řřřř 2| iv) cYřř řřřř 3| iv) I cři i me Kqıř 4| i) RMr I Rıřřbi GKıř mıřřřř iř Zřř aiřZ

L) 1| m 2| m 3| ıř 4| ıř

cvV 5

`kšbi cšqRbxZv
(The Usefulness of Philosophy)

Džik`

GB cvWžkšl Avcıb

- weÁvšbi Ae`všbi tŋŋŋ`kšbi fıgKv eYšv KižZ cvıteb|
- mvgmRK, ivR%švZK I agıŋ Rxešb `kš wKfıte cšve we`li Kš Zv eYšv KižZ cvıteb |

f ıgKv

AšbšKi aviYv `kš D`mŋ Kıbv ev `cwejvm| `kšbi mvt_ Rxešbi tZgb tKvšbv m`cKŋbB| hv`i tKvšbv KvR šbB ZvivB `kš PPKš| GUv Rxešbi tKvšbv mgm`v mvgvavšbi tPov Kš bv| cKZcšŋ G aišbi wPšl GKešB Agj-K| hv`i `kš m`šŋ tKvšbv aviYv šbB, ZvivB G aišbi gšš` Kšib| `kš A_`DcvRšbi tŋŋŋ` mi vmi fıgKv ivšL bv| Zš GK_v wK Rxeš Pjvi cš_ Gi fıgKv Acwi mıg| wšP `kšbi cšqRbxZv Avšj vPbv Kiv ntjv|

`kš mšZ`i mŪvb I e`mEvi tgšj K Ávb `vb Kš

AšbšK fvešZ cvıšb, `kš tKvšbv Ávb `vb Kš bv, cKZ.mZšK Avgıv RıvšZ cwi weÁvšbi mıvıth`| wKš`weÁvšbi BıZnm Avšj vPbv Kıšj t`Lv hvq, weÁvšiv thme tgšj K aviYv ev mš wšq KvR `iæ Kšib, tm_šjvi cKZ. `šc m`cšK`wePvi- weškd Yv Avšj vPbv I e`vL`v Kš `kš| `vkšKš`i t`qv mıPıšZ Abıvb, Abıvb weıa, aviYv I cKı t_šK weÁvšiv Zv`i MtelYvi DcvE I Drmıv cvb| th tKvšbv `eÁvbK Ave`všii ZmEš wFıEgšj _všK `vkšKš`i Ae`vb| weMZ wšb kZšKi weÁvb th hvššK aviYvi Dci Mšo DıvšQ, Zvi mšv `vkšK šWKıUš

`kš `šxb wPšl c_šK cšwi Z Kš

`kšbi gj- KvR Ávb I mšZ`i AbıvŪvb|GRb` `vkšKšK Avšcvıvıvıte `šxb wPšl KıžZ nq| tKvšbv wKšB Gtŋŋŋ` ZıšK evıvı m`šxb KıžZ cvıšı bv| cšqRšb nıvıgšL Rxeš weMRš wšZl šm Kšvteva Kšı bv| Zıš`i G A`g` hvıv mıvıY gıvıšK thgb `šxb wPšl Kivı Drmıv thvMıq tZgıv wPšl c_šKı cšwi Z Kš| A`ıvı ÷Uj ešjb, Avšbı fšq Ašb`ıv hv Kšı _všK, t`PQıq I mıvš` Zv Kivı tčŋ Yv I ŋıgZv Avıg `kš t_šK tčqıQ|

`kš mıgvRK I ivóıq e`e`všK cšweZ Kš

evsj v`k Dššj mekte `ij q

gvbj/i `wofwz, migmRK inuzbnz I ivotq e`e`v G mg`B `vkBK iPsi Oviv
c`fmeZ nq| `vkBK iPsi RMr I Rxeb m`fU gvbj/i `wofwz Mto tZvtj | K_v,
e³Zu I iPbvKtg`meeZ gZevt`i gta` `vkBK iPsi cKvk ev cZdj b_vtK|
AvRtKi w`tb mvari Y tj vKI th etj, gvbj/tK tKv`bv Kg`mxi Dciq intmte e`envi
Kiv Pj te bv, mi Kvi mvari Y tj vtKi tFvU vbtq Mto DVte Gi I tcQtb itqtQ `vkBK
iPsi c`fve| ivotq bnzi t`jtI `k`bi c`fve `co| Avtgi Kvi kvmbZSj;
A`tbKvstKB `vkBK Rb j`Ki ivR%bnzK avi Yvi I ci wfiE Kti Mto I tVtQ| 1789
w`v`ta gvbe-gv`i evYx vbtq th divm mece ntqUj, Zvi gtj `vkBK i`kvi
Ae`vb Ab`Kvh`

`k` mf`Zvi Kwvtgv vbg` Kti

RMr I Rxebi cZ mekl `wofwz GKU mekl mf`Zvi Kvvtgv `Zvi Kti | Avi
RMr I Rxebi cZ mekl `wofwz `k`B Mto tZvtj | `k` hZ evj o I D`vi nq,
mf`Zvi ZZ evj o I D`vi nq| `vkBK iPsi AMvzi gvb GKU mekl mf`Zvi
DrKI`ev gntEj gvb m Pbv Kti | th t`tki `vkBK iPsi hZ Dbz tm t`tki
mf`Zvi ZZ Dbz |

`k` ag` teva I bnz`teva RvM` Kti

m`bv m`fU avi Yv, bnz`teva meB `vkBK iPsi Dci wfiE Kti Mto I tV| GKU
mekl t`tki ag`I `bnzKZv tmB t`tki mekl `k`bi c`fve cKvk Kti | Roer`x
`k`bi t`tki tj vK `vfiKfite ag`el`q bnv`K Avi bnzi e`vci`i mjev`x nq| th
t`tki `k` Aa`v`x tm t`tki gvbly mvari YZ ag`el`q Avv`K Avi bnzi veltq
`ei vM`ev`x nq|

`k` gvbj/i `wofwz D`vi Kti

RMr I Rxebi thme tg`ij K c`k`em`c`K` `k` Abg`vb Kti wKsev mektY Kti,
tm_tjvi `vkBK Reve ev mgvavb veAvtbi gZ vbi`Z bq| tKbbv hLbB `vkBK
mgm`vi PovsI mgvavb cvl qv hvq ZLbB Zv veAvtbi Ašf` n`q hvq| `k` thme
m`n I c`k`eD`l`vcb Kti, tm_tjvi PovsI DEi me`v w`tZ bv cvtj I Avgv`i
iPsi kv`i c`hvi NUvq Ges Kzs`vi t`tK gv` cvl qvi c`_vbt`R Kti | Abg`v`bi
dtj msKxYZv I e`w`v`_t`_tK gv` n`q gvby D`vi I gnr gvbmKZvi AvvKvi x nq|

`vkBK iPsi gvbj/i evy`K vbg` I gvR` Kti

wefb`emgm`vi wefb`ew`K m`fU `k` gvby`K mRvM Kti tZvtj | PU Kti tKv`bv
veltq v`v`v`l`bqv DiPZ bq -GUv `k`bi w`q| vbtq gb vbtq mg`l`wKQv`Pvi
Ki`Z nte| hv`i Kivocv`ti hv mZ` etj c`g`vYZ nte Zv-B t`Kej M`Y Ki`Z nte|
tKv`bv DPQv`m ev fiev`e`Zv thb `v`tK AvPQv`eKi`Z bv cvt`i tm`tK me`v mRvM
_vK`Z nte| GiKg `wofwz Oviv mgv`Ri Amv`g, Am`š`l I Amv`g`Am` ` i Kti
g`j gq mgvR Mto tZvtj v m`e|

`k0 cKZ MYZš;c0Z0iq mniqZv Kti

gvby hLb hvy³i Avřj vřK Rxb cwi Pni Z Kti ZLb Ab`vq tjvf I řlgZv ve`řti i tP0v Zvi _vřK bv| tjvf I řlgZv ve`řti i tP0v t_řKB hř ev msNvZ mř0 nq| mř_ř MYZš;c0Z0vi Rb` c0qvRb AvřeMnx b I cřlcvZnx b `ř0řw2| t`řki Kj`vY-AKj`vY mřřU mřWK avi Yv _vKřj B řKej tevSv hvq, řKvřbv`řj i gva`řg t`k-RbZvi DcKvi mře| GRb`B trniqBUřnW etj ř0b, mřavi Y řkřřvq hZw`b chřř`řk0K `ř0řw2 bv _vKře ZZw`b mř_ř MYZwřšK mřvR Mř0 DVře bv|

`k0 gřb Avřb` i mAvi Kti

`řk0K řPřř ř_řK Avřiv Avřb` cvB| gvby evřevřEmřcbřRře| ZvB tm AÁZvi AÜKvři _vKřZ c0` Kti bv ZvřK Ávb-evři Avřj vřK c_ Pj řZ Přq| GB c_ Pj vř Zvi KZUřj vř nře tmUv eo K_v bq, GřZ Zvi Avřř Avřw` Z nq, řPř ZwB.j vř Kti, gřbi řřav řgřU| řPřři cřkřřři Rb`B gvby mZ` mÜvřbi tP0v Kti| `elřqK řj vřKř` i gřZ, G nřjv AKvřRi KvR| řKř`GřřřeB Avře®Z.nřqř0 veAvřbi ve`řqKi veřq, řjv| th `řk0K cKZ.mZ` AvřvÜvb Kti b řZw b mÜvb Kti B Avřb` cvb| GB řPřř ev AvřvÜvb řbR`gřj` gř`evb|

Dcmsnvi

AvřvZ`ř0řZ gřb nq, `k0 Avřvř`i `b w`b Rřeřb řZgb řKvřbv řřgKv i vřL bv| řKř`GKUZLřřřq t`Lřj B tevSv hvq, `k0 Avřvř`i Rřeřbi mř_ I Zřc0řřře Rř0řq AvřQ| e`vřMZ, mřgvřRK, i vR`wřZK, agřř c0řřU řřřř Gi c0qvRbřqZv Acwi nřřř

civVĒi gj`vqb

iPbugj-K cĕke

1/ `kĕbi cĕqvRbxqZv e`iL`v Kiab|

msuŋŋB DĒigj-K cĕke

1/ `kĕ ĩKfivte mvgvRK I ivóiq e`e`vĕK cĕvveZ Kti?

2/ `kĕ ĩKfivte agĕeva I bñZtetaĕK RvMĒ Kti?

3/ `kĕ ĩKfivte cĕKZ.MYZŠ; cĕZóvq mñvqZv Kti?

K) eū ubePbx cĕke

mñVK DĒi ij Lly

1/ cĕKZ.mZ`ĕK Avgiv RvbĕZ cvi

i) ñeÁvĕbi mñvĕth`

ii) BñZñvĕmi mñvĕth`

iii) mñvĕZ`i mñvĕth`

iv) `kĕbi mñvĕth`

3/ MZ ñZb kZĕKi ñeÁvb th hñšĕK

avi Yvi Dci Mto DĕvĕQ Zvi cĕ^{3v}

i) jK

ii) KñU

iii) tñKvU[©]

iv) teKb

2/ `kĕbi gj- KivR nĕjv

i) Ávb I mĕZ`i AbyĕÚvb

ii) KñeZv tj Lv

iii) nñmgĕL Rxeb ñemRĕ t`qv

iv) Kí bvi RMĕZ nñvi ĕq hvI qv|

4/ mv_ĕ MYZñšĕK mgvR Movi Rb`
cĕqvRb

i) BñZñvm cvV

ii) A_ĕñZ mĕcĕKñmñVK avi Yv

iii) ĩKŋvq `vkĕK `vĕfivĕ

iv) mñvĕZ`i cvV|

L) mZ`i nĕj ōmĕ Ges ñg_`v nĕj ōvĕ űj Lly|

1/ `kĕ I aĕgĕ gĕa` tKivbv mĕcKĕbB|

2/ `kĕ mĕZvi Kivĕtgv ñbgĕy Kti |

3/ `kĕ gvĕĕi i `vĕfivĕ msKivYĕKti |

4/ diñm ñeĕĕei gĕĕ iĕkvi Ae`vb Ab`ñKivĕ

mñVK DĒi

K.

1/ iv) `kĕbi mñvĕth` 2/ i) Ávb I mĕZ`i AbyĕÚvb 3/ iii) tñKvU[©]

4/ iii) ĩKŋvq `vkĕK `vĕfivĕ

L.

1/ ñg 2/ m 3/ ñg 4/ m

evsj vř`k Dššř nekře`ij q

kvLvřK mřcY© kř etj AwřinZ Kiřj `kř mřřŮ AZ`šř msKřY©avi Yv nq| mřřivs
`křbi GB msÁv, řj vřK mřřK etj řgřb řbqv hvq bv|

`křbi msÁv: řKřřZ

řKřřZ etj b, `kř nřjv mKj řeÁvřbi řeÁvb (Philosophy is the science of all sciences.)|

`křbi msÁv: cřmb

cřmb etj b, `kř nřjv mgřř`eÁvbřK Ávřbi mgřř (Philosophy is the sumtotal of all scientific knowledge.)|

`křbi msÁv: řřř

řřř etj b, wřbřeřřbřeÁvřbi j ä ÁvbřK GKřř mřřvgÄm" mgřřřřq GKřKiYB `kř
(Philosophy is the unification of all knowledge obtained by the special sciences in a consistant whole.)|

`křbi msÁv: řřcřřvi

nřeřř řřcřřvi etj b, `kř nřjv cřřcY©HK"ex Ávb -`křbi mřřvbřřKiY, řjv
řeÁvřbi eřřcKZg mřřvbřřKiY, řjvřK Dcřřä Kři Ges Zřřři HK"ex Kři
(Philosophy is completely unified knowledge -the generalisations of philosophy comprehending and consolidating the widest generalisations of science.)|

řKřřZ, cřmb, řřř I řřcřřvi `křřK řeřřbřeÁvřbi GKřřZ iřřci mřřř_ Awřbřgřb
Křib| wřřřř Zřř MřřYřřřm" bq| KřiY řeřřbřeÁvřbi ÁvbřK GKřřKiřři Rb" mgřř
řeÁvřbi Ávb _řKř AvekřK, hv GKRb `řkřřKi cřřř mřře bq| Zřřřřř eÁvbřK
řmřřřřř mřřc Yřřřc eřřř řřřř cřřř, wřřřř `řkřřK řmřřřřř mřřc Yřřřc eřřř hvq
bv| mřřřivs řeřřbřeÁvřbi GKřřZ iřřc `křř -GK_ř ejv hvq bv|

`křbi msÁv: Křř

Křř etj b, `kř nřjv Ávb mřřcKřř řeÁvb I Zřři mgřřřřPbř (Philosophy is the science and criticism of cognition.)|

`křbi msÁv: řřKřřř

řřKřřř etj b, `kř nřjv Ávřbi řeÁvb (Philosophy is the science of knowledge.)|
Křřř I řřKřřř `křřK Ávbře`řři mřřř_ Awřbřgřb Křib| Ávbře`řř `křřbi GKřř kvLv
gřřř| Zřřři GB msÁv `křřK AZ`šř msKřY©Kři Zřřřřř| Zřř Giřř msÁvq řřcř
nřř Dřřřřř th, Ávb-řeÁvřbi Ávřřřř" řeřř bq, Gřřř `křřbi B Ávřřřř" řeřř bq|

`křbi msÁv: gřřřřb

gřřřřb etj b, `kř nřjv mřřřři cřřř Abřřř - Ávřbi Ggb cřřřřřřř me mřřř hvř
Ašřřřř Ges hvřřř me mřřř GK gřřř ALŮřř ev Zřřřř gřřř" mřřřřřřř (Philosophy is

love for the truth -the complete body of knowledge that includes in it all truths - all truths organised into one great system.)|

gviwf#bi GB msÁvq `k#bi t¶t¶ mZ` jvtfi ,iaZ;h_v_¶vte `¶KwZ.jvf Kti#Q|
¶KŠ`m#Z`i c#Z ,iaZ;w`#Z ¶M¶q `k# th my`i I `i f ¶btq¶ Avtj vPbv Kti, Zv¶K
Dtc¶¶v Kiv ntq¶Q| GLv#b mKj m#Z`i GK gnvb ALÜZvi K_v ejv ntq¶Q hv m#e
bq|

`k#bi msÁv: I tqevi

I tqevi etjb, `k# ntjv c¶KwZ.m#c¶K¶mvgw¶M¶K gZ Ašš¶Y Ges e`i mmeR e`vL`v
`v#bi c¶Póv (Philosophy is the search for a comprehensive view of nature, an
attempt at a universal explanation of things.)|

I tqev¶i GB msÁvq, RMr I Rxe#bi e`vL`v th `k#bi KvR, GK_v `¶KZ.ntq¶Q|
¶KŠ`gj`veavi YI th `k#bi ,iaZc Y¶KvR GK_v `¶KZ.nqub| Zui msÁv¶U AvZ
msKvYZv t`v¶l `y| mZivis GB msÁv¶ Avgt`i Kv¶Q M¶Y#hvM` bq|

`k#bi msÁv: thšv³K cŁ`¶ev`

thšv³K cŁ`¶ev`xiv etjb, `k# ntjv fvlvi thšv³K we#k¶Y ev mgv¶j vPbv
(Philosophy is critique of Language.)|

thšv³K cŁ`¶ev`x¶i g¶Z, `k#b GZw`b thme mgm`v ¶btq Avtj vPbv Kiv ntq¶Q
tm ,tjv m¶Z`Kv¶i tKv¶bv mgm`v bq, QÜ-mgm`v gv¶ (pseudo-problem)| thgb, `e`
¶K, m#v ¶K, AvZ¶¶ ¶K, e`-vZšj;ev` I fveev`i g¶a` tKv¶bv ¶K? c¶¶Z. c¶æev
mgm`v QÜ-mgm`v gv¶ |

thšv³K cŁ`¶ev`xiv cŁ`¶ev`x etj hv mvariY cŁ`¶¶¶ cvlqv hvq bv Zvi Av`Z;`
`¶Kvi Kti#b bv ¶eavZv, AvZ¶¶ c¶¶Z. mvariY cŁ`¶¶¶i AZxZ, tmRb` Zv¶i g¶Z
G ,tjv Av`Zp¶b| mZivis Gme ¶btq Avtj vPbv A_¶¶b|

thšv³K cŁ`¶ev`x¶i g¶Z, Av¶¶e`vq th mg`¶ mgm`v ¶btq Avtj vPbv Kiv nq Zv
cŁ`¶¶¶i ¶¶¶¶¶ Avtj vP` bq etj AjxK, c¶KZ.mgm`v bq| ceZ¶¶`vk¶Kiv G
¶elqv¶ Dcj ¶ä Kti#z cv¶i¶v, Zvi KviY fvlvMZ R¶¶j Zv| Avgiv Ggbv¶te fvlv
`Zvi Kti¶Q th, ,Y (ifc, im, MÜ) ¶btq Avtj vPbv Kti#z ¶¶¶¶ `e`evPK tKv¶bv k¶
Avgiv e`envi Kvi | thgb, ifc ej¶Z ¶¶¶¶ Avgiv tKv¶bv bv tKv¶bv `¶e`i (dž,
tUej) ifc tevSvB| Av¶¶¶ `e` etj ¶KQy#bB| G¶v Avgt`i fvlvi m¶ó| Zv¶i g¶Z,
Av¶¶e`vi mgm`v ,tjvi gj-B ntjv GB fvlvR¶bZ ¶e¶¶¶¶¶| `k#bi KvR GB mg`¶
mgm`vi mgv¶tbi ¶Póv bq, eis fvlvi we#k¶Y I mgv¶j vPbv hv¶Z tevSv hv¶e G ,tjv
tKv¶bv mgm`vB bq| GKK_vq, fvlvi we#k¶Y I mgv¶j vPbvB `k#bi KvR|

evsj v`k Dššj wekte`ij q

wfU#Mb =vBb etj b, `k#bi KvR wPwKrmvgj-K (therapeutic) -fvIvi mgv#j vPbv 0vi v
Avgv#`i weãwšl`-Kiv Ges Z_vKw_Z `vk#K mgm`v, #j vi gj- DrcvUb Kiv|

Dcmsnvi

GB Av#j vPbv t_#K Avgiv ej #Z cwii th, `k#bi meRbxb tKv#bv msÁv tbB| c#Z`K
`vk#K Zui wR`^`w#KvY t_#K Gi msÁv c0vb K#i#Qb| Zte Gme msÁv
meRbM#n` bv n#j| G#Kev#i m#VK bq etj Dwo#q t`qv hvq bv| tKbbv G, #j v
`k#bi tKv#bv bv tKv#bv `enkó` w#`R K#i |

BDıbuU - 2

**`vkřbK Avřj vPbvi c×ııZ
(Methods of Philosophy)**

`vkřbK Avřj vPbv I AbřıÜvřbi Rb` th cřıvj x ev cšř Aeř ıđ Kiv nq ZvřK
`vkřbK c×ııZ etj | ř`k-Kvj řřř` ııřřbř vkrřbK `vkřbK Avřj vPbv I Ařšřvi Rb`
ııřřbř c×ııZ AbřııY Křib| eZřıvb BDıbřU ııřřbř vkrřbK c×ııZi %ııkó` Zřj aiv
nře| KııZcq `vkřbK c×ııZi cııPq beg BDıbřUı eYřıv Kiv nřqřQ| th řKvřbv
Avřbi kvLv ev ıelq AvqĚ KıřZ nřj Zvi c×ııZmgř mřřřU mg`K avıYv jvf Kiv
cřqıRb|

GB BDıbřU řgvU Qqıı cıv iřqřQ

- `vkřbK c×ııZ
(Philosophical Methods)
- Avřj vPbvi c×ııZ : ııbııPvi ev`
(Methods of Approach: Dogmatism)
- Avřj vPbvi c×ııZ : ııPvi ev`
(Methods of Approach: Criticism)
- AbřıÜvb c×ııZ : ııřřkř Yx c×ııZ
(Methods of Investigation: Analytic Method)
- AbřıÜvb c×ııZ : `Avřj-K c×ııZ
(Methods of Investigation: Intuitive Method)
- AbřıÜvb c×ııZ : řııbřK c×ııZ
(Methods of Investigation: Dialectic Method)

cvWĒi gj`iqb

iPbrgj-K cġe

1/ `vkġK c×iZi `tfc e`iL`v Kiab|

mswŋB DĒigj-K cġe

1/ `vkġK I `eÁmbK c×iZi cv_R` DġL Kiab|

2/ `vkġK c×iZi tkYmeFvM Avġj vPbv Kiab|

K) mZ` nġj OmŌ Ges ŋg_`v nġj ŌngŌ ŋj Lly|

1/ w`úġbvRv `kġb R`ŋgŋZK c×iZ Abŋi Y Kġib|

2/ †WKv†UP `vkġK ŋPŠt-cŸj x ŋQj AeġivnġK|

3/ mKj `vkġK gZer`†K ŋbŋePrier`x I ŋePrier`xi†c fŋM Kiv hvq|

4/ cŌKŋZK ŋeÁv†bi c×iZ nġj v gŸ`Z AvġivnġK|

mŋK DĒi

K.

1/ m 2/ m 3/ m 4/ m

cvV - 2

Avtj vPbv c×iZ: vbePviev`
(Methods of Approach: Dogmatism)

Dt`k`

GB cvWtk`I Avcib

- vbePviev` i msÁv w`tZ cvi`teb|
- GB gZevt` i `enkó` eYb`v Ki`tZ cvi`teb|
- GB gZevt` i Abvivi x Kviv Zv Dtj`L Ki`tZ cvi`teb|
- GB gZevt` i Áu`_tjv vbt`R Ki`tZ cvi`teb|

figKv

mavi YZ vbePviev` ej`tZ tevSivq, tKv`tv vKQyhy` mgvtj vPbv e`vZt`i`KB MhY Kiv| Avgt` i Áv`b Bw``tqi` qIgzv KZUKz`Kfite Ávbj vf Kiv hvq, Áv`bi mxgv KZ` i BZ`w` bv tR`b` `vk`K Avtj vPbv i iæKivi bvg vbePviev` | GB `w`f`w`/2 ev gZevt` i Abvivi xiv KZUKz`Riv hvq Zv vbePviev` bv Kti`B ZÉj`RÁmv i iæKti` t`b| ZvB Gti`i`K vbePviev` x` `vk`K ejv nq|

vbePviev` : msÁv I `enkó`

Áv`bi mæebv, kZ,` mxgv I `eaZv mæú`K` tKv`tv Avtj vPbv bv Kti`B `vk`K ZÉj`vPbv Kivi th c×iZ Zt`KB vbePviev` (Dogmatism) etj | vbePviev` xiv vbt`R` i Abv`Z Avtj vPbv-c×iZi Kvh`vivi Zv, Dc`thv`Mzv I th`šw`KZv vbePviev` bv Kti`B ZÉj`vPbv i iæKti` t`b| Zvuv vbePviev` tKv`tv GKvU c×iZt`K h_v`_c×iZi`fc MhY Kti`B Ges tm Abv`vqx vbt`R` i `vk`K gZev` e`vL`v Kti`B| Zvuv KZK`_tjv bmvZ ev mZ`t`K `Ztvm`x I `Zt`c`g`vYZ etj `xKvi Kti` tbb Ges Zvi t`_t`K Ab`vb` v`m`x`v`š`DcbxZ nb| Avevi GB v`m`x`v`š`i mZ`Zv th hv`v`B Kivi c`q`v`Rb Av`t`Q Zv Zvuv gtb Kti`B bv| c`P`v`b `vk`K t`c`t`Uv I Av`v`b`K cv`d`v`Z` `k`š`bi RbK t`W`K`v`U`avi Yv Kti`B th, KZK`_tjv `Ztvm`x avi Yv ev bmvZ t`_t`K Ab`vb` avi Yv ev bmvZ`Z DcbxZ nI qv hvq| t`W`K`v`U`P` g`Z, Ck`j KZ`_tjv Aš`i avi Yv (innate ideas) R`b`š`i mg`q`B Avgt` i gtb g`v`Z Kti` t`b| G`_tjv vbf`š` Ges G`_tjvi v`f`v`É`Z Avgiv thme m`Z` DcbxZ nB, tm`_tjv h_v`_P` Avevi tKv`tv tKv`tv `vk`K gtb Kti`B, g`v`b`j`i g`b`i MvB GgbB th, KZ`_tjv mZ` tm `v`f`v`e`K`f`v`e`B v`e`k`j`m Kti`B Ges tm`_tjv t`K `Ztvm`x gtb Kti`B Ges ZviB v`f`v`É`Z RMr mæú`K`Ávbj vf Kti`B| AÚ`v`e`k`j`m, g`Z`i t`M`w`v`g, Abvivi `w`f`w`/2, Av`B`e`v`K`t`K c`g`v`v`Zi`fc MhY Kivi c`É`YZv vbePviev` x` `k`š`bi `enkó`|

erj v`k Dššj nekje`ij q

3. ubePrier`x `vkibKiv mKtj B ubR ubR gZer`i tköZ; m^utK^oubwÖZ| wKš' ubitc¶¶ wePvii gva'tgB gZer`i tköZ; cöwYZ nq| Avi G wePvB `k¶bi cÖY| ubePrier`xiv Aþi gZer`i mgvtj vPbv Ktib, wKš' wþRi gZer` Avtj vPbv-ch¶j vPbv QvovB webv wePvii m^uwÖZ etj aþi tbb|

Dcmsvi

ubePrier` webv wePvii GKwU gZer`tK tgb tbq Ges ZvtK meRbx I kvkZ etj gþb Kþi| wKš' `k¶bi wPivPwiZ th cÖv Zvi mvt_ G gZer` Lvc Lvq bv| `k¶b meRbx I kvkZ mZ" etj wKQyþB| tKvþv gZer`B mgvtj vPvii Eþa'¶bq| GLvþb mZ" I Ávb DfqB mvtc¶¶ Ges Zv t`k I Kvþj i cwieZ¶bi mvt_ cwieZöKxj|

cvtVĚi gj`vqb

iPbvj-K cĭk

1| vbePvi ev` mgvtj vPbvmn Avtj vPbv Kiab|

msvřB DĚi gj-K cĭkæ

1| vbePvi evt` i msÁv w` b|

2| cvĚi Rb vbePvi ev`x`vkĭtKi bvg vj Lĭ|

3| vbePvi evt` i `enkó` Ki?

4| vbePvi ev` m`útkKvU Avf gZ e`vL`v Kiab|

K. eú vbePbx cĭkæ

mivK DĚi vj Lĭ

1) vbePvi ev` GKiv

i) Rbvĭĭ gZev`

ii) GKtĭĭ gZev`

iii) DrKó.`vkĭK gZev`

iv) tKvĭvUvB bq

3) vbePvi ev`x`vkĭKe,` ntj b

i) KvU, ivtmj, tnMj

ii) j K, tWkvU, w`útvRv

iii) evKvj, KvU, vDg

iv) Dj d, ivtmj, KvU

2) vbePvi evt` i Aviefĭ NtU

i) cĖPxbKvtj

ii) ga`hM

iii) AvavĭK hMv

i) tKvĭvUvB mivK bq

4| vbePvi ev`xiv GKiv gZev`

cĖvtbi c te`gZev`vi thšvKZv

i) vPvi Kti

ii) e`vL`v Kiv

iii) cĖvY Kti

iv) tKvĭvUvB Kti bv

L) mZ` ntj ōmĭ Ges vĭĭ v ntj ōvĭ vj Lĭ|

1| cĖPxbKvtj i `kĭb meĖĭ_g vbePvi ev` t`Lv hvq|

2| AvfÁZev` vbePvi evt` i Ašfĭ bq|

3| GKgvĭ vbePvi evt` i gva`tgB cĭKZ.Ávbj vf Kiv m`e|

4| vbePvi evt` i gtj i tqĭQ AÚiekĭm, Kms`vi, ag`m`úKvĭ tMvavĭg, kv` evtK`i

Dci vbfPZv|

mivK DĚi

K.

1| ii) GKtĭĭ gZev` 2| i) cĖPxbKvtj 3| ii) j K, tWkvU, w`útvRv

4| iv) tKvĭvUvB Kti bv

L. 1| m 2| vĭ 3| vĭ 4| m

cvV - 3

wePviev`
(Criticism)

Dtík`

GB cWtktI Avcb

λ wePviev` i msAv w`tZ criteb|

λ `vkBk Avtj vPvri c×wZ wntmte wePviev` e`vL`v KitZ criteb|

figKwwePviev` i necixZ c×wZB ntjv wePviev` | wwePviev` webr wePvri GKwU
gZer`tK MhY Kti; cŋvšti, wePviev` wePvri-wektitYi gva`tg GKwU gZer`tK MhY
Kti | wePviev` i gj-K_v ntjv, tKvrbv `vkBk mgm`v Avtj vPvri cte`H mgm`vU
tKvrbv&c×wZtZ Avtj vPvri Kiv h_vh_ nte Zv wePvri Kiv| cKZ. `vkBk mgm`v
Avtj vPvri c te`Aek`B t`LtZ nte H wePviev` Avb AvniY Kiv mae wKbv? A_ev H
mgm`vU mgvaibthvM` wKbv?

wePviev` (Criticism)

Avtbi maebrv, kZ,© mxgv I `eaZv maeútk`h_vh_fvte Avtj vPvri Kti `vkBk
ZEtj vPvri th c×wZ ZvtK wePviev` (Criticism) etj | wePviev`-K `wofwz` `vkBk
Avtj vPvri GKwU Dtv`L`thvM` `enkó` | GB wePviev`-K `wofwz` Kg-tevk mKj mgtq
`vkBk Avtj vPvri Dcv`Z wQj | wKk `k, fviZiq `k, cŋvZ. cPvrbv `vkBk
Avtj vPvri Avgiv GB `enkó` t`LtZ cvB | GwU c YZv jvf Kti Avb`K `k, b,
Kv`Ui nvfZ | KvU Zv weL`vZ MŠ` ŌCritique of Pure ReasonŌ G etj b, cŋtg
mivmwi mgm`v wbtq Avtj vPvri bv Kti mgm`vU th c×wZtZ Avtj vPvri Kiv nt`Q ev nte
tmB c×wZi ŋgZv ev h_v_Zv wbtq Avtj vPvri Kiv cŋqvRb Ges tmfiteB wZw
Avtj vPvri Kti Avtbi DrcwEielqK gZer` ŌwePviev` Ō cŋvb Kti b |

wDtgiv `vkBk Avtj vPvri KvU`K GB c×wZ Avyiv Kivi Rb` tcvYv t`q | GRb`
KvU etj b, wDgB AvgrtK wwePviev` i wv` (dogmatic slumber) t`tK RvMwi Z
Ktib | Zte th hv`i gva`tg wDg mskqevt` DcbxZ nb tmB hv` Kv`Ui gtZ
Tawlgř bq | KvU Dcvjv Ktib th, wDtgiv gZer` i gtj itqtQ wePvri Afve,
Avtbi wektitYi Afve | KvU t`Lb th, Avtbi kZ,© ŋK -AwfÁZv I wePviev` |
AwfÁZv Avb jvtfi GKvI` Drcm bq | Avtbi GKwU gvI` DcvYtKB GKvI`
DcvY gtb Kti wDg fZ Kti`Qb | h_v_`Avb AwfÁZv I ev` G `tqi msthv`Mi
dj | cŋZ`K e`i thgb Dcv`v I AvKvi `vtK, wK tZgv Avtbi Dcv`v I
AvKvi AvtQ | Zv gtZ, `kfb h_vh_ c×wZ ntjv cŋwZ Avb wbtq iia Kti
wePvri Ōviv tmB wZw`wj wbfCY Kiv, hv tmB Avb`K mae Kti Ztj`Q | Avtbi

nefkid Y Kti Kvu thgb GKiv tK Avtbi Dm m`utK`bZb Z` cKvk Ktib, tZgub Avtbi mrgvI ubt`R Ktib|

AvajbK iPSli AM0 Z teKb (1561-1626), ceavi Yv ev Kms`vi eR0 Kti mZ` mUvtbi tPon Ktib| Avi AvajbK `kfb RbK ti tb tWkvU(1596-1650), mg`lce` avi Yv I nektmi neia`x Zui c`xwZMZ mskq (methodic doubt) c0qvm Ktib| j K Zui 0An Essay Concerning Human Understanding0 (1690) M0s` etj b, Avgiv AvbMZ mgm`vtKB c0g e`vcKfite Avtj vPbv Kitev| AvajbK `kfb Dti LthvM` `euk0 ntjv c0aKvi neivax mmePvi `pofw2 ev tgRvR| nefkl Kti KvUvi mgq t`tK AvajbK `kfb c`xwZZwEjK AvM0B clavb` tctq GtmtQ| c`xwZZwEjK AvjvUvb ntjv Aek`vexfite nefkl Ygj-K; Avi G Kvi tY c`xwZZwEjK Avtj vPbv AvajbK Kvtj i nefkl Yv `kfb ieiU Ask Rjo itqtQ|

mgvtj vPbv

1. Kvu h_v_B etj b, mlg:Lj Avame`K e`e`vi (System) Rb` mepriev` ntjv c0qvrBxq ce`c0wZ| `k0 thtnZzmt` nvZvZ Avtbi mUvb Kti tmtnZzGi `pofw2 Z_v Avtj vPbv-c`xwZ mepri gj-K nI qvB `vfmeK| G Kvi tY vbi0Z Kti ejv hvq th, mepriev` vbi0Pviev`i tPtq DEg|

2. mepriev` thtnZztKvtr `vk0K mgm`v Avtj vPbv cte`H mgm`v mspvšl gZev`, nekjm ev ms`vti i mmePvi gj`vqb Kti Ges nelqvu wK c`xwZtZ I tKvtrv`cvi tct0tZ Avtj vPbv Kiv h_vh_ nte Zv vbtq iPSlfivebv Kti tmtnZyGB gZev` gj` vk0K mgm`vi Zjbvq c`xwZZwEjK Avtj vPbvq mvavi YZ e`vcZ ntq ct0| AvZ mepriev`x `pofw2i Kvi tY AvajbK `kfb c`xwZZwEjK Avtj vPbv teuk `p nq|

Dcmsnvi

mepriev` ntjv `vk0K Avtj vPbv Ggb GKvu c`xwZ ev `pofw2 hv `vk0K mgm`v Avtj vPbv cte`Zvi mrgv, kZ0l `eazv vbtq Avtj vPbv Kti | tMvovtZB hv tZ Mj` bv t`tK hvq Ges h_vh_fite mZ` mUvb Kiv hvq, tmRb` mepriev`i GB c0mqv vbtmt` tn Zirch0Y0l `k0m`qZ|

cvtVĚi gj`iqb
iPbvj-K cĕke

1/ `vkĚK Avtj vPbvi c×wZ wntmte mePviev` Avtj vPbv Kiab|

mswTB DĚi gj-K cĕke

1/ mePviev` i msÁv w` b|

2/ wbiePviev` i mvt_ mePviev` i cv_R` Avtj vPbv Kiab|

K) eú wbePbv cĕke

mVWV DĚi wj Lty

1/ mePviegj-K `wófiv½ Kg-tek t`Lv
hivq

i) cĕPxb hšM

ii) ga`hšM

iii) AvajbK hšM

iv) mKj hšM

2/ mePviev` cYšv jvf Kti

i) wntgi nvZ

ii) KvφUi nvZ

iii) tKtZi nvZ

iv) jtKi nvZ

3/ `vkĚK Avtj vPbvi Dtj LthvM`
`enĕó" ntjv

i) wbiePvi `wófiv½

ii) mePviegj-K `wófiv½

iii) mskqgj-K `wófiv½

iv) me_štjv

4/ wbiePviev` i w`v t_šK KvUšK
RvWwiz Ktib|

i) tWKvU©

ii) wDg

iii) j K

iv) teKb

L) mZ" ntj ōmĔ Ges wgv`v ntj ōwĔ wj Lty|

1/ wbiePviev` i meia× gvZev` ntjv mePviev` |

2/ mePviegj-K `wófiv½ Avgiv meēŰg t`LšZ cvB AvajbKKvtj |

3/ Ávtbi weškd Y Kti Ávtbi mvgv wbt` R Ktib wDg|

4/ AvajbK `kšbi Dtj LthvM` `enĕó" ntjv cĕwKvi wešvax mmePvi `wófiv½|

mVWV DĚi

K.

1/ i) cĕPxb hšM 2/ ii) KvφUi nvZ 3/ ii) mePviegj-K `wófiv½ 4/ ii) wDg

L.

1/ m 2/ wgv 3/ wgv 4/ m

AbjÜvb c×iZ : wekdYx c×iZ

(Methods of Investigation: Analytic Method)

Dfík

GB cVtkfI Avcib

- wekdYx c×iZ eYv KiZ cviṭeb/
- GB c×iZi cē³v Kviv Ges Zt`i Dfík` WK Zv eYv KiZ cviṭeb/

figKv

mvpúúZKKvtj AfbK`vkBK`kfb cPij Z c×iZi mgvtj vPbv Kti etjb,`vkBK Avtj vPbvi Avmj c×iZ ntjv wekdYx c×iZ/ ubitc¶ I h_v_Ávb jvtfi Rb`
 `vkBK Avtj vPbvq wekdY Avek`K/ wekdYi gvaṭg`vkBK mgm`vi Avtj vPbv Ktib etj Gme`vkBK K K ejv nq wekdYx`vkBK/ ubtP wekdYx c×iZ Avtj vPbv Kiv ntjv/

wekdYx c×iZ (Analytic Method)

mvpúúZKKvtj GK`j`vkBK MZvbMvZK`vkBK c×iZ,tjvi Zxe^amgvtj vPbv Ktib/ Gme`vkBK gZ, wekdYB`vkBK AbjÜvbi h_v_Ávb c×iZ/ Zviv gtb Ktib th, `vkBK ckevjxi wekdY Qvovl Gme cōkē DĒi wtmte thme mvariY weklm I `vkBK gZer`Dc`vcb Kiv nq tmmte I wekdY Kiv`i Kivi | tKej wektmi Dci wfiĒ Kti A_ŕ hvpvB bv Kti tKvtr vkQy MhY Kiv DvPZ bq| ubQK weklm I cōkēvi ev AvBerK`vkBK mZ`DcbvZ nlqvi cKZ.c_ bq| G gZer`i Abjvixiv ntj b gi, wfuMbv÷vBb, wkK, Gqvi cōy`vkBKē,`|

wekdYx`vkBK gti fvlvi mvariY e`envi A_ŕ fvlv-wekdY Ges kā I aviYvi wekdYi Dci ,iaZ; Avtjvc Ktib| wfuMbv÷vBb A_ŕxbZv D`NvUṭbi Dci A_v`th fvlvMZ fž ešveš Ab_ŕ`vkBK mgm`vi mṃ Kti, Zv`i Kivi Dci ,iaZ; t`b| wkK I Gqvi c`I aviYvi wekdY I`úóKtiYi Dci ,iaZ; Avtjvc Ktib| Zviv wekdYi aviv mvpúúK^owfbwfbwbgZ tcvly Kij I wekdYtKB`kfb Avmj c×iZ etj gtb Ktib|

aviYvMZ wekdY, thš³K wekdY, cĀ I BwZcY^omgvatbi cix¶Y, cōvY I mZ`ielqK ielqvejxi hvpvBKiy BZ`w` wekdYx cōvqvi Ašf¶| aviYvMZ wekdYi gvaṭg evtK`e`eüz c`I aviYvi ō`ŕZv I A`úóZv`i Kti ielqetK mnRteva`I`úó Kiv nq| thš³K wekdY, tnZvK`i h_v_ŕv, hṃ I cōvtYi wfpthvM`Zv BZ`w` ubtq Avtj vPbv Kiv nq| cĀ I BwZcY^omgvatbi cix¶Yi

evsj v`k Dššŷ wekte`ij q

tŋtĪ, cKĪ I BwZcY©mgvavb mWVK WKbv, Ab` tKv̄bv wektmi mŧ_ G, t̄jv
m½wZcY©WKbv BZ`w` Avtj vPbv Kiv nq| cŋvY I mZ`melqK melqvej xi hvPvBKİt̄Yi
gva`tg melqvej xi h_v_Zv ubifcY Kiv nq|

mgv̄j vPbv

`kŋb DĪwcz cKael wektmi hvPvBKİt̄Y wekt̄t̄Yi fvgKv AZ`šĪ, iæZcYŋ WKŠ'
`kŋt̄K t̄Kej cKael wektmi wePvigj-K cixŋY ev wekt̄Y wnt̄mte gtb Kİt̄j `kŋ
mæúYŋŋc bT_Ŕ I aŷsmĪK etj MY` nte| `kŋ t̄Kej wekt̄Ygj-K Abŷv̄vb bq,
Abŷv̄bgj-K (speculative) Abŷv̄vbI | `kŋ RMr I Rxeb mæúxq tgšŋj K cKaelj xi
m`ŋi tei Kivi t̄Póv Kt̄i| mZ̄ivis wekt̄t̄Yi mŧ_ mŧ_ Abŷv̄vb I mst̄k̄t̄Yi
cŋq̄vRbxqZv̄t̄K `ŋKvi Kİt̄Z nq|

Dcmsnvi

`kŋb wekt̄t̄Yi gj` Acwimxg| `kŋb Avtj vP` melqvej xi Ō`ŔZv I A`úóZt̄K
wekt̄t̄Yi m̄v̄v̄h` `Ī Kt̄i G, t̄jv̄t̄K cwi`vi I cwi`ũt̄ Kiv hvq| `kŋbi AwaKvsk
mgm`vB Nt̄U fvlvi Rv̄lj Zvi Kvīt̄Y| wekt̄Yx `vkŋbKiv wekt̄t̄Yi gva`tg GB
Rv̄lj Zv `Ī Kt̄i `kŋt̄K mnR I cŋĀj Kt̄īQb|

cřřVĚi gj`ıqb

i Pbrıj-K cřke

1/ weřkd Yř cřıZ e`ıL`ıv Ki ab|

msıřB DĚi gj-K cřke

1/ weřkd Yř cřıZi Abyrıx Kıvı Ges Zřř`i e³e`ıK?

2/ `ıKřK Abyřřřřřřř cřıZ řřřřř weřkd Yř cřıZ ıK h_v_? Avcbri gZıgZ ř`b|

K) eü řbevřř cřke

mıřK DĚi řj Lř

1/ weřkd Yř cřıZi Abyrıx

2/ weřkd Yř cřıZi Abyrıx řřř b

`ıKřKe`

i) řřřř

i) cřřř hřřř

ii) gj

ii) Avıřř hřřř

iii) řřřř

iii) ga`hřřř

vi) Kıř

vi) mřřřřřřř Kıřř i

3/ weřkd Yř `ıKřKř`i gřZ `ıKřK Abyřřřřř cřıZ řřř v

i) `Avıř-K cřıZ

ii) mřřřř Ygj-K cřıZ

iii) řřřř gj-K cřıZ

vi) weřkd Ygj-K cřıZ

L) mZ` řřř řřř Ges řřř`v řřř řřř řřř řřř

1/ g`i řřř řřř weřkd Y Ges kã I avı řřř weřkd řřř Dci , iãřřř`b|

2/ řřřřřřřřřřř c` I avı řřř weřkd Y I `ıřřřřřřř řřř Dci , iãřřřř`b|

3/ weřkd Yř cřıZ řřřřř

4/ `křř weřkd řřř , iãřřřřř řřř

mıřK DĚi

K.

1/ vi) mřřřřřřř Kıřř i

2/ ii) gř

3/ vi) weřkd Ygj-K cřıZ

L.

1/ m 2/ řř 3/ řř 4/ m

cvtVĚi gj`iqb

iPbvgj-K cĕkæ

1| `Ávgj-K c×iZiU mgvtj vPbvmn Avtj vPbv Ki ab|

msiŕB DĚi gj-K cĕkæ

1| evMŕmũ gtZ, weťkŕi GKgvĪ mZ`iK?

2| `Ávgj-K c×iZi mgvtj vPbv Ki ab|

K) eũ ubeŕPbx cĕkæ

mŕVK DĚi ij Lŕy

1| `Ávgj-K gZevť`i cĕ^{3v}

i) tĕtUv

ii) KŕU

iii) nem&

vi) evMŕmũ

2| evMŕmũ gZvbyŕti `vkŕK AbyŕŪťbi c×iZ ntjv

i) wePvi gj-K

ii) Z`gj-K

iii) `Ávgj-K

vi) Av`kŕj-K

3| evMŕmũ`Áv ejťZ tevSvb

i) AbyŕZťK

ii) AwfÁZťK

iii) evmÁvZ mgte`břťK

vi) evřťK

L) mZ` ntj ōmŕ Ges ŕg`v ntj ōvgŕ ij Lŕy|

1| evMŕmũ gtZ cigZĚj MŕZkŕj |

2| evMŕmũ gtZ cigZĚj evmŕn`|

3| evMŕmũcŕY-cĕvnťK cigZĚjetj gtb Křib|

4| nveŕŪ t`úŕvi `Ávgj-K c×iZi Abyŕvi x|

mŕVK DĚi

K) 1| iv) evMŕmũ2| iii) `Ávgj-K 3| iii) evmÁvZ mgte`břťK

L) 1| m 2| ŕg 3| m 4| ŕg

mřaviYZ gubly aviYv Kři th, `ňđ necixZ gřZi gřa` GKUřK Aek`B Z`vM KiřZ nře| tñMj gubřli G mřaviY aviYv e`řj w`řq ř`Lvřb th, neřiva mgřřqiB ceřřimgřl |

tñMj ř`Lvřb th, gubřli vPřř ev Ařřbi MřZ I cwi YřZ řvřřK cřvřřřZB GřMřq hřq| Zřv gřZ, Rřevřři řPZřvřq th Ařř ev AřřřZři cřKřk cvř qv hřq Zř AmřřY` I AřřřřK Ařřb| vKř`GB AmřřY` AřřřřK Ařřbi AMřřřZ řbařři Z nř mgřMřAřřbi ev AřřřřZři řřqřv řřvř, mgřMřAřřb cřZřv AřřřřK Ařřbi gřa` mřř Ae`řq řbřvřZ řřřK Ges Ařřbi AMřřřZ řbavřřY Kři| thřřZřmgřMř AřřřřZř cřZřv řeřkl ev AřřřřK AřřřřZři gřa` řřqřv Kři Ges řKřřbřv AřřřřK AřřřřZř mgřMřAřřřZřřK cwi c Yřřře cřKřk KiřZ cřři bř Ges Zř Zři cřřř mřeřl bř, řm KřvřřYB gubřli Ařřb ev AřřřřZř řvřřřK cřvřřřZř AMřři nř|

tñMřři gřZ, řvřřřK cřvřř th řaygubřli vPřři cřvřř, Zř bř; GUřv mgřMřRMřřZř cřvřř| RoRMř, Rřevřř, Břvřřvř, břvřř, ag`me vKřřřB řřřřvřřř Nřř Přř řř řvřřřK cřvřřřř| řvřřřK řeřřř mgřMřRMřřZř řbřqř| mgřřřřř (homogeneity) , cv`ř` (heterogeneity) I GKřKiY (integration) GB cřřřřř gřřřřB RMřřZř řeřřř I AMřřřZř nř| RřeRMř GB cřvřř Ařřřřři cřgmřv řřřřK cřKřkZ nřq ZřřZB Aeř`Z Ařřř Ges cřgmřvř mřř řřřřř Z neři Rb` GřMřq Přř řř| th řvřřřK cřvřřřř vPřři řřřřř AMřřřZř Ařřř řřb řvřřřK cřvřřřřZB mřv (reality)-i cwi YřřZ Nřř| mřřřvř vPřři řřřřřKřvř Ařřřřřř Kři mřvř řřřřřKřvřř Ařřřřřř Křvř hřq| GB cřvřřZř gřřřřB cřgmřv řbřřřřK cřKřk I cwi řřřřř Dcřřř Křřb| GB cřgmřv řbřřř gřa` th neřiva řbřvřZ Ařřřř řřř řřřK cřKřk Křřb Ges řřř řřřK D`PZř mgřřřř gřřřř GKřřř Křřb|

Rřevřř GB cřvřřřřř B Lřř řř, řmRb` Rřevřřř AMřřřZř cřvřřZř řvřřřK cřvřřZř| řvřřřK cřvřřřB RMřřZř AMřřřZř Křvřř| řř ev neřiva bř řřřřř RMř APř nřq thZř|

bT`ř řvřřřK cřvřř (Negative Dialectical Method)

bT`ř řvřřřK cřvřřřř Lřř-iřřřřř eřř nř| vřřř `řřřřK řřřřřřř I Rřřřř `řřřřK Křř GB cřvřř Ařřřřř Křřb| řřřřřřř GB cřvřř Ařřřřřř Křř řřřřřřř i gřev` Lřř Kiřřb| řřřřř Křřřřřřř gřa` řřřřř neřivřř gřřZř Ařřřřřřř cřřřř Kiřřb| `řřřř Břvřřřř GB cřvřř řřřřřřř cřvřřř (Socratic Method) břřř cwi řřř| GB cřvřř GKřřřř thgř Lřřřř cřvřř, Acřřřřř řřřřř cřřřřřřř cřvřřř| `ňđ cřřřřř řeřřř gřřZř gřa` GKřřřřř řřřřřřřřř nřř, Acřřřřř mřř nřř evřř| Gřřřřř GB cřvřř Amřřřř Lřř Křř mřřřř cřřřřřř Křř| Křřř GB cřvřř Ařřřřřř Křř ř`Lvř th, mřv, Ařřřř, RMř cřřřř. aviYřř gřa` Ařřřřřřřřř Ařřřř| G, řřřř thgř Ařřřřřřřřř eřř cřřřř Křvř hřq řřřřřřř Ařřřřřřřřř eřřř I cřřřř Křvř hřq|

mgvtj vPbv

1) weiax aviYvi mgštq AtbK mgq DbžZi aviYv jvf Kiv hvq, G vel tq mť`n
tbB| wKš' meŕB Zv mæe bq| Roer`xt`i gťZ, RoB cigZĚj; fiveer`xt`i gťZ,
gbB cigZĚj| Roer`xt`i gťZ, ŰgbŰ Ro t_ťK Ges fiveer`xt`i gťZ, ŰRoŰ gb t_ťK
D™Z| GB ci`ui weiax aviYvi mgšq wKfřte mæe? Zv Avgiv ešťZ cwi bv|

2) tnťMj Zui ŰwŰK c×wZi e`vcK cŰqM KtiťQb| wPšli tŕťť th c×wZ DcťhvMx
Zv th Rxeťbi l ZťĚj tŕťť l GKBFřte DcťhvMx nťe GgbŰv wŰwŰZ Kti ejv hvq
bv| mživs GB c×wZi mŰvřth wPšli mgweKvťki Ávb mæe nťj l cigZťĚj Ávb
jvf Kiv bv l thťZ cvťi |

Dcmsnvi

GB Avťj vPbv t_ťK Avgiv ejťZ cwi th, ŰwŰK c×wZi gvaťg Avgiv AtbK mgq
AtbK Dbž aviYv jvf Kwi | Zťe G c×wZ meŕťť thgb cŰqM Kiv hvq bv tZgwb
meŕťť mŰK aviYv l wťZ cvťi bv|

BDıbu - 3

**`kř I Ab`ıb` nelq
(Philosophy and Other Pursuits)**

`křbi cwiPq I cřqvRbxqZv Avı I cwi`vi fıte Avgiv RıvřZ cviřev, hıı Avgiv
GıUřK Ab`ıb` nelq ev ÁvbkıLvı mıř_ Zřbv Kıı | eZřvb BDıbřU KıZcq
ıäZcř`ÁvbkıLvı ev nelřqi mıř_ `křbi ıK mıř`k` I `emıř`k` iřřřQ Zv ıPııřZ
Kıv nřřřQ | G Zřbvıřj-K AvřıvPbıı řřřř`ı `křbi ıePııev`x `ıřřKıř I
c×ıZMZ `řZš; ıeřřkř fıte j řřřřřř

- GB BDıbřU řřřř Pııı cıı iřřřQ**
- `kř I KıřÁvıb
(Philosophy and Common Sense)
 - `kř I ıeÁıb
(Philosophy and Science)
 - `kř I ag`
(Philosophy and Religion)
 - `kř I mıııZ`
(Philosophy and Literature)

cW - 1

`k® I KvŪÁvb
(Philosophy and Common Sense)

Dtík

GB cvWtktI Avcib

- KvŪÁvbi msÁv w`tZ cvi`teb|
- `k®bi mvt_ KvŪÁvbi mvt_ k` I %emv`k` wbt`R Ki`tZ cvi`teb|

fvgKv

RMr I Rxe`bi weifbæmgm`v wbtq `vk®KMY thgb wPšI Kt`ib mvariY gvbyl tZgwb wPšI Kt`ib| Zte `vk®Kt`i gZ mvariY gvbyl i wPšI AZUv Mfxi, mlg;Lj I hv³hv bq| mvariY gvbyl i wPšI Drm ntjv DËiwaKvi, weklm, mvgwRK I aglq Abkymb| mvariY gvbyl i GB th wPšI Zv`KB ejv nq KvŪÁvb| GLv`tb Avgiv `k®bi mvt_ KvŪÁvbi m`úK®Avtj vPbv Ki`tev|

`k®

`k®bi Bst`iR cŪZkā Philosophy, hvi AvwfambK A_`ntjv Ávbi cŪZ AbjwM| `k® Piq wePri-wek`d tYi gra`tg RMr, Rxeb I cigmËvi `tfc e`vL`v Ki`tZ| ZvB `k®bi msÁvq ejv hvq, `k® ntjv Rxe`bi tgšw K wRÁvmv ev mgm`imgt`ni thšw³K I c×wZMZ wePri-wek`d Y ev Avtj vPbv|

KvŪÁvb (Common Sense)

mvariY KvR Pvj v`bvri ÁvbB KvŪÁvb| mvariY t`j vK GB Ávbi gra`tgB `b w`b Kg® m`úv`b Kt`i| KvŪÁvb ej`tZ tevSvq, t`j šwK Ggb me mvariY aviYv I weklm hv Avwe®vi, AR® I i`q`v Kiv tKv`bv e`w³i I ci GKKfvte wbf® Kt`i bv| mgv`tRi mvariY gvbyl ag®, mgvR, ivó², HwZn` cfwZ. t_`tK GwU tctq _v`tK Ges mij weklm tg`tb tbq| Kwbsnvq e`tj b, ōtKv`bv gibe`tMvôx th gZev`wU`tK wePri-wek`d Y QrovB MhY Kt`i Zv`tK KvŪÁvb e`tj |ŵ

`k® I KvŪÁvbi mvt_ k`

- 1) `k® I KvŪÁvb Dfqb Piq Rxe`bi weifbæmgm`vi mgravb Ki`tZ|
- 2) `k® I KvŪÁvb Dfqb Ávbswkw|
- 3) KvŪÁvb I `vk®K Ávb Dfqb mgq I m`úv`vq`f`t` wfbæntZ cvt`i|
- 4) KvŪÁvbi gra`tgB hv`v i i`ænq `vk®K Ávbi| weifbæmgm`v KvŪÁvbi gra`tg aiv cotj `vk®K Zv mlg;Lj fvte Avtj vPbv-ch`qj vPbv Kt`ib|

`k̂ I KvŪÁvbi `emv`k̂

- 1) `vk̂K Ávb D`vi I ubi`cŋ; KvŪÁvb Abÿvi I cŋcvZ t`vŋ |`ŋ/
- 2) `vk̂K Ávb wePri-wek̂d Ygj-K I mvgÄm`cŸ, Aciv`K, KvŪÁvb wePri-wek̂d Ynxb, m½Znxb I A#MvQtj v/
- 3) `k̂ wePri-wek̂d Y I hÿß w`tq Zvi mgm`vi mgvavb Ki`Z Pvg |`KŠ' KvŪÁvb AÜwek̂tmi gva`tg Zvi mgm`vi mgvavb tctq mšb nq/
- 4) `k̂ `řaxb wPšŋK DrmwnZ Kŋi; Aciv`K, KvŪÁvb agŋq, mvgwRK, ivóŋq cŋwZ. mĤ t`K DEiwaKvi mĤ cŮB | GLv`b `řaxb wPšŋi AeKvk tbB/
- 5) `vk̂K Ávb civ Pwŋ Z nq mÿw`ŋ j ŋ ARŋb; Aciv`K, KvŪÁvb j ŋ nxb I AvciwZK/
- 6) `vk̂K Ávb wePri-wek̂d ŋYi I ci cŮZwŮZ etj wbfŋthvM | Aciv`K, wePri-wek̂d Y I mZ`Zvi tKv`bv gvb`ŋŮi I ci cŮZwŮZ bv nI qvq KvŪÁvb wbfŋthvM`bq/
- 7) `vk̂K Ávb mshZ, mvgÄm`cŸ I c×wZMZ | Aciv`K, KvŪÁvb AmshZ, mvgÄm`nxb I Ac×wZMZ/

Dcmsnvi

`k̂bi cŮvb j ŋ nŋjv cKZ.mŋZ`i AbyŮvb | `k̂bi c×wZ nŋ`Ů ubi`cŋ chŋŋY I thšw`K wPšŋ | `vk̂K Ávb mvgÄm`cŸ I c×wZMZ | ZvB G Ávb KvŪÁvb t`K DbžZi | Zŋe Rvbi tŋŋŋ KvŪÁvb nŋjv gvbtŋi mnR, `řfweK I cŮwŋK gva`g | Gw`K t`K ejv hvq, KvŪÁvb nŋjv `vk̂K Ávbi wŋE I ciw_Kr.`ŋfc | KvŪÁvbi gva`tgB mwPZ nq cieZŋvŋj i Dbž wPšŋ I mÿsex `vk̂K Awfhv | GB Ávbi gva`tgB `vk̂K jvf Kŋib Zwi wePri-wek̂d Y I cixŋv-wbixŋvi gj- Dciv`b | ZvB ejv hvq, KvŪÁvb I `vk̂K Ávb ci`úi Nibô m`úŋK m`úwKŋZ/

cřřVři gj`ıqb

iPbvřj-K cřke

1/ KřŮÁvb ıK? `křbi mřř_ KřŮÁřřbi mřřúKřAvřř vPbv Křıb|

msıřřB DĚi gj-K cřke

1/ KřŮÁřřbi mřř_ `křbi mřř`kř Avřř vPbv Křıb|

2/ KřŮÁřřbi mřř_ `křbi cřřıU cřř` Dřřı Křıb|

3/ `vkřK Avřř vPbvı řřřř KřŮÁřřbi řřřKř e`ıL`ı Křıb|

K) eř ıbeřřbx cřke

mıřK DĚi ıj Lřř

1/ KřŮÁvb cřř qř hřř

i) DĚi ıaKřı mřř

ii) `vkřK ıPřřř řřř

iii) řřřřK ıPřřř řřř

vi) e`ıřřMZ ıPřřř řřř

2/ KřŮÁvb nřř v

i) AZřř`ř Ávb

ii) MřřıřřK Ávb

iii) řřřřK Ávb

vi) mřřıřř řřřřKı mřřıřř Kğ

mřřıřř řřř Ávb

3/ řřřKřřbv gřřbe řřřř th gZev`

ıePřı-ıeřřřř QřřvB Mřřı Křı Zřřř

KřŮÁvb eřř ř -G Dřřřı Křıb

i) KřĚ

ii) Křıbsnřř

iii) řřřř

vi) A`ııı ÷ Uřř

4/ KřŮÁvb

i) cřřřMZ

ii) Ařřřřřř v

iii) ıeřřřř Yğř-K

vi) řřřřK

L) mZ` nřř řřř Ges ıg`ı nřř řřřř ıj Lřř|

1/ KřŮÁřřbi mřř_ `křbi řřřř mřřúKřřřB|

2/ KřŮÁvb Křıı cřř eřřř nğ bř |

3/ KřŮÁvb `vkřK Ářřbi řřřř Dřřřřı |

4/ `vkřK Ávb mřřř, mřřřř cřřř cřřřřřř|

mıřK DĚi

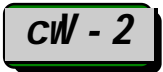
K)

1/ i) DĚi ıaKřı mřř 2/ vi) mřřıřř řřřřKı mřřıřř Kğmřřıřř řřř Ávb

3/ ii) Křıbsnřř 4/ ii) Ařřřřřř v

L)

1/ ıg 2/ ıg 3/ ıg 4/ m

`kθ I weÁvb
(Philosophy and Science)

Dfík

GB cvVtkfI Avcib

- weÁvb I `kθbi msÁv w`tz cvi teb/
- weÁvb I `kθbi mv`k I weÁvb `k` wbt`R KitZ cvi teb/

figKvc weÁvb I `kθbi gta` tKvrbv cv`R` Kiv ntZv bv/ me cθKwZK weÁvbB
 uQjv cθKwZK `kθ/ cieZxRvtj cθKwZK weÁvb m`fU gvbj i Ávb hZ tetotQ
 ZZB Zv `kθ t`K Avjv`v ntq c`K c`K weÁvb wntmte cθZov jvf KtiQ/
 c`v`e`v, imvqbw`v, gtbw`v BZ`w` A`bK `Zš; weÁvbB wKQy` b AvtM `kθbi
 Ašf` uQj | G t`K tevSv hvq, `kθ I weÁvbi gta` m`úK`L` Mfxi | `kθ I
 weÁvbi m`úK`Avtj vPbv c`e`Avgt` i Rvbr `iKvi `kθ I weÁvb KvK etj?

`kθ RMr I Rxe`bi `f`c e`vL`v I Zvi gj` AeaviYB `kθbi KvR/

weÁvb weÁvb A`we`kI Ávb/ cθZ`K weÁvb cθKwZi GKwU wv`θ kvLv m`úK`
 Avgt` i mjbw`θ, mjbw`θZ I wbfj` Ávb `vb Kti | e` m`úK`Avgt` i Bw`θM`h`
 AwfÁZvB weÁvbi Avtj vP` w`lq/ Avi weÁvbi c`wZ ntjv, ch`e`Y, cix`Y I
 Avtjv c`wZ | `kθbi mv` weÁvbi wj` , tjv tKv`vq Zv Avgtv GLb t`Ltev/

`kθ I weÁvbi mv`k

- 1) `kθ I weÁvb Df`qiB j`q` RMr I Rxe`bi inm` D`NvUb Kiv/ RvUj w`lq`K
 mnR Kiv, `je`a` w`lq`K mnR`eva` Kiv, ARvrb`K Rvbr/ m`z`is RMr I Rxe`bi
 e`vL`vZv wntmte `vkθK I weÁvb GKB c`_i hv`x/
- 2) weÁvbi b`vq `kθI AwfÁZvi RMr wbtq Avtj vPbv Kti; AwfÁZvj ä NvBvej xi
 gta` cefci m`úK`Awe`viceR Zvt` i m`eb`-I Kti Zvi m`yng`Äm`, HK`ex I
 m`k`Lj weeiY t`q/
- 3) weÁvb mvaviY Ávb`K m`y`snZ, m`y`sex I m`eb`-I Kti, dtj Zv weÁvbK Ávbi
 `fi DbwZ nq/ Avi GB mKj weÁvbK Ávb m`eb`-I ntj Zv `kθbi `fi tc`wvq/
 GRb` `kθ`K mKj weÁvbi weÁvb ejv nq/
- 4) `kθ I weÁvb Df`qi i`th`Q Ávbi cθZ Mfxi AbjvM Ges mZ` Abjv`vbi B`Qv/
 `kθ I weÁvb th gj`Z GK Zv tevSv`Z w`lqB Kwbsnvg etj b, OmvaviY Ávb t`K

evsj vt`k Dššř mekte`ij q

weÁvrb AvmtZ tMtj Avgiv thgb tKvrbv bZb ivtR" cšek Kwi bv; Abijfcfvte,
weÁvb t_řK`křb AvmtZ ntj Avgiv Avgvt`i AwfÁZvi RMZřK Qmtořq hvB bvŮ|

`kř I weÁvrb gřa" thgb wj AvřQ řZgwb Awj I AvřQ| wbtP Gř`i gřa"
Dtj LřhvM" %emv`k", řj v Avřj vPbv Kiv ntj v :

`kř I weÁvrb `emv`k"

1) weÁvb Avřj vPbv mřeavi Rb" RMr I RxbřK KřqKwU řivřM řivřM Kři Avřj vPbv
Kři| wKš`kř Rxb I RMZřK mřgwmřKfvte Avřj vPbv Kři| ZvB `eÁvrbK`wř
ntj v LŮ| ag,© bwmřKZv I tmš`h©mřúKřř tKvrbv Avřj vPbv weÁvb Kři bv, wKš'
G, řj v`vkřbK Avřj vPbv ewfř bq|

2) weÁvb weÁvrb cřkwZ. wbtq Avřj vPbv Kři bv| weÁvrb cřkwZ. wbtq`kř Avřj vPbv
Kři| `kř Zvi wbtři cřkwZ. wbtq I Avřj vPbv Kři Ges Gw Zvi , iřZřY©Avřj vP"
welq|

3) weÁvb Zvi Avřj vP" wltqi e`vL`vi Rb" KZK, řj v`Zřtm× mZ" I bwmřřK wbv
wePřři řgtb řbq; thgb - cřkwZi wbgvbwřZřv bwmřř, KvhřviY bwmřř| wKš`kř AvřM
t_řK bwmřř ev mZřK wbv wePřři`řKři Kři řbq bv, Dciš`weÁvrb `Zřtm× mZ" ev
wlv wePřři`řKř.bwmřř, řj vi h_vh_ wePřři Kři|

4) e`i`řfc wtkřY KivB weÁvrb KivR| cřw_ewřZ tKvrbv GKUv wtkř e`i`řv I
gj" Kř? G Avřj vPbv tKvrbv weÁvrbB mřaviYZ Křib bv| wKš`e`i`řfc I gj"
wbYř -`wřB`křbi KivR|`vkřbK řtb Křib, tKvrbv GKUv e`i`řj" wbYř bv Kiv
ntj Zvi cři cřY©e`vL`v t`qv nq bv|

5) `eÁvrbK e`vL`v mřaviYZ meRbMřh" | wKš`ewřfře`vkřbK wřbawřfře`wřřKřv t_řK
wřbawřfře`vL`v t`b| ZvB`křbi e`vL`v ev wmxvřřmeRbMřh" bq|

6) weÁvb I`křbi cřwřZi gřa" I cv_ř" AvřQ| weÁvb NUbv chřeřY-cixřY Kři,
Zvi mřAv I eYřv t`q Ges tm, řj v wtkřY I tkřřřř Kři Ges KvhřviY mřúK©
wbYř Kři KZ, řj v mřaviY wbtřgi mřvřřh" e`vL`v Kři| `křbi cřwřZ ntj v ewři
mřvřřh" Avřj vP" wltqi wePřři-wtkřY Kiv| AřbK Bw`řvřřZ welq wbtřl`kř
Avřj vPbv Kři, th, řj v cřř"ř ev cixřY Kiv hvq bv|

`kř I weÁvb ci`úi cři cřK

evsj v`k Dššř nekje`ij q

`kš ueÁvbi Dci AþK tŋtĭ wbfP Kti | `kš ntjv mgĭ RMtZi migwMĀK
Avtj vPbv | Avi GK GKwU ueÁvb cĀkuzi GK GKwU uefvM wbtq Avtj vPbv Kti Ges
`kšbi gjjgkjv thwMvq | `kš uewfbæuefvMi eÁvnbK wvšĭ,tj vK GKxfZ I
mysex Kti Ges cĀkuzi uewfbæuefvMi gta` th msthvM AvtQ ZvtK e`vL`v Kti | Zte
GLvþbB `kšbi Avtj vPbv mgvex _vK bv | uewfbæueÁvb t_þK cĀB DcKiþYi Dci
wfiĒ Kti RMr I Rxeþbi bZb e`vL`vi t`q | ZvQvov tKvþbv GKwU ueÁvbi mġ_
Aci GKwU ueÁvbi wj bv | _vKþZ cvti | thgb- cĀkuzK ueÁvb,tj vZ gvþj i
B`Qvi `xzbZvi `xkuz. tbB | wKš' bwiZue`vi wfiĒ ntjv gvþj i B`Qvi `xzbZv |
`kš nekRMr m=útK`mysex avi Yvi mrvth` GB AmvgĀm`Zv `i Kivi tPov Kti |
GKK_vq, `kš Rxeb-RMtZi migwMĀK Avtj vPbv ueÁvbi wðqZvgj-K Z_, DcvĒ
e`envi Kti; ZvB ueÁvb Qvov `kš ntq cto Aštmvi kb` |

ueÁvb | `kšbi Dci wbfP Kti | uewfbæueÁvb `kšbi ØvivB e`vL`vZ, myeb`ĭ I
GKxfZ nq | `kš ueÁvbi `xkvh`mZ`,tjv uePvi Kti Zvi thšw³KZv wbaŋY Kti |
ueÁvb cĀkuzi GK GKwU uefvM m=útK`LŪ LŪ Ávb `vb Kti | ZvB cĀkuzi uewfbæ
uefvMi migwMĀK Ávb jvþfi Rb` ueÁvbxþK `kšbi Ici wbfP KiþZ nq | ueÁvb
RMtZi `k`gvb ijc wbtq Avtj vPbv Kti | ZvB ueÁvbxþK RMtZi AštbŋZ Dġĭk`,
Zvrch⁹ j`ŋ` Rvbri Rb` `kšbi Dci wbfP KiþZ nq |

Aa`vck Weber Zwi ōHistory of Philosophy` Mš`etj b, ōŋ`kš Qvov ueÁvb ntjv
HK` Qvov mgwógvĭ, AvZvrxv t`n; ueÁvb Qvov `kš ntjv t`nrxv AvZv, wðK KweZv
Ges gj-Z `cæþ_K Gi wtkl wKQycv_Ŕ` tbBŵ |

Dcmsnvi

`kš I ueÁvb DfqB Prq RMr I Rxeþbi inm` D`NvUb KiþZ | Dftqi mġZ`i cĀZ
Mfxi AbjvM iþqQ Ges Dfq ÁvbþK mysex, mysnZ I myeb`ĭ KiþZ Prq | Zte
`kš cĀkuzþK migwMĀKfvte Avtj vPbv Kti; Avi ueÁvb Avtj vPbv Kti LŪ LŪfvte |

civVĒi gj`iqb

iPbrgj-K cĕæ

1/ `kĕ I weÁvĕbi cv_R` Avĕj vPbv Kiab|

msuŕjB DĒi gj-K cĕæ

1/ `kĕ I weÁvĕbi mv`k` ev ugj , tj v Avĕj vPbv Kiab|

2/ `kĕ I weÁvĕbi msÁv w`b|

K. eû ubePbv cĕæ

mĕWK DĒi ij Lĕj

1/ weÁvĕbi Avĕj vP` weI q

i) ag[©]

ii) `bwZKZv

iii) mvgwRKZv

iv) cĕwZ.

3/ `kĕbi Avĕj vP` weI q

i) AwfÁZvi RMr

ii) e`RMr

iii) AZw`ĕ RMr

iv) Bw`ĕ Ges AZw`ĕ RMr

2/ `kĕbi mvĕ_ weÁvĕbi m`úK[©]

i) mvgvb`

ii) tbB

iii) Mfxi

iv) tKvĕbvUvB wWK bq

4/ `kĕ I weÁvĕbi j`ŕ`

i) GK

ii) wfbæ

iii) weciwZ

iv) tKvĕbvUvB bv

L. mZ` nĕj ōmŕ Ges ug_`v nĕj ōwgŕ ij Lĕj|

1/ weÁvb Pvq AZw`ĕ weI qĕK RivĕZ|

2/ `kĕ Rĕĕbi tKvĕbv w` KĕKB Dĕcŕjv Kĕi bv|

3/ `kĕ I weÁvb GĕK Actii Dci wbfPkyj |

4/ `kĕbi wvšI meRbxb|

mĕWK DĒi

K.

1. iv) cĕwZ. 2. iii) Mfxi 3. iv) Bw`ĕ Ges AZw`ĕ RMr 4. i) GK

L.

1/ ug 2/ m 3/ m 4/ ug

cvV - 3

`k̄ I ag[©]

(Philosophy and Religion)

Df̄ik

GB cWf̄k̄l Av̄c̄b

- at̄ḡP ms̄Áv̄ w̄ f̄Z cvīteb|
- ag[©] `k̄bi ci_Ŕ" eȲb̄v̄ Kīf̄Z cvīteb|
- ag[©] `k̄bi w̄ḡj ,tjv̄ eȲb̄v̄ Kīf̄Z cvīteb|

f̄w̄ḡKv

`k̄ I ag[©]Df̄qB P̄vq RMr I R̄x̄ēt̄bi inm̄ R̄v̄b̄f̄Z, c̄k̄Z.mZ̄f̄K Āb̄ȳŪv̄b Kīf̄Z|
 h̄v̄ I Df̄t̄qi Df̄ik̄ GK, Z_w̄c̄ Āb̄ȳŪv̄t̄bi c̄x̄w̄Z Av̄j v̄v̄| āw̄ḡŔ P̄vq cig m̄Ēvi
 m̄v̄f̄_ m̄s̄t̄h̄v̄M `v̄cb Kīf̄Z, Av̄i `v̄k̄ŔK P̄vq cig m̄Ēv̄ m̄x̄ú̄t̄K[©]c̄k̄Z.Áv̄b̄j v̄f̄ Kīf̄Z|
 `k̄ Zvi Āb̄ȳŪv̄t̄bi c̄x̄w̄Z w̄nt̄m̄te t̄ēt̄Q w̄b̄t̄q̄t̄Q w̄eP̄v̄i ēȳx̄t̄K, Av̄i ag[©]t̄ēt̄Q w̄b̄t̄q̄t̄Q
 w̄ek̄j m̄t̄K| āw̄ḡŔKi e³e" n̄t̄jv̄ Ūw̄ek̄j t̄m̄ w̄ḡj v̄q t̄Lv̄v̄ Z̄f̄K[©]ēú ` īŵ| ag[©]l `k̄bi
 m̄x̄ú̄K[©]Av̄t̄j v̄P̄b̄vi Av̄t̄M Av̄ḡiv Ḡt̄` i ms̄Áv̄ w̄ t̄ev̄|

ag[©]

ag[©]A_avi Y Kiv| G n̄t̄jv̄ Ggb GK A`k̄" k̄w̄³i Dci Av̄Z̄f̄nḡc̄Ŕ I M̄f̄xi w̄ek̄j m̄ h̄v̄
 ḡv̄b̄j̄l̄i R̄x̄eb I w̄b̄q̄w̄Z̄f̄K w̄b̄q̄ZB w̄b̄q̄w̄š̄Z K̄t̄i Ges h̄vi m̄v̄f̄_ t̄c̄ŵ̄gi eŪt̄b̄ Av̄ēx̄
 n̄l q̄vi Rb" ḡv̄b̄j̄l̄i īt̄q̄t̄Q GKv̄š̄l̄ K̄v̄ḡb̄v̄| Av̄i Z̄c̄ŵ̄K̄w̄ZK k̄w̄³i Dci w̄b̄f̄Ŕk̄j̄ Zvi
 Āb̄ȳŪZB at̄ḡP c̄ŵ̄Y|

`k̄

`k̄ ej̄f̄Z Av̄ḡiv Ggb GK w̄e`v̄t̄K ēȳš̄, h̄v̄ m̄t̄Z̄i Āb̄ȳŪv̄t̄b̄ f̄v̄ēr̄t̄ēt̄Mi c̄w̄i ēt̄Z[©]
 D̄vi `w̄f̄w̄z̄, Āb̄ȳv̄b, w̄ēt̄k̄Ū Y I m̄s̄t̄k̄Ū f̄Yi ḡv̄āt̄ḡ m̄Ēv̄, RMr I R̄x̄ēt̄bi m̄t̄½ R̄w̄Z
 m̄ḡm̄v̄ej̄ xi m̄ḡz̄ h̄ȳ³m̄x̄Z I M p̄ Av̄t̄j v̄P̄b̄v̄ Kivi c̄ŵ̄P̄óv̄ P̄ij v̄q| GLb Av̄ḡiv `k̄bi
 m̄v̄f̄_ at̄ḡP w̄ḡj ,tjv̄ w̄b̄t̄q̄ Av̄t̄j v̄P̄b̄v̄ Kīf̄ev̄|

`k̄ I at̄ḡP m̄v̄ k̄"

- 1) Df̄t̄qi Df̄ik̄ RMr I R̄x̄ēt̄bi inm̄ D̄t̄b̄ŔP̄b̄ K̄t̄i m̄Z" Āb̄ȳŪv̄b̄ Kiv|
- 2) Df̄qB cig m̄Ēv̄, cig ḡj̄, ḡj̄/2 BZ̄w̄` w̄b̄t̄q̄ Av̄t̄j v̄P̄b̄v̄ K̄t̄i | `k̄ I ag[©]Df̄qB
 cig m̄Ēvi c̄ŵ̄Z ḡv̄b̄j̄l̄i ḡt̄b̄v̄f̄ve w̄b̄t̄`Ŕ K̄t̄i | at̄ḡP ḡt̄b̄v̄f̄ve e³ n̄q Dc̄v̄m̄b̄v̄, c̄ŵ̄_ŵ̄v̄,
 Av̄Pi Y BZ̄w̄` i ḡv̄āt̄ḡ; Av̄i `k̄bi ḡt̄b̄v̄f̄ve e³ n̄q t̄ēš̄w̄x̄K Dc̄j̄ w̄äi ḡv̄āt̄ḡ| w̄ek̄j̄
 R̄M̄f̄Zi ḡt̄j̄`i D̄r̄t̄mi c̄ŵ̄Z at̄ḡP ḡt̄b̄v̄f̄ve n̄t̄jv̄ e³en̄w̄i K Ges Av̄t̄eM̄ḡj̄-K; Av̄i

evsj v`k Dššř wektē`ij q

gvbŷK w`i ivtL| Zte teKb etjb, ŐGK_v mZ` th, mvariY `kŧ gvbŷi gbŷK
bvw`KZvi w`tK wbtq thtZ cvti, wKŠ`kŧbi Mfxi Zv gvbŷi gbŷK atgP w`tK tUtB
wbtq hvqŐ| mZivs tMvawgnxb agŧ cKZ.`kŧbi gta` tKvŷv weti va tbB|

Dcmsnvi

`kŧ I agŧDfqb BnRMr, ciRMr, AvZŷ, AvZŷi AgiZ; cŷ_ex mŷŐi inm`
BZ`w`tK RvbŷZ Pvq| mŧvŷK RvbŷZ Pvq, cKZ.mZ`tK tctZ Pvq| Dfqb mgvŷRi
gvbŷi mŷ-kwšŧI gŷtj i Rb` KvR Kti|

civVĒi gj`iqb

iPbrgj-K cĕkæ

1| `kĕ I atgP m=úK@Avtj vPbv Ki ab|

msvŕjB DĒi gj-K cĕkæ

1| `kĕ I atgP ũgj , tj v Avtj vPbv Ki ab|

2| atgP msÁv ũ`b|

K. eú ũbePbv cĕkæ

mŕWK DĒi ũj Lŕ

1) atgP gj- Dŕí`k` ntj v

i) mĕvŕK Rvbr

ii) mĕvi mŕt_ msthvM `vcb Kiv

iii) A_`cvi qv

iv) Ávb ARĕ Kiv

2) `kĕ ntj v

i) ÁvbPPP

ii) RŕebPPP

iii) i/cPPP

iv) tKvŕbvUvB bv|

3) `kĕ I atgP gŕa`

i) tKvŕbv ũgj tbB

ii) c×ũZMZ ũgj AvtQ

iii) Avtj vP` ũelŕqi AŕbK ũgj AvtQ

iv) tKvŕbv cv_ŕ` tbB

4) `kĕ Rvbrvi c×ũZ ntj v

i) ũePvi enx

ii) Ab fũZ

iii) ũekŕm

iv) tKvŕbvUvB bv

L.

mZ` ntj ŕmŕ Ges ũg_`v ntj ŕũgŕ ũj Lŕ|

1| atgP mZ` meRbxb, Avi `kĕbi mZ` e`ŕ³MZ|

2| `kĕ ntj v ũekŕm I AbŕũZ ũeeŕRZ ũPšŕfvebv|

3| Mfŕi `kĕ gvbŕŕK Avŕ-KZvi ũ`ŕK tUŕb tbq|

4| `kĕ Pŕq mĕvi mŕt_ msthvM `vcb KiŕZ, Avi agPŕq gvbŕŕ i mŕt_ msthvM `vcb KiŕZ|

mŕWK DĒi

K.

1. ii) mĕvi mŕt_ msthvM `vcb Kiv 2) i) ÁvbPPP

3) iii) Avtj vP` ũelŕqi AŕbK ũgj AvtQ 4) i) ũePvi enx

L. 1| ũg 2| m 3| m 4| ũg

cW - 4

`kØ I mwnZ`

(Philosophy and Literature)

Dfík`

GB cvWtkfI Avcwb

- mwnZ` KvK etj ej tZ cvi tēb|
- mwnZ`i mvt_`kØbi mʰúKʰeYØv Ki tZ cvi tēb|

fjgKv

Ab`vb` e`enwiK we`vi tP tq mwnZ`i mvt_`kØbi mʰúKʰA t bK tenk ,ia zcy`
 `wó AvKI R| mwnZ`i Dfík` `Øai tbi n tZ cvi tē: GKwU ntjv wPEwēbv`b, AciwU
 ntjv wk`v`vb| Zte wPEwēbv`bB mwnZ`i t`f`f`f tenk c`lav` cvq| Aciw` tK,
 `kØbi KvR n t`Q RMr-Rxetbi Mfxi mZ` tK D`NvUb Kiv| GB mZ` mUv tbi t`f`f`f,
 `kØbi wPEwēbv` tbi ev fiv tē tMi m`h`vM t bB| `kØ Pwv Z nq wPvi-wētkØ Yx wPš`i
 Øviv| ZvB `kØ I mwnZ`i gta` A t bK cv`R` i t q t Q| `kØ I mwnZ`i mʰúKʰ
 Av t j v P b i c t e`A v g i t ` i `kØ I mwnZ` Kx? Zv R t b v ` i K v i |

`kØ

RMr I Rxetbi `tfc e`vL`v Ges Zvi gj` AeaviYB `kØbi KvR| GB KvR Ki tZ
 `kØ cwi Pwv Z nq wPvi evx Øviv|

mwnZ`

wPš`laviv I Kí bvi m`gēb`f I m`gwi Kur Z wj wLZ ifc t K mwnZ` etj | mwnZ`K Zvi
 mwnZ` i Pbvq hZUv bv nq ev`ēev`x Zvi tP tq A t bK tenk nq Av t e M ev K í b v c`ē Y|
 ZvB tenki fivM t`f`f`f mwnZ` Av g i t ` i Av b ` t ` q, t K v t b v Z ` t ` q b v | m w n Z ` K
 g l y ` Z t K v t b v w K Q y n k ` f v t ` q v i t P t q g b t K D i ` w c Z I A v b w ` Z K i v i t P ó v K t i b |
 mwnZ` t K e j v n q R x e t b i ` c P , m Z ` Z v i ` c P b q | m w n Z ` i g l y ` K v R n t j v A Z i Z I
 e Z Ø v t b i ` š i Y x q A w f Á Z v t K D c ` v c b K i v | M f x i m y - ` t ` L i A w ` š i Y x q ` e w k t ó ` i
 g a ` w ` t q R x e t b i t h w P I d ` w I t v Z v c v W t K i K v t Q Z t j a i v | R x e t b i m d j Z v I
 e ` Z v , t m š ` h ` I K ` h ` Z v , g n Ē j I ` j Z v Z t j a i v | t m R x e t b K e v L ` v K i t Z c v t i ,
 % e w k K ` w ó f w ½ D c ` v c b K i t Z c v t i ; w K š ` Z v i c x w Z w P v i g j - K n l q v i c Ø q v R b t b B |
 K v i Y t m P o v š i m t Z ` i m v t _ g b ` Z m ʰ ú ` b q | t m i a y e t j , w K f i t e A b y e K i v h v q ,
 w K f i t e e ` Z v i K v t Q a i v t ` q | G K v i t Y m w n Z ` t K i t j L v R b M Y t e n k c t o I c Ø ` K t i |

`kθ I mvinZ`i mv`k`

`kθbi mvt_ mvinZ`i wjg_ tju tKv_vq Zv Avgiv GLb Avtj vPbv Ki tev :

1) `kθ I mvinZ` DfqB cāvZ RMr I Rieb m`úKxē wēlq wbtq Avtj vPbv Kti Ges e`w³, mgyR, i vó², weklm, gZv`k`BZ`w`i `tfc e`vL`v I mgytj vPbv Kti |

2) `kθ I mvinZ` DfqB cθPón Pvj vq cKZ.mZ`tK Avie®vi Kitz| Zte mvinZ`i mZ` e`w³tKw`K|

`kθ I mvinZ`i `emv`k`

`kθbi mvt_ mvinZ`i wKQyel t q wjg_ vKtj I AtbK wēl t q cv_R` i tqtQ|

1) `kθ I mvinZ`i Avtj vP` wēl q GK ntj I Zv`i Avtj vPbv c`wZ wfbē `kθ AMāni nq thšw³K wPš I m² wēPri-wētkd`tYi gva`tg; Avi mvinZ` AMāni nq Kíbv, Abjē ev ü`qvētMi gva`tg|

2) `kθ wēPri-wētkd`tYi gva`tg mvari Y wPš RMtZi `j Zv, RoZv I Kās`vi tK `i Kti gvbj tK cKZ.Ávb w`tZ Pvq| Avi mvinZ` gvbj i Rxe tbi AvfÁZv, weklm I Abjēzi mjbcy wP I Ztj a t i | Avi GRb`B mvinZ`tK Rxe tbi `cP ej v nq|

3) `kθ ev`é Ávb I Z` cōvb Kti | wKŠ`mvinZ`tKi Avtj vP` wēl q AtbK t`tĀB Aev`é I Z`nxb nq | thgb mvinZ` AtbK f`tZi Mí, iv`tmi Mí v`tK| G_ tju Avgv`i Avb` t`q, wKŠ`G_ tju thgb Aev`é tZgub Z`nxb|

4) mvinZ`tKi cwi Pq Zvi cKv tki gva t q` `QZvq, Avi `vkθ tKi cwi Pq Zvi wPš i t gšij KZvq I hgy² i Abe`Zvq|

5) mvinZ`K wēklZ Kie wekl gvtS i ay m y i tK LjR teorb Ges RMtZi meP my i tK t`L tZ cib| Zvi tPvtL my i B mZ` Avi mZ`B my i | Avi `vkθ K mZ`, my i I g½j tK mgyšZ Kitz Pvb| mtZ`i cwi c`qfc Zvi Kv tQ i ay m y i bq, g½j I etU|

`kθ I mvinZ` ci`uí cwi cK

`kθ I mvinZ`i gta` bvbifc cv_R` vKv m tēj I GtK Actii cwi c i K | `kθbi mnvqZvq mvinZ` thgb mgx n t q I tV tZgub mvinZ`i mnvqZvq `kθ n t q I tV cōĀj I mnR tēva`| cōvZ` t`tki mvinZ` GZ mgx Zvi gj- KviY ntj v, Zv`i mvinZ` `vkθ K wPš i c f i tē c f i v e w š Z | thgb, `tš I Zui ōwfvBb K t g w ō (Divine Comedy)- tZ RMtZi Dcv`vb, gvbj i DrcuĒ I f v M, cv tci D`e I w b e w ē w b t q Avtj vPbv K t i t Q b | Zui GB Avtj vP` wēl q m`úY P t c B `vkθ t K i | Avevi tKej `vkθ K Avtj vPbv t c t t Z I th GKUv Dbz mvinZ` Mto DV t Z cv t i Zvi cKó.cōvY ntj v, t c t U v i ō w w i c v e j K ō (The Republic) ev i v t m t j i ō n ÷ i x Ad I t q ÷ v b © w d t j v m i d ō (History of Western Philosophy) |

ei sj vt `k Dššŷ űekle`ij q

Dcmsnvi

`kŕbi mvt_ mvinŕZ`i th uqj Zv ntjv AvŕjvP" űelq Ges mZ" AbyűŰvŕbi tŕŕŕŕŕ /
Avi gj- cv_Ŕ" ntjv, c×wZMZ cv_Ŕ" / mvinZ" I `kŕbi gŕa" cv_Ŕ" _vKŕj I GŕK
Actii cwi cŕK / KviY `kŕbi mnvqZvq mvinZ" nq mg×, Avi mvinŕZ`i mnvqZvq
`kŕ nq cŕĀj I mnRŕeva" |

civVĒi gj`iqb

i Pbrgj-K cĕæ

1/ `kĕ I mvinZ`i m`úK`Avtj vPbv Kiab|

msuŋB DĒi gj-K cĕæ

1/ mvinZ`i msÁv w`b|

2/ mvinZ`i mvt_ `kĕbi m`k` Avtj vPbv Kiab|

K.. eū ubePbx cĕæ

mW/K DĒi ij Lly

1/ mvinZ`iK ej v nq

i) Rxeĕbi `cŕ

ii) Áĕbi `cŕ

iii) gĕbi `cŕ

iv) wPšĕi `cŕ

3/ mvinZ`i mvt_ `kĕbi wj i tqĕQ

i) fvefWĕZ

ii) Avtj vPbv c`wZĕZ

iii) Z_` cĕĕb

iv) Avtj vP` wĕl tq

2/ `vkĕĕKi cwi Pq

i) fve gvaĕh`

ii) fve Mfxi Zvq

iii) hĕi `pZvq

iv) `^QZvq

4/ mvinZ`iKi KvĕQ

i) me wKQĕ mZ`

ii) me wKQĕ wj_`v

iii) hv mĕi ZvB mZ`

iv) hv hĕi hĕi ZvB mZ`

L) mZ` nĕj ōmō Ges wj_`v nĕj ōngō wj Lly|

1/ `kĕĕK Rxeĕbi `cŕ ej v nq|

2/ mvinZ` `kĕĕK mg` Kĕi |

3/ `kĕbi mvt_ mvinZ`i tKvĕbv wĕl tqB wj tbB|

4/ mvinZ` Rxeĕbi wPĕ gvbĕi mvgĕb Zĕj atĕi |

mW/K DĒi

K.

1/ i) Rxeĕbi `cŕ

2/ iii) hĕi `pZvq

3/ iv) Avtj vP` wĕl tq

4/ iii) hv mĕi ZvB mZ`

L.

1/ wj

2/ m

3/ wj

4/ m|

BDıbu - 4

B"Qvi řaxbZv (Freedom of Will)

ce@ZřwZbu BDıbu Avgiv h_vřtg `křbi cKwZ. I cwi mi, Zvi c×wZ Ges weřfbæweřtqi mřt_ Zvi cvi řúmi K mřúK Rvbi řPón KřiwQ| eZřvb BDıbu Avgiv GKıU , iřZřř vkrk mgmřv řbtq Avřj vřbv Kiřev| gvbřı i B"Qvi řaxb bv řbqřřZ?

gvbřı i Rřeb Kgřq| GB Křgř řřřř gvbřı i KZUKz řaxbZv iřqtQ? weřfbæ Křgř gřa" mřev řř weřivax Křgř gřa" řh řKřbv GKıUřK řbeřřb Kivi řaxbZv eřř i iřqtQ mřbv? Ab`K_vq, Kgřbeřřb ev evQvB-Gi řřřř gvbřı i B"Qvi řaxb mřbv? G GK mřZ cřř Křgř řcQřb gvbřı i řh B"Qvi mřřř _řř Zv řaxb bv řř gvbřı i Křřri řř-g` gj`řqb Kiv řř bv| B"Qvi řaxbZv bv _řřř gvbřı Kiv řev cř`vi řKřbvřB ř`qv mře bq| B"Qvi řaxbZv mřřřř řřř řřřř` vkrk gZev` řřř G BDıbu Avřj řřř řřřř|

GB BDıbu řřř Pviř cW iřqtQ

- A`řev`
(Fatalism)
- řbqřřev`
(Determinism)
- Ařbqřřev`
(Indeterminism)
- řřbqřřev`
(Self-Determinism)

me°kiv³gvb Ges mgM0cū_exi GKgvĪ kvmK| Avj un& B°Qvi evBti mmxg gvbšl i
`Zš; B°Qv etj uKQytbB, _vKtZ cvti bv| Ztđ i gžZ, Avj un& t°QvPvix kvmK|
Ztđ i gžZi mešivwaZv Kti Kv`mivqv m°úúvq etj b, gvbšl i B°Qvi `řaxbZv AvtQ Ges
GB `řaxbZv AvtQ etj B gvbšl i KtgP mePvi nte| Avj un& t°QvPvix kvmK bb| uZub
b`vqmePvi K|

B°Qvi `řaxbZv : cvōvZ` ag° kθ
cvōvZ` ag° kθb| A`řev` i tRvi mg_θ j ¶Ī Kiv hvq| K`ij wfbcšxiv nekjm Kti,
Ckđi me uKQij Ppvišl KZP Ges gvby Zui Dci m°úYřvte wbfPkvj | GRb`B gvbšl i
DvPZ me°v Ckđi i `qv I Kiařv j vřfi tPōv Kiv|

mgvřj vPbv

1) A`řev` `kθbi BvZnvřm KLB ZvrchEY°I cřvekvix gZev` unřmte cĀZōv
civqub| GvU gj-Z GKvU agZvMEK gZev` ev Rbvcđ tjvKR nekjm| GKvU m×všl
MđřYi t¶řĪ m×všl MđYKvixi PmivĪ K`eukó` `řfmeKřvte cřve tdj řZ cvti | ZvB
etj ZvřK A`řoi vj Lb etj AvřvřZ Kiv hvq bv| GřK wqšř ev AvZwqšř evj
třřZ cvti | GvU e`Z GKvU `j I Pig gZev`|

2) agZvMEK A`řev` Hkx mEvi i`xZv ev cYřv A_ř mōvi meřZv I meRv³gEvi
GKvU i ¶řv KeR unřmte D°mZ nřřřQ| GvU hvř w`řq tevřřřZ Pvq th, gř ev `řaxb
mmxg mEvi Av`Z; Avek`Kvřřvte mōvi meRv³gEřřK Le°Kti | Zře GB hvř h_vh_
bq, řKbbv GvU gvbšl i `wqZřřZv Zvi cĀZ ag°řh , iazj Avřivc KtiřřQ Zv bm`vr Kti
ř`q|

3) me uKQβ ceřaři Z, Ab`K_vq tKvřbv KvRB gvbšl i wR`^cvi Křbv, Dř`vM I
křgi dmj bq, GvU mřúó hvř w`řq A`řev` cĀZcv`b KtiřZ cvtiwb| GvU
cřřivcřřB GKvU nekjm| řbvZevPK GB nekjm gvbšl i Avřcđq I mRbkřj ZvřK
A`řKvi Kti Zvi RřebřK A_řxb Kti řZvřj |

Dcmsnvi

A`řev` GKvU řavUcY°gZev` | G gZev` gvbšl i Kg°úřv bó Kti | gvbšl i wřřři
ř`vI mōvi Dci Pvcřřřvi gřřřřv `Zvi Kti | mōřřK t°QvPvix AvřřřPK kvřřK
cvi YZ Kti | GB gZev` i Avřřřř nřř gvbšl w`ři eřm _vKřj GK mgq cū_exB APj
nřř hvře| mřřivš GB gZev` tgřb řbqv hvq bv|

t_#KB gvb#i Kvh#rg m#t# f#el`#vYx Kiv hvq, Z#e Kv#R gvb#i #x#Zv #Kvi
Kiv hvq bv| gvb#i h# B"Qvi #x#Zv_vKZ, Z#e tm f#el`#Z #K Ki#e Zv Av#MB
ejv thZ bv| m#z#vs gvb#i B"Qvi tKv#bv #x#Zv tbB|

g#b#e#v#x# #b#i i gZev`

g#b#e#v#x# #b#i i g#Z, gvb#i #x#Zvi aviYv Aev`# I Am#e| gvb# hv#K
#x# B"Qv etj Ab#e I c#vi K#i, Zv #bOK GK#U Aa`im (illusion) `eB Avi #KQy
bq| gvb# hv #KQyK#i Zvi meB ce#v`# n#q Av#Q, A_#v tKv#bv bv tKv#bv evn`
D#x#K #v#v #bq#š#Z n#q P#j #Q|

Av#e`#vi #K t_#K #bq#š#e#`i c#q# h#j#

K. Av#e`#v# Kvh#Rvi Y m#ú#K#K GK#U m#e#R m#ú#K#(universal relation) ejv nq|
Kvh#Rvi Y Z#y#b#i c#Z`K Kv#h# Kvi Y_v#K, Kvi Y Q#ov tKv#bv Kvh#msM#WZ nq bv|
B"Qvi #x#Zv #Kvi Ki#j B"Qvi#c Kvh#t#Kv#bv Kvi Y Q#ovB N#U, Zv #Kvi Ki#Z
nq| #K#` Kvh#Rvi YZ#E# etj GK_v #Kvi Kiv hvq bv| m#z#vs B"Qvi #x#Zv
A`#Kvi Ki#Z nq|

L. Roev`#`i g#Z, c#_#xi me #KQ# h#v#š#K#v#e N#U| c#Z`K c#v#e#Z#bi ce#e`v
c#i i Ae`#K #bq#š#Z K#i| GB #bq#š#Yi tKv#bv e`#Z#µg nq bv| m#z#vs Roev`#`i
g#Z, B"Qvi #x#Zvi K_v f#evB hvq bv|

M. m#vi Av#RvK #bD#b etj b, mgM#c#K#Z. #bq#š#Z n#`Q c#K#ZK #bqg #v#v, thgb-
g#v`K#I# #bqg| m#z#vs #x#Zv etj #KQy#bB| eo t_#K i#e#K#i m`#KYv ch#š
meB c`#_#R `#v#e#i| Avi GRB`B G_#j#vi me Kg#Rv#U I M#Z#c#K#Z. #bq#š#Z nq
tKv#bv bv tKv#bv c`#_#R #bqg ev N#b#v#i #v#v| `#f#ci #K t_#K gvb#i c`#_#R|
m#z#vs gvb# Ges Zvi `#`#K, #R#e#K, gvb#m#K c#f#Z. m#Kj Kg#Rv#U c`#_#R #bq#gi
A_# c#K#ZK #bq#gi A#x#| gvb#i #x#Zvi aviYv ZvB Aa`im Q#ov #KQy#bq|

ag#Z#E#i #K t_#K #bq#š#e#`i c#q# h#j#

ag#Z#E#i g#Z, m#v# me# I meR#`#g#v#| m#v# h# me# nb, Z#e #Z#b gvb#i me
Kv#R# Av#M Rv#t#Z c#v#i#b| #Z#b h# gvb#i me Kv#R# Av#MB Rv#bb, Zv#t#j gvb#i
Kv#Ri tKv#bv #x#Zv_vK#Z c#v#i#b| h# gvb#i Kv#R #x#Zv_vK#Zv, Z#e m#v#
Av#MB Zv Rv#t#Z c#v#i#Z#b bv| Ave#i th#n#Z#m#v# meR#`#g#v# tm#n#Z#m#Z#bB gvb#i
mg`#Kv#R #bq#š#Z K#i#b| h# #Z#b gvb#i mg`#Kv#R #bq#š#Z bv Ki#Z c#v#i#b, Z#e
Zv#t#K meR#`#g#v# ejv hvq bv| AZGe, m#v#K me# I meR#`#g#v# etj #Kvi Ki#j
gvb#i K#g# #x#Zv A`#Kvi Ki#Z nq|

mg#t#j #P#v

#bq#š#e#`#v#v Zv#`i gZev#`i mg_#b b#v#v h#j# D#v#b Ki#j| Zv#`i gZev`
b#v#v#v#e mg#t#j #P#Z n#q#t#Q :

1) t`QvKZ.KvRi th gtbv%ÁmbK e`vL`vi Dci ubqšjYer` cšZiôZ Zv ubqšjYer`
cšvY Kti bv| t`QvKZ.KvR evmbvi ,iaZj; w`tqB ubqššZ nq| wKš' evmbvi ,iaZj;
m`úYFvte e`w³i ØvivB ubqššZ nq, evBti i tKvRbv kv³ Øviv bq| mživis e`w³i KvR
e`w³i Aek`B `řaxbZv AvtQ|

2) ubqšjYer`i KvhRviY ubqtgi huj`w mššlRbK bq| Avgiv hwi` KvhRviYi
aviYvK fvj fvte w`tklY Kvi, Zintj t`LřZ cve th, KvhRviY ubqtgi gta` tKvRbv
eva`evaKZv tbB, eis cKwZi gta` th ubqgibwZšZv t`Lv hřq, Zvi mř_ gbb
`řaxbZvi tKvRbv w`tva tbB|

3) mšvi meÁZv I meRw³gÉv ubqšjYer` cšvY Kti bv| mšv meÁ| gvbšj i me
B`QvB wZwb Rvřbb| wKš' wZwb Rvřbb etj B gvbšj i B`Qv ubqššZ Kti b, Zv bq| tmU
Ugvm etj b, `šZřZ Avgiv thgb AZxřK Rwb, wKš' Zv ubqššZ Kvi bv, řZgwb mšv
gvbšj i me KvRB Rvřbb, wKš' ubqššY Kti b bv| mšv meRw³gvb| wZwb B`Qv Kiřj B
gvbšj i KvR ubqššY KiřZ cvřib, wKš' mřavi YZ wZwb Zv Kti b bv| řlgZv _vKv mřÉj
řlgZvi e`envi bv Kiv, řlgZverřbi gnÉj mřPZ Kti | mživis mšv meÁ I meRw³gvb
etj B th ubqšjYer` MšY KiřZ nře, Ggb tKvRbv eva`evaKZv tbB|

Dcmsnvi

B`Qvi `řaxbZv m`úřK`ubqšjYer`i e`vL`v mššlRbK bq| G gZer` MšY Kiřj
agrř I `bwZK Av`řkř tKvRbv gj` _vřK bv| agrř I `bwZK Av`řkř gj` bv _vKřj
RMřZ tKvRbv k;Lj vB eRřq _vKZ bv Ges eúKvj cřeB RMr t_řg thZ|

cřřVři gj`vqb

i Pbvřj-K

cřřeř | řbqšřev` mgrřj vPbvřn e`vL`v Ki ab |

msřřřB Dři gj-K cřře

1 | řbqšřevř` i msřřř vř b |

2 | řbqšřevř` i cřřř gřbvřeřvřbi hřřř , řj v řvřřj vPbvř Ki ab |

3 | řbqšřevř` i cřřř agřřř hřřřř vř e`vL`v Ki ab |

K) eř řbeřřbvř cřře

mřřK Dři řj Lřj

1 | řbqšřevř` řiv Zřř` i gZevř` i
mg_řb

i) řřřřřřř hřřř ř`b

ii) řřřř řřřřř hřřř ř`b

iii) řřř řřřřř hřřř ř`b

iv) řřřřř hřřř ř`břb

3 | řřřřřřř i B`řvi řřřřřřř řřřřř
Aa`řm řřřř řřř řřřřř řřřř řřřřř řřřřř

i) řřřřř

ii) řřřřř

iii) řřřřř

iv) řřřřř

2 | řřřřřřř řřřřřřřřřřř

i) cřřřřř řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř

ii) řřřř řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř

iii) řřřřřřř řřřřřřř řřřřř řřřřřřř
gřřřř řřřřř

iv) řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř

4 | řbqšřevř` i cřřřř agřřřřř hřřřř
řřřřř

i) řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř
B`řvi řřřřřřř řřřřř

ii) cřřřřř řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř
B`řvi řřřřř řřřřř řřřřř

iii) cřřřřř řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř
řřřřřřřřřř

iv) řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř
řřřřřřřřřř řřřřř řřřřř řřřřř

L) řřřř řřřř řřřř řřřř řřřř řřřř řřřř řřřř

1 | řbqšřevř` B`řvi řřřřřřř řřřřř řřřřř

2 | řbqšřevř` Gřřřř řřřřř řřřřř řřřřř

3 | gřřřřřřřř řřřřřřř řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř

4 | řřřřřřř řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř

mřřK Dři

K)

1 | ii) řřřř řřřřř hřřř ř`b 2 | i) cřřřřř řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř

3 | ii) řřřřř 4 | iv) řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř

L) 1 | řřř 2 | řřř 3 | řřř 4 | řřř

Avave`K hyj

K. c`v @Avtb intmbemMGi Ambqšy bwiZ RMr I gvbj/i `raxbZvi c@Pxb 00tK AfbKvstK `i KtiQ| th meAvb cKwzi newfbregZev` gvbj/i `raxbZvtK GZw`b a#i A`Kvi KtiQ, tmB meAvbB cKwzi newfbæNUbv I gvbj/i gta` WKQy`raxbZvi K_v `Kvi KtiQ|

L. KvhRviY ZtEji mvt_I Ambqšyev`i tKvfbv metiva tbB| Ambqšyev` gvbj/i B`Qv AKviY DmZ nq, Ggb K_v etj bv| Ambqšyev`x`i gtZ, e`w³ PwiTB e`w³ i B`Qv mbqšZ Kti| mZivs e`w³ PwiTB e`w³ i B`Qvi KviY| ZvB ejv hvq, KvhRviY ZtEji mvt_ Ambqšyev`i tKvfbv metiva tbB| eis Ambqšyev` KvhRviY mbqšgi mvt_ m/wZcY®

M. DBij qvg tRgtmã gtZ, gvbj/i AfbK KvR Ggb th, G_tjv mæfÜ AvfMB WKQvejv hvq bv| AYycigvYj MwZcKwZ, KvhRviY Avgv`i KvQ hZUKz`úó, gvbj/i KvR I AvPiY tm iKg bq Ges G mæúK®AvfMB WKQjev i Dcvq tbB| G_tK tevSv hvq th, gvbj/i KgRvÜ ce`mbqšZ bq; eis gvbj mbtRB mbtRi Ktg® `raxb KZ®Ges tm KviYB Zvi c@Zw Ktg® Rb` tm mbtRB `vqx|

`bwZK hyj

Ambqšyev`xiv etj b, B`Qvi `raxbZv `Kvi bv Kij `bwZK Rxe#bi tKvfbv A_B_vtK bv| KvfUi gtZ, mvgt_® gta`B gvbj/i `raxbZv mbwZ itqtQ| tKvfbv e`w³ hw` KvD#K tRvi Kti tKvfbv KvR Kitz eva` Kti, Zvntj tm KvRi Rb` tKvfbv `bwZK `vqtZj cK® I #v bv| WKŠ` tKvfbv KvR hw` e`w³ i mvg_® I mta`i gta`_vtK Ges KvRwU tm t`Qvq Kti, Zvntj H KvRwU `vq-`vqZ; H e`w³ i Dci eZtq| mZivs `bwZK tPZv I `bwZK Rxe#bi Zvrch® ¶vi Rb` B`Qvi `raxbZv `Kvi Kitz nq|

agv® hyj

K. gvbj/i B`Qvi `raxbZvxbZv mbvi b`vqmePvi#Ki aviYvtK ¶jæKti| KviY th KvR e`w³ i mbtRi B`Qvq NtUmb, tm KvRi Rb` ZvtK kw`lt`qv b`vqmePvi#K c@Zv Kti bv| gZvwhjviv hyj t`b th, gvbj/i hw` B`Qvi `raxbZv bv_vtK, Zvntj Avjw& gvbj#K Zvi g` KvRi Rb` kw`lw`tZ cvtib bv| Avjw&th#nZvgvbtK fvj KvRi cij`vi Ges g` KvRi kw`li c@Zk@Z w`tqtQb, tm#nZtKvfbvU fvj I tKvfbvU g` Zv mbePb Kivi ¶lgZvI gvbj#K w`tqtQb| mZivs gvbj/i B`Qvi `raxbZv itqtQ|

L. mbvi meAvZv I meRw³gEv gvbj/i `raxbZvi metivax bq| mbv meA, gvbj/i me B`QvB wZwb Rvfb| WKŠ` wZwb Rvfb etj B gvbj/i B`Qv mbqšy Ktib bv| tmU Ugvm etj#Qb, `ZtZ Avgiv thgb AZvZtK Rwb, WKŠ` Zv mbqšy Kwi bv, tZgwb mbv gvbj/i me KvRB Rvfb, WKŠ` mbqšZ Ktib bv| mbv meRw³gEv wZwb B`Qv Kij B gvbj/i KvR mbqšy Kitz cvtib| WKŠ` mvariYZ wZwb Zv Ktib bv| ¶lgZv_vKv

evsj v`k Dššj mekte`ij q

mšĒj ħgZvi e`envi bv Kiv, ħgZveġbi gnĒj m ħPZ Kti | mōvi cġ ħmRb`B
ġbqšġYi ħgZv_vKv mšĒj ġbqšġY bv KivB ħfimeK | mživis mōv meĀ I meRw³gvb
eġj gvbyġ i B`Qvi ħaxbZv_vKte bv, Zv bq |

mgvġj vPbv

AġbqšġYev` I bvbvfiġe mgvġj ħPZ nġqġQ :

1) AġbqšġYev` GKġW Pig I GKġcġk gZev` | Pig ħaxbZv t`QvPwi Zvi
bvgvšġi gvġ | t`QvPwi Zv D`Q,, Lj Zvi m Pbv Kti | D`Q,, Lj Zv tKDB mg_ġ KiġZ
cġġib bv | mživis AġbqšġYev` tġġb tbqv ħvq bv |

2) AġbqšġYev` KivRviY ZġĒj meġivax | AġbqšġYev` B`Qviġc Kvġh⁹ tKvġbv KviYB
ħKvi Kti bv | ħKš' KivRviY ZĒj mmeR eġjB mvaviYZ MpxZ nq | mživis
AġbqšġYev` ħy³ħy³ bq |

3) AġbqšġYev` ħKvi Kiġj tKvġbv ħwġZK mePviB m^æe nq bv | tKvġbv gvbyġ i KivR
ħw` ħmB gvbyġ ġbqšġZ bv Kti , Zte ħmB KvġRi Rb` ZvġK `vqx Kiv ħvq bv |

Dcmsnvi

AġbqšġYev` mšġġRbK gZev` bq | Avgiv ħw` Avgvġ` i tKvġbv B`QvġK ġbqšġZ
KiġZ bv cwi Zvġġj ħmB B`Qvi Rb` Avgvġ` iġK kwi`lev cġ`vi t`qv ħvq bv | Gi
dġj ħwġZK Rieb Am^æe nġq cġo |

cřřVĚi gj`ıqb

i Pbrgj-K cřkř

1| AıbqšřYev` mgřřj vPbrmn e`vL`v Ki ab|

msıřřB DĚi gj-K cřkř

1| AıbqšřYevř`i msÁv ı`b|

2| AıbqšřYevř`i cřř AıřÁZıřřvĚK hıřřıU e`vL`v Ki ab|

3| AıbqšřYevř`i cřř Aıııe`K hıřř ıK ıK?

K) eü ıbevPbr cřkř

mııK DĚi ıj Lř

1| AıbqšřYevř`i mg_řb th mg`ı hıřř, řj v ř l qv nřřřQ ZıřřK fıM Kiv hıřř

i) `řřřřřř

ii) ıZb fıřřř

iii) Pvi fıřřř

iv) cıřř fıřřř

iv) ıPšřřB gıvřřřı i `řaxbZı ıbř`ř Křı

3| DBıřř qıř řRğřřı gřř

i) gıvřřřı i Křğř KZřAıř ř

ii) gıvřřřı i Křğř KZřZı eıev-gı

iii) gıvřřřı i Křğř KZřZı ıKřřK

iv) gıvřřřı i Křğř KZřřř ıbřř

2| AıbqšřYevř`i AıřÁZıřřvĚK hıřř Aııııřı

i) AvZřřřPZbZıB gıvřřřı i `řaxbZı ıbř`ř Křı

ii) AıřÁZıB gıvřřřı i `řaxbZı ıbř`ř Křı

iii) eıııB gıvřřřı i `řaxbZı ıbř`ř Křı

4| Őřmıřğř`ř gřřB gıvřřřı i `řaxbZı ıbıııZŐ DıřřıU KřıřřQb

i) řmıU Ugııı

ii) KııU

iii) DBıřř qıř řRğřř

iv) ııřřıııııııı

L) mZ` nřř ŐmŐ Ges ıřğ_`ı nřř ŐıřğŐ ıj Lřř|

1| AıbqšřYev` GKıU meřřbMııı`gZev`|

2| AıbqšřYev` Aııııřı gıvřř c Y`řaxb|

3| AıbqšřYev` Aııııřı `bııZK Rıeřřı Zıřřch`ıřřı Rb` B`Qıı `řaxbZı `řKıı Kıřř nğ|

4| gřřıııııı vř`ı gřř Avj ııııı`QııPıı x kıııK|

mııK DĚi

K)

1| ii) Pvi fıřřř 2| i) AvZřřřPZbZıB gıvřřřı i `řaxbZı ıbř`ř Křı

3| iv) gıvřřřı i Křğř KZřřř ıbřř 4| ii) KııU

L) 1| ıř 2| m 3| m 4| ıř

cW - 4

**~nbqšyev`
(Self-Determinism)**

DfIk`

GB cWtkfI Avrb

- ~nbqšyev` e`Lv KiZ cvi`eb|
- B`Qvi ~raxZv m`uKkq gZev` intmte tKv`bv gZev` mššI RbK Zv eYv KiZ cvi`eb|

f igKv

B`Qvi ~raxZv m`uKkq gZev` intmte A`perv, nbqšyev` I Ambqšyev` GKtctk I DM0gZev` | nbqšyev` thgb cY© nbqšyev` K_v etj tZgub Ambqšyev` cY© ~raxZvi K_v etj | G`GKtctk gZev` i mgštq Mto I tvtQ ~nbqšyev` |

~nbqšyev` (Self-Determinism)

~nbqšyev` xt` i gZ, Atp`i nbt` R 0viv cwi Pnj Z bv ntq nbt`Ri nbt`K cwi Pnj Z nI qvi bvgB ~raxZv|

nbqšyev`xiv gvb`I ~rax B`Qv I ~rax nbePb qgZv A`Kvi Ktib| Avi Ambqšyev`xiv nbqšyev` cY©nbqšyev` avi Yv A`Kvi Ktib| Gt` i Ktiv avi Yv mWK bq| cKZc`q| gvb`I B`Qv Gt`Kv`i ~rax, GK_v thgb ejv hvq bv, Avevi gvb`I B`Qvi tKv`bv ~raxZv tbB, GK_vl ejv hvte bv| cKZ.mZ` Avmtj G`0gtZi mgštqB Mto I tv|

Avgt` i B`Qv Avgt` i Pwi`I 0viv nbqšyev` ntq _vtK, GUV WKB| Zte G nbqšyev` evB`ii tKv`bv kv`3 i 0viv nq bv, eis Avgt` i ~nbqšyev` 0vivB ntq _vtK| Avgt` i B`Qv evB`ii kv`3 0viv nbqšyev` ntq _vtK, Ktv`vi nbqšyev` xt` i GK_v m`uY`mZ` bq, eis Avgt` i B`Qv Avgt` i Pwi`I 0vivB nbqšyev` ntq _vtK, hvi tcQtB GKUV DfIk` AvtQ| nbePb ev cQt` i KvR DfIk` i 0viv nbqšyev` ntq _vtK, GUV WKB, WŠ DfIk` Avevi Avgt` i AvZvi 0vivB nbePZ ntq _vtK|

Aciv`K, B`Qvi cY©~raxZv Kv`KviY nbqg netivax| Avgiv hv` DM0Ambqšyev` Abym`i gvb`I Kg`ev AvPiYtK Kv`KviY nbqg einPZ etj gtb Kw, Zvntj Zv th Ktiv 0viv msNulZ ntqtQ, Zv A`Kvi KiZ nq| Avi Zv-B hv` Kiv nq Zvntj B`Qvi ~raxZvi Avi tKv`bv AeKvKB _vtK bv| mZivs Kv`KviY nbqg A`Kvi Kiv hvq bv| Kv`KviY nbqgtgi AaxtbB B`Qvi ~raxZv m`e| Avgt` i Kg`ev AvPiY

cřřVři gj`ıqb

i Pbrgj-K cřkř

1/ B`Qvi řaxbZv mřúKřř gZer` ınřmře řbqřřer` e`vL`v Kiab|

mřřřřB Dři gj-K cřkř

1/ řbqřřer` Křhřvi Yıbqřgi mřř_ mřřřřZcřřřK?

2/ řbřřřZřvi cřřřřřřřřřř řbqřřer` ıK MřYřřřřř?

3/ ř`řbqřřer` MřYřřřřř gZer` ř` gřř` Kiab|

K) eú ıbeřřřř cřkř

mřřK Dři ıj Lřř

1/ řbqřřer` GKıU

i) mřřřřřřř gZer`

ii) Amřřřřřř gZer`

iii) GK řcřř gZer`

iv) DMřgZer`

3/ řbqřřer` řgřb ıbřř gřbřřři

`řq-`řřřřřřřř

i) Ařřřř řcřř

ii) Ařřř řcřř

iii) Zřř ıbřřř řcřř

iv) eřř gřřř řcřř

2/ řbqřřer` MřřZ řřřřř

i) A`řer` ř ıbqřřerřř ř mgřřř

ii) A`řer` ř Aıbqřřerřř ř mgřřř

iii) ıbqřřer` ř Aıbqřřerřř ř mgřřř

iv) ıbqřřer` ř řbqřřerřř ř mgřřř

4/ řbqřřer` Aıbřřř gřbřřři

řaxbZv

i) cřř

ii) GKUzřř

iii) Ařřřřř

iv) Dcřř ř me Křřř

N) mZ` řřř řmř Ges ıg_` řřř řřřř řřř

1/ řbqřřer` ıbqřřerřř ř řcřř břř

2/ řbqřřer` Aıbřřř gřbřřř ř Křřřřřřř ř řcřř

3/ řbqřřer` GKıU DMřgZer` |

4/ řbqřřer` ıbqřřer` ř Aıbqřřerřř ř mgřřř MřřZ |

mřřK Dři

K.

1/ i) mřřřřřřř gZer` 2/ iii) ıbqřřer` ř Aıbqřřerřř ř mgřřř

3/ iii) Zřř ıbřřř řcřř 4/ iii) Ařřřřř

L) 1/ ıg 2/ m 3/ ıg 4/ m

BDıbU - 5

**gb ev AvZŸ
(Mind or Soul)**

ŸZ (memory)-i mœciZv, B"Qvi řaxbZv, řn-gřbi mœŸ, gb ev AvZŸi
 AgiZj cřwZ. řazcřœmgmiv mœřŸ řó aviYv řcřZ nřj řqs gb ev AvZŸe i
 řřc Rıbv Avek"K| hřř I Avgiv ninřřgkv gb ev AvZŸi kãw e"envi Kři,
 Z_vnc Gi mřwK A_œAvřřř i KřřQ cřiœři bq| gb ev AvZŸi Křř? ZıB GK mřřZ
 řkřřK cřœœv mgmiv|

fvi Zıq `křb gb I AvZŸi gřa" cv_R" Kiv nq| gb nřj v hœ Bř`q hvi gřařřg
 Avgiv Ařř Rœ (introspection) Kři | A_ř řœwřbœgıvıwK Ae`v řj vřřK Rıvb|
 cřřřřřři, AvZŸ nřj v KZř, ÁvZv I řřřřř; řřř KğKřřř, řelq Rıřřb Ges mřř-
 řř řřř Křřř|

cvřřřř` `křb gb I AvZŸi gřa" meœv cv_R" řřřř Kiv nqıv| mindŸ, 'soulŸ,
 'selfŸ cřřwZ. kã řj v cřœkt mgv_R řřřřř e"eüZ nq|

eZœıv BDıbřU Avgiv gb ev AvZŸi mřřřřřřřřřř` řj v Rıbvı řřř Kie|

- GB BDıbřU řgřw řZbıw cřw iřřřř**
- gb mœúKřœ gZev`
(Theories of Mind)
 - gb mœúKřœ gZevř i mgřřř vřbv
(Criticism of the Theories of Mind)
 - gb mœúKřœ gZev` : Avřřř K gZ
(Theories of Mind: Modern Views)

Ae`v, tju Kí brq Abytzi ubqg (Laws of Association) šiv Avex nq| e`Z Avgiv thLvfb ci`úi m`Úhř gubwmK Ae`vi cvi`úh`eZšřv šmLvfb Zvt`i gta`
`mqZj ev Zv`v (personal identity) m`Ú Avtivc Kii | gtbí Zv`v ev Avfbbzv Avgt`i Kí bv, Gi tKvfbv ZvE`K wfvE` tbB|

AvšK gZev` (Organic Theory)

KvU GB gZev`i cē`3v | GB gZvbyviti, gbB vew`Qbæmste`b (sensation)-Gi gta` thvMm Ī `vcb Kti Zvt`i HK`ex Kti tZvtj | Zte gb tKvfbv AvavmZK`ē`
bq ev vew`Qbæmste`bZšřkj mste`tbi mgvóI bq| gbšK vbw`ē`ē` ej v hvq bv, KviY gb gubwmK evE` tju vi vbw`ē` AvavivvI bq| Ávb, AbšřvZ I B`Qv tKejgvI gbšK Avkš Kti `vtK bv| gb ev AvZv ntv vPŠí, AbšřvZ I B`Qv cšřvZ. gubwmK cšřqv AvZvi`3 GK mštkš Ygj-K HK`vavqK cšřqv, hv vew`Qbæmste`b, tju vtK HK`ex Kti AvfÁZvtK m`e Kti tZvtj | A`ř gtbí včřkv`3i Rb`B Ávb, B`Qv cšřvZi D`mē NšU|

KvšUi gšZ, GB gZev`i `vš v`K ištšQ| GKvU m`_R Ges AcivU bT`R| m`_R v`K t`šK vZvb etj b th, gb Gme gubwmK cšřqv AvZvi`3 Ggb GK AZv`š mE`v, hv AvavmZK`ē`i gšZv vbw`ē` bq, eis hv mčřq Ges hvi KvR ntv vew`Qbæmste`b ev gubwmK cšřqv gta` HK` `vcb Kiv| bT`R v`K t`šK vZvb etj b th, gb GKvU AvavmZK`ē` ev KZK, tju cšř`řY ev mste`tbi mgvó bq| KvšUi gšZ, gb hv vbw`ē` mE`v nq, Zvntj šm gtbí cšř vew`Qbæmste`b AvfÁZv ev mste`tbi gta` thvMm Ī `vcb Kiv m`e bq| Avevi gb hv `iayvew`Qbæmste`tbi mgvó nq, Zvntj vew`Qbæ mste`tbi gva`tg cšřvčřv Ávb jvšfi c`_ mčřq nšq I šv bv| Zvi gšZ, ÁvZv KLbi tÁq nšZ cvti bv|

Roer`x gZev` (Materialistic Theory)

Roer`xiv Aa`v`ē`i šc gtbí Av`Zj`šKvi Ktib bv| Zte tPZbvi mE`v `šKvi Ktib| gb ev tPZbv Ro t`šKB D`mēZ|

všK Roer`x tšřgvčřvUvm (Democritus)-Gi gšZ, gb m`2 Ro cigvYy šiv vMvZ| nv` vj (Huxley)-i gšZ, gb ntv gv`š`i Dce` (epiphenomenon)| `vš Kvwb e`i NlšYi dtj thgb Avšvi tiLv temi šq Avšm tZgub gv`š`i tKvšI AbeiZ NlšYi dtj tPZbvi DrcvE`| tPZbv gv`š`i t`šK Drcbæntj I gv`š`i ev t`šK vbw`šZ Kišt cvti bv| tPZbv tR`vZgššj i gZ gv`š`iK vNti ištšQ| tPZbv Dce`; tKbbv Ršoi tPZbvi tKvšv e`šřv tbB, RoB cšřv.e`l, RšoiB mE`v AvšQ| RoB ššZšb`i KviY| nēh (Hobbes)-Gi gšZ, gb ntv gv`š`i MvZ|

Roer`x`i gšZ, Ro Aví gtbí cv`R` ntv gv`š`iMvZ, Avmšj Ro Aví gb GKB| gb Ršoi, Yvškl|

Dtb`ev` (Emergence Theory)

GB gZev` Abryniti, cŃY I `PZb` GKŃU Dtb`Z ŃY | Ro t`tkB Rktei D`me nq|
ŃKŠ Rkte cŃYifc bZb ŃY cvl qv hvq| GB bZb ŃY Rto tbB, gb cŃY t`tkB
Avtm| ŃKŠ g`tbi `fi `PZb`ifc GK bZb ŃYi D`me nq| GB ŃY g`tbi Dcv`vb,
cŃYi bq| GB gZev` Abryniti, gb gw`Ń`Ń msMVtbi tkl cwi Yvg bq, gb Dtb`Z
nq| G gZvbynti, weZtbi cŃZ`K `fi Ggb GKŃU bZb MjYi Avnefle NtU hv
c teP `fi ŃQj bv| Rret`ntK Avktq Kti g`tbi cŃKvk NUtj I gb `RueK Ae`vi
cmeŃv`tmi RŃUj ifc gvĪ bq| gb ntjv GK bZb mEv hvi gta` bZb ŃY I kw³i
Avnefle NtU, hv ceZx`RueK Ae`vi gta` ŃQj Abgww`Z| Zv`i g`Z, gb ntjv
bZb `fi i GK bZb mEv, hvi ŃBR`^eikó` AvtQ|

Dcmsnvi

gb Avmtj Kx? Zvi mtšĪI RbK DEi tKv`bv gZev` B Ńi tZ cvt`nb| Ńewfbæ`vkŃK ev
`vkŃK m`úŃvq g`tbi Ńfbæwfbæavi Yv ev gZev` cŃvb Kti`Qb| Zv`i GB avi Yv ev
gZev` bvbvfvte mgvtj ŃPZ ntqtQ| AvaybK `vkŃKMY Avevi gb m`úŃK`bZb bZb
gZ cŃvb Kti`Qb|

cřřVři gj`ıqb

iPbıgı-K cřkæ

1| gb mřúKřř gZer` ,tj v eYřv Kiab|

msıřřB Dři gj-K cřkæ

1| gb mřúKřř `ė` gZer` eYřv Kiab|

2| gřbi `řřc mřúKřř gZer` ııřřmře cřř`řřer` x gZer` e`vL`v Kiab|

3| gřbi `řřc mřúKřř gZer` ııřřmře Dřbřřer` e`vL`v Kiab|

4| gb mřúKřř Roer` x gZer` eYřv Kiab|

K) eú ııbeřřbx cřkæ

mıřK Dři ııj Lřy

1| `ė` gZer` Abıııřři gb nřj v

3| AııřřK gZerř` i cřř³v

i) GKııAva`ııZřřK `ė`

i) jK

ii) ııeřřbıımřře`řřbi mğııó

ii) ıııDg

iii) Ro e`

iii) KııU

iv) GKııDřbřřııZ ,Y

iv) nem&

2| řřcřřııv, A`ııı ÷ Uj , řřWkřřU^ó cřřııy

4| řřógb Ro ,Yııeřřkřřııı -e³e`ııı

`vKřřK gb mřúřřK^ó

i) Roer`řř`i

i) Dřbřřer` i Abıııřřııx

ii) AııřřKer`řř`i

ii) AııřřK gZerř` i Abıııřřııx

iii) cřř`řřer`řř`i

iii) Roer` x gZerř` i Abıııřřııx

iv) Dřbřřer`řř`i

iv) `ė` gZerř` i Abıııřřııx

L) mZ` nřj řřmó Ges ııg_`ıı nřj řřııgó ııj Lřy|

1| gb nřj v Ggb ııKQıııı ııbřřıı Ae`ıı I ııııııı mřúřřK^ómřřPZb|

2| ıııDg cřř`řřer` x gZerř` i GKRB cřř³v|

3| neřřm& gřřZ řřgb nřj v Rııeřřıı MııZó|

4| Dřbřřer` Abıııřřıı gb nřj v AıııřřZřřK `ė`|

mıřK Dři

K)

1| i) GKııAva`ııZřřK `ė` 2| iv) `ė` gZerř` i Abıııřřııx

3| iii) KııU 4| i) Roer`řř`i

L) 1| m 2| m 3| ııg 4| ııg

e`vL`v Kti`Qb| «KŠ` e`v`i HK` bv`_vKtj` -šj m`e bq| mživs mžzi mrvvth`
e`v`i HK` e`vL`v Kti`Z tMj PμK t`v`li D`m`e nq|

Avi`K gZev` : mgvtj`vPbv

1) Kiv`Ui gtZ, AvZigb Avtbi melq t`_tK` -Zšj| gb ci`_ui AbyfeimRi cōvrv`Z
GK HK`weavqK cōuqmetkl| «KŠ` AbyfeimRi newQbžv t`_tK` wehš` GB HK`
cōuqv GKU`bqviqK AgZ`ari YvgtĀ, ev`é e`v`cvi bq| newQbžvi ga` w`tq th HK`
cōZiōZ nq ZvB ev`é| tnMj AvZtK GiKg GK HK` etjB gtb Kti`Qb|
Avgt`i avi Yv, G melq tnMj i e`e`B MhYthvM`|

2) Kiv`U Aefim I e` -`t`fci gta` cv`_R` Kti`Qb| ZvU gtZ, AvZv ev` gb Avtbi
cō`_BK i Ymetkl| cvi gmv`_R` AvZv KLBv mrvvi Yfvte Rvrv hvq bv| Avgt`i gtb nq,
AvZv ev` gbK Zvi newfbæAefv`mi gva`tg Rvrv hvq| newfbæ`-Avtbi HK` gtb
HtK`iB cKv`k| mživs newfbæ`-Avtbi gta`B gbK Rvrv hvq|

Roev`x gZev` : mgvtj`vPbv

1) tPZbv Ro t`_tK` D`m`Z, GB gZev` -`Kvi Kiv`Ptj` bv| AtPZb Ro t`_tK` tPZbvi
DrciĒ KLbI m`e ntZ cti`i bv| Ro tPZbvi m`u`Y`ecixZagf| tPZbv AvtQ etjB
RoK Rvrv m`e nq, bZev` Ro RoK RvrtQ GB m`x`i`š` -`v`eti`vax|

2) Roev`xt`i gtZ, gb ntjv gw`-t`i Dce`-| «KŠ` gb ev` tPZbvK hv` gw`-t`i
Dce`- gtb Kiv` nq, Zvntj` gtb c`f` -`v`xv`fite KvR Kivi B`Qv Ges t`ntK
v`bqš`Z Kivi tKv`bv q`gZv`_v`K bv| A_P gb th t`ntK v`bqš` Kti` G ntjv m`v`v`r
cōZiōZ ev` Dcj`v`i melq, hv`K tKv`bv gtZB A`-Kvi Kiv`Ptj` bv|

3) gw`-t`i v`uqv I gv`v`mK v`uqv v`b`e m`u`K`v`| «KŠ` Zvi v`v`E`Z gbK gw`-t`i
v`uqv gtb Kivi tKv`bv hv`m`/Z Kiv`Y`tb| Roev`xiv` gtb v`uqv HK` I
ariv`v`mKZv`K e`vL`v` Kti`Z cti`i bvb|

Dtb`ev` : mgvtj`vPbv

1) Ro t`_tK` cōY, cōY t`_tK` gtb Dtb` nq| «KŠ` tKb Ro t`_tK` cōY Ges cōY t`_tK`
gtb Dtb` ntjv Zvi tKv`bv m`_š`i Dtb` ev`xiv` w`tZ cti`i bvb| Avi ZvB GB gZev`
hv`Mh` bq|

2) Ro t`_tK` cōY, cōY t`_tK` gtb Dtb` NtU| A`-P Dtb` me`v` AMh`igv` Ges
Dbž` i`fci m`v` Kti`| «KŠ` tKb GuU cōv`Mv`x bq ev` AveZ`kxj bq, Zvi h`_v`
e`vL`v` G gZev`xiv` w`tZ cti`i bvb|

cřřVĚi gj`vqb

i Pbvġj-K cřřæ

1| cřř`řřev`x gZev` I AvřřK gZevř` i mgřřřj vPbvġj-K gj`vqb Ki ab|

msřřřB DĚi gj-K cřřæ

1| `ě` gZevř` i mgřřřj vPbv řřj Lřř|

2| Roev`x gZevř` i mgřřřj vPbv řřj Lřř|

3| Dřřřř evř` i mgřřřj vPbv řřj Lřř|

K) eřř řřevřřř cřřæ

mřřřK DĚi řřj Lřř

1| řřAvřřřřřřř hv řřř řřř hvřř řř, Zřř
Avřřřřřřř řřřřř řřř hvřř řřřř řřřřř řřřřř
eřřřř

i) j K

ii) evřřřřř

iii) řřřřř

iv) Křřř

3| řřřřř gZev` řřřř řřřř řřřřř řřřřř
řřřřř řřřřř řřřřř

i) cřř`řřev`x gZev`

ii) `ě` gZev`

iii) Roev`x gZev`

iv) Dřřřřř gZev`

2| řřřřřřř gZevř` i mgřřřj vPbv Křřř
Křřř eřřřř, G gZev` řřřřř řřřřř
Avřřřřřřř řřřřř řřřřř

i) `ě` gZev`

ii) cřř`řřev`x gZev`

iii) AvřřřK gZev`

iv) Dřřřřř gZev`

4| Avřřřř` i řřřř řřřřř řřřřř
Avřřřřř řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř
mgřřřj vPbv Křřř Křřř G K_řř eřřřř

i) `ě` gZev`

ii) Roev`x gZev`

iii) Dřřřřř gZev`

iv) cřř`řřev`x gZev`

L) mZ` řřř řřřř řřř řřřř řřř řřřř řřřř

1| Křřř eřřřř, Avřřřřřřř Avřřřřřřř `ě` eřřřř Avřřřřřřř řřřřř řřřřř

2| řřřřř řřřřřřř eřřřřř řřřřřřř eřřřřř řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř

3| řřřřřřř Avřřřřřřřřřřř řřřřřřř řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř

4| Křřřřřřř řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř

mřřřK DĚi

K)

1| iii) řřřřř

2| i) `ě` gZev`

3| i) cřř`řřev`x gZev`

4| iv) cřř`řřev`x gZev`

L) 1| m 2| m 3| m 4| řřř

cW - 3

gb m^uK^u gZev` : Av^uK gZ
(Theories of Mind: Modern Views)

Dⁱk

GB cv^uk^ul Av^ub

- gb m^uK^u Av^uK gZ, t^uv eY^u Ki^uZ cv^uteb|
- Av^uK gZ, t^uv Z^ub^u Ki^uZ cv^uteb|
- Av^uK gZ, t^uvi ^uUmgn eY^u Ki^uZ cv^uteb|

f^ugK^u

gb ^uK Z^u ^ub^uq ^uvk^uKMY GKgZ n^uZ cv^ui^ub^ub| c^uP^ub^uK^ut^uj thgb g^ubi ^ufc m^uu^uK^u
^uvk^uKMY ^uewf^ub^ugZev` c^ulvb K^ui^uQ^ub, Av^uK^uK^ut^uj l ^uvk^uKMY b^ubv i^uKg gZev`
t^ucv^ulY K^ui^ub| K^ui^uv g^uZ, gb n^ut^uv Av^uPi^ut^uYi m^ug^uo; K^ui^uv g^uZ, gb n^ut^uv m^uu^uY^uP^ute
^uelqM^uZ; K^ui^uv g^uZ, gb n^ut^uv t^uPz^u KZ^u ^ub^ut^uP gb m^uu^uK^u Av^uK gZmgn
Av^ut^uvP^ubv K^uv n^ut^uv|

Av^uPi^uYev` (Behaviourism)

GB gZ^uv^u ^uti, R^uet`n Ges Z^uv Av^uPi^ut^uYi Av^uZ^u ^ug^ubi t^uK^uv^ubv Av^uZ^u; ^ux^uK^uv^u K^uv
h^uq b^uv| Av^u ^uZ^uK ^ue^u ^ufc g^ubi th av^uY^u Z^uv Av^ug^ut^u ^ui K^uv^u Z av^uY^u ev^uB^ut^ui cv^ute^uk
R^uet`n th c^uZ^u ^uqv^u m^uo K^ui^u t^um^uB c^uZ^u ^uqv^u m^ug^uo^u n^ut^uv gb| t^uPz^ubv^u t^uK^uv^ubv
Av^uZ^u; t^ub^u| g^uv^um^uK c^u ^uqv^u Av^ut^uj ^u ^un^uK c^u ^uqv^u| g^ub^ut^uK th^un^uZ^uz^u ^u ^u K^uv h^uq b^uv ev
^u ^uk^uK^uv h^uq b^uv, t^um K^uv^u ^ug^ubi av^uY^u Aj ^ux^u Q^uv^u Av^u ^uK^uQ^u b^uq|

Av^uPi^uYev`x ^uvk^uK t^uM^uo^u t^uZ^uv g^ut^ub^ume^uAv^ubx l q^uU^um^u g^ut^ub K^ui^ub, g^ut^ub^ume^uAv^ut^ubi
Av^ut^uvP^ubv^u ^uelq t^u ^uni c^uZ^u ^uqv^u ev Av^uPi^uY^ug^ul | e^um^u ^u ^uk^u ^uewf^ub^ue^uD^ut^uER^ubv^u ^uewf^ub^ue
^u ^un^uK c^uZ^u ^uqv^u m^ug^uo^u b^uvg^uB gb| ^uPz^ub^u ^uet^u ^uK^uQ^uyt^ub^u| ^uPz^ub^u ^ui ^uewf^ub^ue^uAe^u ^uv l
c^u ^uqv^u et^u h^uv cv^u ^uPz^u, Av^ut^uj Z^uv t^u ^uni^uB ^uewf^ub^ue^uAv^uPi^uY^ug^ul | g^ut^ub^ume^uAv^ubx cv^uf^u f
^uewf^ub^ue^u c^ux^u ^uvi ga^u ^u ^uq Av^uPi^uYev`^u ^u ^u e^u ^u e^u c^uZ^u ^uo^uZ K^uv t^uP^uv K^ui^uQ^ub|
Av^uPi^uYev`^u ^u ^u g^uZ, g^uv^um^uK ^u ^uqv^u, t^uv t^u ^u ^uh^u ^u ^u ^u ^uewf^ub^ue^u ^u ^uqv^ug^ul |

m^ug^ut^uj ^uP^ubv

1) Av^uPi^uYev`x^u gb ej^ut^uZ t^u ^uni Av^uPi^uYB tev^ut^uSb| Z^uv^u ^u g^uZ, t^u ^uni e^u ^u ^u ^u ev
Av^uPi^uY Q^uv^u ^uPz^ub^u ^uet^u ^uK^uQ^uyt^ub^u| Av^ug^ut^u ^u ^u g^ut^ub n^uq, t^u ^uni Av^uPi^uY^ut^uK Av^uPi^uY et^u
R^uv^ut^uZ t^uM^ut^u ^uPz^ub^u ^ui Av^uZ^u; ^u ^uK^uv^u Ki^ut^uZ n^uq| m^u ^u ^u ^u ^u ^uPz^ub^u ^ui Av^uZ^u; ^u ^uK^uQ^uZ^uB
A^u ^u ^uK^uv^u K^uv h^uq b^uv|

mgvtj vPbv

tn#M#j i gZev` I mššl RbK bq, Kvi Y Zvü gZev` Ges Ab`vb` freer`x`vk#K#` i
gZev` AvavbK mefZvev` iB ce#v#b| ZvQrov tn#M#j i gZev` ejv n#q#Q, gb
AgZ`GKZj ev Awfb#v bq, ev AgZ`e#Zj ev wefb#v bq, eis G n#`Q e#Zji g#`
GKZj ev wefb#vi g#` Awfb#v| GLv#b ck#ent`Q, GKZj I e#Zji h#` h#`m#Z
we#i waZv` #Kvi Kiv nq, Zvntj GB GKZj #Kf#te e#Z#K Avk# K#i Dcj ä nq Zv
wePvi m#tc#|

Dcmsnvi

gb m#úK#q AvavbK gZev` ,tjvI bvbvf#te mgvtj v#PZ n#q#Q| GB gZev` ,tjvi
g#` tn#M#j i e`#Zev` A#tc#vKZ.mššl RbK gZev` etj A#b#K g#b K#i b| #Kš'
Zui gZev` I c#j#v#j M#Y#h#M` bq|

civvĒi gj`iqb

i Pbrgj-K cĕkæ

1/ gĕbi `ŕfc m`útk`AvaybK gZ ev gZev` , tj v mgvtj vPbvmn e`vL`v Ki ab|

msuŕB DĒi gj-K cĕkæ

1/ gĕbi `ŕfc m`útkĕq gZev` wntmte AvPi Yev` e`vL`v Ki ab|

2/ gĕbi `ŕfc m`útkĕq gZev` wntmte e`w³Zev` e`vL`v Ki ab|

K) eú ubePbx cĕkæ

mivK DĒi ij Ly

1/ gb m`útkĕq AvaybK gZev`

wntmte Avgiv civB

i) `ŕj gZev`

ii) wZbiU gZev`

iii) Pvi wU gZev`

iv) GKwU gZev`

3/ be`-ev`ber` Abyviti

i) Avĕbi wLqB gb

ii) gb GK tPZb KZP

iii) AvPi tYi mgwóB ntj v gb

iv) cĕAvB ntj v gb

2/ AvPi Yevt` i cĕ³v ntj b

i) KivU

ii) evKŕj

iii) I qvUmb

iv) tWKvU^o

4/ e`w³Zevt` i cĕ³v ntj b

i) ivBj

ii) tntMj

iii) wDg

iv) KivU

L) mZ` ntj omó Ges wg_`v ntj omó ij Ly|

1/ gĕbi `ŕfc m`útk`AvaybK hĕMi `vkĕKMY GK gZ cĕKvk Kĕi b|

2/ AvPi Yev`xt` i gĕZ, ōgb wew`QbwAbyŕei wRi Pi g HK`wewqK cĕwqmetkI |ō

3/ be`-ev`ber` GKwU meRb`ŕKZ.gZ|

4/ e`w³Zev` Abyviti, gb Ggb GK tPZb KZP`th me wLq Rvĕb Ges me wKQj

I ci wLqv Kĕi |

mivK DĒi

K)

1/ ii) wZbiU gZev`

2/ iii) I qvUmb

3/ i) Avĕbi wLqB gb

4/ ii) tntMj

L) 1/ wg 2/ wg 3/ wg 4/ m

CW - 1

t`n I gtb m`uK`lqK gZev` mgn
(Theories Concerning the Relation Between Body and Mind)

Df`k`

GB cvt`k`l Avcb

- t`n I gtb m`uK`lqK gZev` mgn Kx Kx Zv eYb`v KtZ cvt`eb|
- GB gZev` mgn gj- e³e` e`l`v KtZ cvt`eb|

fvgkv

t`n I gtb gta` Kx m`uK`l qK` t`n ntjv Ro c`l`° Av` gb ntjv tPZbagf| mKŠ` c`l`°`nk Rxe`b Avgiv t`n I gtb vbeo m`uK`l° t`l`Z cvB| kixi Amý` ntj gb Lvi c _v`K, Avev gtb Avb` _v`Ktj `nk fite Zvi c`K`v NtU| Avev m`z ntj I KZK` ,tjv `nk c`v eZ`b Zvi c`K`v NtU| m`zi vs m`vavi Yfite Avgiv t`l`Z cvB th, t`n I gtb gta` GKUv vbeo m`uK`l° `gvb| GB m`uK`l° Kgb G vbtq `v`k`b KMY vfbæwfbæ gZev` tcv`Y Kt`b| Avgiv G cv`V t`n I gb m`uK`l° GB gZev` ,tjv Avtj vPbv Kie|

µqv-c`Zµqv` (Interactionism)

GB gZev` i gj- e³e` ntjv, t`n I gtb gta` Kv`Rvi Y m`uK`l° Z`v| mgq mgq `nk c`µqv gvbmK c`µqv KviY| Avev A`bK mgq gvbmK c`µqv `nk c`µqv KviY| gb I t`n Kv`Rvi Yifc ci`úi Dci µqv-c`Zµqv Kti _v`K| t`WkvU° GB gZev` i mg`R| Zui g`Z, t`n I gb ci`úi v`vax `è`| t`n A`PZb Ro, hvi mvi ag`ntjv v`z; gb m`PZb `è`, hvi mvi ag`ntjv tPZbv| t`n v`v`q, gb mµqv| t`n hv`S`K v`q`gi Aaxb, gb Df`k` Øiv v`v`S`Z| tKv`bv veltq GB `B `fe`i v`j tbB| t`n I gb m`vi m`o, mKŠ` GB `B `è` ci`úi v`b`c`q|

t`WkvU° g`Z, Avtbi t`q`t` t`n gtb Dci Ges Kt`g° t`q`t` gb t`tni Dci cv`ve v`vi Kti| gv`f`i tK`°tj Aev`Z cv`Bv`qj MŠ` (Pineal gland) t`n I gtb mst`hM`j | GB MŠ`i gv`t`g t`n I gtb µqv-c`Zµqv m`vaz nq|

c`qvRtb n`t`q`ce`v` / Dc`j`lev` (Occasionalism)

,t`qj (Geulinx) I gvtj e`A (Malebranche) c`qvRtb n`t`q`ce`v` i c`Z`R| GB gZv`v`ti, t`n I gb m`uY`v`v`b`v`l qvq Zv`i gta` tKv`bv µqv-c`Zµqv n`Z cv`ti bv| hLbB t`n ev` gtb c`v eZ`b t`Lv hvq, ZLbB gb ev` t`tn Abj`c c`v eZ`b v`v`b`bi Rb` m`vi n`t`q`t`ci c`qvRb t`Lv t`q| n`t`q`t`ci c`qvRb t`Lv v`tj B m`v

evsj v`k Dššŷ mekte`ij q

gb| wKš'cōtYi t`fi ŌRxebŌ Avi gtb| t`fi Ō`PZb`Ō etj Ggb `wŷ , Y Dtbwł Z nq hv
h_vμtq t`n I cōtYi _v`k bv| t`n t`_tKB cōY Avi cōY t`_tKB `PZtb`i Dtbwł
ntqŌ etj t`tni m½ gtb| m=úK©AZ`šlwbœo|

ce©cōZiōZ k;Ljver` (The Theory of Pre-established Harmony)

GB gZevt`i cē³v ntj b Rvgrŉ `vkŌK jvBewR| Zviu gZ, t`n I gb DfqB
wPrcigrYev gbwł (Monad)-Gi mμó| ce©cōZiōZ k;Ljver` Abjvqx, mμó mgtq
gbv`Wi gbwł Z_v mōv t`n I gtb| gbw`Wi gta` Ggb GK k;Ljv cōZiōZ KtiŌb
th, tKv`bv iKg gvbwmK ev ``wK cwi eZŉ NUtj Abjvc ``wK ev gvbwmK cwi eZŉ
`ZtŪZŲvteB NtU|

Dcj ųlev` Abjvti, hLb t`tni tKv`bv cwi eZŉ NtU ZLb gtb Ges gtb hLb tKv`bv
cwi eZŉ NtU ZLb t`tn Abjvc cwi eZŉ mōv msNwłZ Ktib| wKš'jvBewt`Ri ce©
cōZiōZ k;Ljver` Abjvti, mōvi AweiZ n`t`ųtci tKv`bv cŌqvRb tbB| t`n I
gbtK `wŷ Nwoi mvt_ Zžbv Kiv thZ cvti | Nwŉ `wŷ `Zix nevi mgq Gt`i Kivw , tjv
Ggbfvte wgyj tq t`qv ntqŌ th, cvi `úwK wμqv-cōZwμqv Ovovl Dftqi Kivw me©v
GKB mgq wbt`R Kti | Abjvcfvte, ``wK cŌwqv I gvbwmK cŌwqv ci`úti i Dci
tKv`bv cvre me`li bv Kti I m½włZ i ųv Kti Pij tQ|

civvEi gj`iqb

iPbvqj-K cke

1| t`n I g`bi m`U m`úKq gZev` intmte uquv-cZuquver` I mgvšli vj ev`
e`vL`v Kiab|

msuqjB DEi gj-K cke

1| t`n I g`bi m`U m`úKq gZev` intmte Dcj qlev` e`vL`v Kiab|

2| t`n I g`bi m`U m`úKq gZev` intmte Dtbll ev` e`vL`v Kiab|

K) eú ubeppbx cke

mivK DEi ij Lly

1| uquv-cZuquver` i cê^{3v}

i) jK

ii) evKqj

iii) indg

iv) tWkvU^o

2| 00hLbB gb ev t`tn cwieZB t`Lv
t`q ZLbB Abjyc cwieZfbi Rb`
m`vi n`t`qjtc c`qvRb nqú- GuU
tKvtrv&gZev` i gj- e^{3e}

i) uquv-cZuquver`

ii) Dcj qlev`

iii) mgvšli vj ev`

iv) Dtbll ev`

3| mgvšli vj ev` i gj- e^{3e} ntjv

i) t`n I g`bi gta` KvhRvi Y m`úK^o
eZqvb

ii) c`qvRtb m`v n`t`qjtc Kti b

iii) tKvtrv gvbimK uquv msNwUZ ntj Zvi
Abyx intmte ``inK uquv NtU

iv) gb ev `PZb` giv`i uquv
cwi YwZ

4| j vBemR tKvtrv&gZev` i cê^{3v}

i) uquv-cZuquver`

ii) mgvšli vj ev`

iii) Dtbll ev`

iv) ce^ocZwZ k;Lj ver`

L) mZ` ntj 0m0 Ges ug_`v ntj 0ng0 ij Lly|

1| uquv-cZuquver` i gj- e^{3e} ntjv, 00` Nwo thgb cvi`úwi K uquv-cZuquv
QrovI me^ov GKB mgq ubt`R Kti, tZgub t`n I gb ci`úti i Dci c`ve ve`li bv
Kti I m`wZ i qjv Kti Pti |00

2| mgvšli vj ev` i cê^{3v} ugj |

3| Dtbll ev` Abjvnti t`n t`K c`Y, Avi c`Y t`K g`bi D^me ntqtQ etj Gt`i
m`úK^oAZ`šibueo|

4| Dce`ev` Abjvnti, m`vi n`t`qjtcB t`n I g`bi cwieZB NtU|

mivK DEi

K)

1| iv) tWkvU^o 2| ii) Dcj qlev` 3| iii) tKvtrv gvbimK uquv msNwUZ ntj
Zvi Abyx intmte ``inK uquv NtU 4| iv) ce^ocZwZ k;Lj ver`

L) 1| ug 2| ug 3| m 4| ug

t`n I gtbj m`uKlelqK gZev` i mgvtj vPbv
(Criticism of Theories of Relation Between Body and Mind)

Dt`ik`

GB cvWtkfI Avrb

- t`n I gtbj m`uKlelqK gZev` mgfni fj-Îau eYbv KitZ cviteb|

fvgKv

ceZP cvfV Avgiv t`n I gtbj m`uKlelqK c`vb c`vb gZev` mgf Avtj vPbv
KtiQ| GB cvfV Avgiv D³ gZev` mgfni fj-Îau, tj v Kx? Zv Avtj vPbv Kitv|

uqv-cZuqv

1) tWkvU` t`n I gtbj cvi`uwiK uqv-cZuqv `xvi KtiQb| uKš` uZvb gtb
Ktib, t`n I gb m`uYfite wfbq m`uYwfbet`n I gtbj gta` uK Kti uqv-
cZuqv ntZ cvti, Zv Avgiv ejs bv| hw` t`n I gtbj gta` m`uYuqv-cZuqv
`xvi KitZ nq, Zte Zvt`i m`uYwfbæj v hvq bv| m`uYwfbetKv`bv `B e`i gta`
uqv-cZuqv ntZ cvti bv|

2) tWkvU` uqv-cZuqv, kv³ i Awebkjev` bigK `e`vmbK gZev` i we`i maZv
Kti| kv³ i Awebkjev` Abvnti, kv³ i ifcvšti NUtZ cvti, uKš` Zvi tKv`bv nrm-
evx` tbB| GK aitbi kv³ Avi GK aitbi kv³tZ, thgb DÈvc Avtj vtK ifcvšti Z
ntZ cvti, uKš` GB aitbi ifcvšti t`f`Î kv³ i tKv`bv nrm-evx` NtU bv| A_P
tWkvU` gZvbvqv gb hw` t`ni Dci uqv Kti Zvntj RMtZ `uK ev t`šZkv³
uKQy` ntj I evx` cvq| GKBfite, t`n gtbj Dci uqv Kitj A_`r `uK kv³
gvbvmK kv³tZ ifcvšti Z ntj RMtZ uKQy` ntj I `uK ev t`šZkv³ nrm cvq|

Dcj flev`

1) Dcj flev` t`n I gtbj m`uK`m`fU tKv`bv `e`vmbK e`vL`v v`tZ cvti bv| cZ
ct` m`vni n`f`fcti dtj t`n I gtbj cvi`uwiK m`uK`wicz nq, GK_vtK tKv`bv
hv³ v`tq cZuZ Kiv nq vb| c`qvRtb n`f`fct ev Dcj flev` gvb`Z ntj hv³
memR` v`tq fiv³gj-K wektm Av`v `vcb KitZ nq| `k`b fiv³gj-K wektmi tKv`bv
`vb tbB| m`z`is Dcj flev` i wektl tKv`bv `vk`K gj` _vKtZ cvti bv|

2) t`n I gb hw` `v` ci`ui weiax` `è` nq, Zvntj m`v uKfite GB `B weRvZxq
`te`i gta` m`uK`vcb Ktib Zv tevaMg` bq| m`v`K cigvZ`ifcx GK Aa`v
mÈvifc Kf`bv Kiv nq| Avgv` i B`Qv Dcj flev` wef` nx m`vB hw` Avgv` i ev`K E`aY`
Dt`v`j Z KitZ mg`_`vb, Zvntj B`QvB Zv m`uv` `b e`_`nq tKb, Zv tevaMg` bq|

mgvšřij ev`

1) thLvřb `PZb` tmLvřb me`lıZi Aw`Zj Ges thLvřb me`lıZ tmLvřbB `PZřb`i Aw`Zř GB me lqvıi mcřŃ Avgvř`i cŃZ`ınK Awf`AZvi řKvřbv cŃvY cvl qv hvq bv| me`lıZ `vKřj l cŃři LřŮ Avgiv řKvřbv `PZřb`i Aw`Zj ř`ıL bv|

2) mgvšřij ev` ř`řni Zřbvq gřbi DrKI`-řKvi Kři bv| cŃZıW `ınK NUbvi ceŃZř KviY hıř Ab` řKvřbv `ınK NUbv nq, Zvřřj gřbi mřvqZv Qıvovl `ınK ıııqv m`ubřřřZ cvři, GB ıııvřřB tgřb ıbtZ nq| ıKŠ`ev`ře Avgiv ř`ıL, ř`nřK gřbi ıbqšřŃ `řKvi Kři ıbtZ nq| KvřRB ř`n l gb GKB `řii AšMš, Giv ci`úřii mgvšřij, GB ıııvřřř tgřb tbqv Kıwb nřq cřo| ZvQıvov, gřbi mřvqZv QıvovB hıř ř`n Kvřm`uv`b KiřZ cvři Zvřřj gıvııK kıř meKvřki řKvřbv cŃqvRb AvřQ etj l gřb nq bv|

Dce`ev`

1) Dce`ev`ř`i gřZ, gb nřjv gıř`ři Dce`ř ıKŠ`gb ev řPZbvřK hıř gıř`ři Dce`gřb Kiv nq Zvřřj gřbi cřŃř `řıxbřvřte KvR Kivi B`Qıv l ř`nřK ıbqvřřZ Kivi řKvřbv řŃgZv `řřK bv| A_P gb th B`Qıv l ř`nřK ıbqvřřZ Kři Awf`AZvi mřvřřh` Zv Rıvı hvq| mřřıvıv gbřK gıř`ři Dce`MY` Kiv hvq bv|

2) GB gZev` gbřK ř`řni Dce`MY` KivřZ ř`n ev Rřoi Zřbvq gbřK bıPz`řii gřb Kři| ıKŠ`gb ev `PZřb`i mřvřřh`B Ro ev ř`nřK Rıvıv m`e nq| gřbi mřvřřh`B řKvřbv gZevř`i mZ`ıg`v ıePvi Kiv m`e nq| Zvřřj gbřKB cigZĚj etj `řKvi KiřZ nq Ges Ro ev ř`řni Zřbvq gbřK D`P `řii mĚv etj gřb KiřZ nq|

3) Dce`ev` gřbi Dci ř`řni cřřve `řKvi Kři, ıKŠ`ř`řni Dci gřbi řKvřbv cřřve `řKvi Kři bv| Avgvř`i gřb nq, ř`řni Dci gřbi cřřve A`řKvi Kiv hvq bv| Ggb AřbK gıvZřB AvřQb hıvıv gřbi řRvřři ř`řn řRıvı cvb| mřvıvY řjvřKi řPřq Zvř`i KgřŃgZv AřbK teıK| mřřıvıv ř`řni Dci gřbi cřřveřK A`řKvi Kiv hvq bv|

Dřbřev`

1) Dřbřev`xıv gbřK ř`řni Zřbvq D`P `řii mĚvřřc MY` Kivq GB gZevř`i hıřMřn`Zv Ab` gZevř`i Zřbvq GKUzřek| ıKŠ`Awf`e`ıř cŃıqvıv meřkl GK `ři ř`n ř`řK gb ev `PZřb`i Dřbř ıK KviřY nřjv Zvi řKvřbv mřřřıRbK e`ıL`v Dřbřev`xıv ř`qıv řPóv Křıbıb| Gi dřj gZev`ıW cřjıvcıj hıřMřn` nřq l řřıb|

2) Rřoi Zřbvq cŃY D`P `řii mĚv, cŃřYi Zřbvq gb D`P `řii mĚv etj Dřbřev`xıv gřb Křıb| ıKŠ`cŃřYi gřa` gb ev `PZb` cŃQbřvřte bv `ıKřj Zv ıKfıřte DřbřıZ nřZ cvři? řK GB Dřbř-cŃıqvıřK mřvřZ Kři, Zvi řKvřbv mřřřıRbK e`ıL`v Dřbřev`xıv ř`bıb|

ce©cŹwôZ k;Ljvev`

1) t`n I g#bi m½wZ i ¶vi Rb` jvBeibR Dcj ¶lev`x`i gZ m#vi mivh` MhY Kti#Qb, hv Avgv#`i KivQ hv#h# g#b nq bv| m#vi mivh` t`n I g#bi m#U#i e`vL`v weAvbm#Z bq|

2) jvBeib#Ri g#Z, tKv#bv ¶PrcigvYyAb` ¶PrcigvYy Dci c#ve we`li Kitz cvi bv| A_P m#v#K t`n I g#bi ¶PrcigvYy g#a` m½wZ `vcb Kitz ntj Zv#`i Dci c#ve we`li Kitz nq|

3) m#vi AweiZ m½wZmvab gZev#`i Z#bvq jvBeib#Ri ce©cŹwôZ k;Ljvev` m#š#lRbK g#b ntZ cvi| ¶Kš` `vk#K wePv#i GB gZev` m#š#lRbK bq| Dcj ¶lev#` th Ac#KwZK NUbv wqZ msNwUZ nt`Q ejv ntq#Q, jvBeib#Ri g#Z Zv AZx#Z GKevi gv# msNwUZ ntq#Qj | `B gZev#`i g#a` GB ntjv cv_#`|

Dcmsnvi

t`n I g#bi m#úK#lqK gZev`mg#ni mgv#j vPbv t_#K Avgiv ej#Z cvi th, GB gZev` ,tjvi tKv#b#UB m#š#lRbK bq|

cvtVĒi gj`vqb

iPbvj-K cĳæ

1/ ȳȳȳ-cĳȳȳȳȳȳȳ I mgvšli vj evt` i mgvtj vPbvj-K gj`vqb Ki ab/

msvĳB DĒi gj-K cĳæ

1/ Dcj ĳlev` i mgvtj vPbv ij Lĳ/

2/ Dce`evt` i mgvtj vPbv ij Lĳ/

3/ Dtbĳ evt` i mgvtj vPbv ij Lĳ/

K) eū ũbeĳPbx cĳæ

mĳVK DĒi ij Lĳ

1/ t`n I gĳbi mȳúKĳelqK tKvtbv&

gZer` tgĳb ũbtj kĳ³i

Aĳebkĳi Zver` A`ĳKvi KiĳZ nq

i) ȳȳȳ-cĳȳȳȳȳȳȳ

ii) Dcj ĳlev`

iii) mgvšli vj ev`

iv) Dtbĳ ev`

2) `vkĳK gZer` ntqĳ hĳ³ĳK

ĳemRĳ ũ`ĳq fĳ³gj-K ĳekĳm tKvtbv&

gZer` Av`v`vcb Kĳi

i) ȳȳȳ-cĳȳȳȳȳȳȳ

ii) Dcj ĳlev`

iii) mgvšli vj ev`

iv) Dce`ev`

3/ tKvtbv& gZer` tgĳb ũbtj gĳbi

t`n I B`QĳK ũbqšĳ Kivi ĳgZv

A`ĳKvi KiĳZ nq

i) ȳȳȳ-cĳȳȳȳȳȳȳ

ii) Dcj ĳlev`

iii) mgvšli vj ev`

iv) Dce`ev`

4/ AcĳKĳZK NUbv ũbqZ msNĳUZ

nt`Q Avi AcĳKĳZK NUbv AZĳZ

GKevi gĳĳ msNĳUZ ntqĳQj -

mgvtj vPKĳ`i gĳZ GB cv`R`UĳZ

tKvtbv& ĳ gZer` i gĳa`j ĳĳYĳq

i) Dcj ĳlev` I ce`cĳZĳĳZ

k;Lj verĳ`

ii) ȳȳȳ-cĳȳȳȳȳȳȳ I

mgvšli vj evt`

iii) Dcj ĳlev` I mgvšli vj evt`

iv) Dcj ĳlev` I Dce`evt`

L) mZ` ntj ũmĳ Ges ũg`v ntj ũngĳ ij Lĳ/

1/ Dce`ev` t`tni Dci gĳbi cĳĳve A`ĳKvi Kĳi |

2/ ce`cĳZĳĳZ k;Lj ver` meRb`ĳKZ.gZer` |

3/ Dcj ĳlev` t`n I gĳbi mȳúĳKĳ ĳeĳvbmȳšZ e`vL`v ũ`ĳqQ/

4/ mgvšli vj ev` t`tni Zĳbvq gĳbi DrKI`ĳKvi Kĳi bv/

mĳVK DĒi

K) 1/ i) ȳȳȳ-cĳȳȳȳȳȳȳ 2) ii) Dcj ĳlev` 3/ iv) Dce`ev`

4/ i) Dcj ĳlev` I ce`cĳZĳĳZ k;Lj verĳ`

L) 1/ m 2/ ũg 3/ ũg 4/ m

BDıbU - 7

AvZři AgiZ;
(Immortality of the Soul)

AvZř giYkxj bv Agi? t`n webřtki mřt_ mřt_ wK AvZři I webřk NřU? G GK
ZırchEYRÁvmv| t`k-Kvj řřt` weřfbæ`vkřK gřbi `wřqZ; ev AvZři AgiZ;
mřřÜ weřfbæhřř I gZev` cřvb Křib| eZřvb BDıbřU Avgiv AvZři AgiZ;
msřıřšřDřj řřhvM` hřř I gZev` mgr Avřj vPbv Kiřev|

GB BDıbřU řgv Pviř cW iřřřQ

- AvZři AgiZ; mřřřřK`Aıııe`K hřřř
(Metaphysical Arguments for the Immortality of Soul)
- AvZři AgiZ; mřřřřK`bıřZK hřřř
(Moral Arguments for the Immortality of Soul)
- AvZři AgiZ; mřřřřK`agřřıřřK hřřř
(Theological Arguments for the Immortality of Soul)
- AvZři AgiZ; mřřřřK`eřřkř Yř gZ
(Analytic Views on the Immortality of Soul)

AvZvi AgiZj m=útk@Avaie`K hy³
(Metaphysical Arguments for the Immortality of Soul)

Df'ik`

GB cvWtkfI Avcib

- AvZvi AgiZj m=úKkq Avaie`K hy³ eY³ KiZ cvi teb|
- AvZvi AgiZj m=úKkq Avaie`K hy³ i mgvtj vPbv KiZ cvi teb|
- tKvfbv&tKvfbv`vkKb K G hy³ I gZevt` wek|mx Zv eY³ KiZ cvi teb|

fjgKv

AvZvi giYkxj bmk Agi? GB cKmbtq`vkKbKt`i gta` gZtf` AvtQ| ZvB AvZvi ev gfb i AgiZj; wbtq wefbrch³ I gZevt`i D^me ntqtQ| Avgiv GLvfb AvZvi ev gfb i AgiZj m=úKkq Avaie`K hy³ wbtq Avtj vPbv Ki tev|

AvZvi AgiZj m=útk@Avaie`K hy³ (Metaphysical Arguments for the Immortality of Soul)

cöPxb wMK`vkKbK mfmUlm AvZvi AgiZvq wek|mx wQtb, hv I G m=útk@wZvb wefkl wKQyetj bvb| gZzi mgfq wZvb Zvi`Rbt`i Df'ik etj wQtb, ò yL Ktiv bv| gtb tistLv gZztKej Avgvi t`ntKB webvK Kite AvZvtK bqO|

tcUv Zvi wvdWw0 I úGtcj wR0 Mš' AvZvi AgiZv m=útk@ek` Avtj vPbv Kti tQb| Zvi gZ, cw_extZ AvZvi AvMgb NtUtQ`Mj vk t`tk cZtbi dtj | G Rxtb tmš`h@Aetj vKtbi mgq Avgiv mlyvfywzi mvt_ mvt_ GKw cöQbte`bv Abfy e Kwi | GB te`bvi Kvi Y ntjv, cw_extZ AvMgtbi AvtM AvZvi tmš`h@Aetj vKb Kti th w> Avb`vfywz tcZ cw_e RMtZ tm tmB Abfywz cvq bv| ZvB cw_e tmš`h@cZ`q Kivi mvt_ mvt_ Zvi tmB cjtbv Abfywz tRtM I tV A`úo te`bvi AvKvti | tmš`h@ i tfi cöZ Avgvt`i th`rfmeK AvKI³, tcUvi gZ, GUV AvZvi AgiZj; wek|tmi GKw tRvi vtjv wfvE|

tcUvi gZ, AvZvi GKw Ava`wZK`è`wefkl | tKvfbv Ava`wZK`è`B thšwMK ntZ cvti bv| mZivis AvZvi GK AvthšwMK (simple) `è`, hv KLtbn wek0 ntZ cvti bv| hv wek0 ntZ cvti bv Zvi webvK tbB| mZivis AvZvi Agi |

A`wi ÷ Uj AvZvi AgiZj; wek|mx| Zvi gZ, AvZvi iayAva`wZK`è`B bq, eis AvZvi ntjv t`tni mvsMVwbK kw³ I t`tni AvKvi | AvZvi mvi agⁿ tjv eyx | eyx`yitbi: 1) mluq I 2) wbw³ | wbw³ eyx t`tni mvt_ mvt_ aYsm ntq hvq, Avi

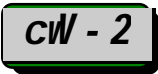
evsj vř`k Dššř mekte`ij q

2) A`vvi ÷Uj , tWkvU, evKř , j vBeibR, tnřMj I tnřMj cřř`i gZev`I tčUvi
b`vq AvZie m=Ůxq meřkl aviYri Dci cřZiŃZ| GB meřkl aviYv hw` mZ` bv nq
Zvntj Zvř`i gZevř`i I tKvřbv gj` _vřK bv| e`Z aviYvčř Z tKvřbv gZevř`řK
ıbwŃZ ev mıWk ej v hvq bv| Gř`i tKDB AvZři aviYřK hřř ıř řq cřZiŃZ Kři bıb|
mřřivs Zvř`i gZev` MřYřhvM` bq|

3) gıUřD-Gi gZev` Dcgvı Dci cřZiŃZ| Dcgvı KLřbv tKvřbv meřqřK
mř`nvZıZfvře cřvY Kři bv| kv³i ıbw`Zv bıwıZi mř½ Dcgvq AvZři AgıZı
ıbwŃZfvře cřvY KıřZ ntj , cŮřg hřř ıř řq cřvY KıřZ nře AvZřı GKıU kv³|

Dcmsvı

G Avřj vPbv t_řK Avgiv ej řZ cvıı th, AvZřı AgıZı mřıvřř Avııe`K hřř ev
gZev` AvıKısk třřřı aviYv ev Dcgvı Dci cřZiŃZ| th gZev` aviYv I Dcgvı
Dci cřZiŃZ tm gZev` m=úřK ıbwŃZıřc ıKŃQej v hvq bv|

AvZvi AgiZj; m^{au}tK[©] b^wZK h^yš
(Moral Arguments for the Immortality of Soul)

Dt'ik

GB cvWtkfI Avcib

- AvZvi AgiZjel qK `b^wZK h^yš nek` fite eYb^r KitZ cvi teb|
- AvZvi AgiZjel qK `b^wZK h^yš gj`vqb KitZ cvi teb|

fvgKv

AvZvi AgiZjel qK h^yš , tj vi gta` `b^wZK h^yš GKwU D^{tj} LthM` h^yš | GB h^yš i c³v Rvq⁰ `vk⁰K Bgvbtqj KvU| Zui g^tZ, `b^wZK Rxe^tbi tKv^tbr gj` _vtK bv, h^w AvZvi Agi bv nq| GB cvL extZ k^wš^tk;Lj v eRvq ivL^tZ ntj AvZvtK Aek`B Agi ntZ nte| Avgiv GLb AvZvi AgiZj; m^{au}tK[©] `b^wZK h^yš wU Avtj vPbv Kit^ev|

AvZvi AgiZj; m^{au}tK[©] b^wZK h^yš (Moral Arguments for the Immortality of Soul)

AvZvi AgiZj; m^{au}tK[©] b^wZK h^yš : KvU

KvU (1724-1804) AvZvi AgiZvtK `b^wZKZvi `xKv⁰mZ` wntmte MY` Ktib| KvU etjb, AvZvi AgiZj; m^{au}tK[©] b^wZK h^yš c⁰vY Kiv hvq bv| wKš' `b^wZK Rxe^tbi Zirch` e`vL`v Kivi Rb` AvZvi AgiZj; `xKvi Kti w^tZ nq| AvZvi AgiZj; m^{au}tK[©] KvU `0U `b^wZK h^yš c⁰vb Kti^tQb :

1) b^vqvePvi gj-K h^yš

AvZvi h^w Agi bv nq Zvntj b^vq^civqYZvi tKv^tbr gj` _vtK bv| `b^wZK Rxe^tbi GKUv gj` Av^tQ| dtj th fij KvR Kti Zvi c^y-vi Ges th Lvivc KvR Kti Zvi k^w-l nq^r D^wPZ| wKš' ev`e Rxe^tb Avgiv m^{au}tK[©] b^wZK h^yš t`wL th fij KvR Kti tm Kó cvq, Avi th Lvivc KvR Kti tm mstL _vtK| Gme w^etivwZv `i- Kivi Rb` ciKvj etj GKUv RvqMv _vKv `iKvi, thLv^tb c^yevbiv c^y-Z.Ges cvcxiv k^w-l cvte| Avi GRb` AvZvtK Aek`B Agi ntZ nte|

2) `b^wZK Av`k⁰j-K h^yš

Kv^tUi g^tZ, `b^wZK Rxe^tb nt`Q Av`k⁰K cvl qvi Rb` GKUv 0⁰ ev msM⁰g| wKš' G Av`k⁰K G Rxe^tb m^tšlRbKfite cvl qv m^{ae} nq bv| wZvb etjb, gvbtj i `RweK m^{Ev} (sensibility) hLb m^{au}tK[©] b^wZK h^yš teš^wxK m^{Ev}i (rationality) w^bqg tg^tb P^{tj} ZLbB `b^wZK Rxe^tbi Av`k⁰c YZv jvf Kti| teš^wxK m^{Ev}i m^t_ gvbtj i `RweK m^{Ev}i GB m¹wZ jvf gvbtj i `b^wZK Rxe^tbi Av`k⁰ GB Av`k⁰GK Rxe^tb ev`te

cwi YZ Kiv hvq bv| GB Av`k`ev`ėvqtbi Rb` RbřRbšřšři mřabv`i Kvi | mřivis GB `bWZK Av`řkř ev`ėZv cřZcř`řbi Rb` AvZři Agi Zřv`řKvi KiřZ nq| AvZř hřv` Agi bv nZ Zře `bWZK Rřeb řbi_ř nřq coZ| AvZři Agi Zřv`řKvi Kiřj B `bWZK Av`k`ř ev`ėvřqZ Kiv mře Zřv`řKvi Kiv hvq, Avi Zřv gvřřj `bWZK Av`řkř tKřřřv A_ř_vřK bv| th `bWZK Av`kř ev`ėvřqZ Kiv hvq bv Zřv tKřřřv gj` řbB| mřivis `bWZK Av`řkř mř_řZřv cřZcřeKivi Rb` AvZři Agi Zřv`řKvi KiřZ nq|

AvZři Agi Zř; mřuřřK`bWZK hřřř : řm_ I ndřWřs řRgm řm_ (James Seth) eřř b, `bWZK Av`k`řřřv Amřg Ges G RMr řřřv mřmř| mřmř RMrřZ Amřg Av`řkř ev`ėvřb mře bq| `bWZK Av`řkř ev`ėvřqtbi Rb` Amřg mřřři cřřřřb| ZřB AvZřřK I Amřg A_ř Agi nřZ nře| ndřWřs (Hoffding) Zřř gřř`i řbZ`Zřv bWZK Abřřřři eřř b th, Avgiv G Rřeřb th gj` ev gvř ARř Křv Zřv `bWZK řgeřřř mřiřřřř_vřK, Gi tKřřřv ařsm řbB| Gme gj`řK enb Kivi Rb` gřřř cil gvřevřřřřK Agi nřq_vřKřZ nq| A_ř AvZř Agi |

AvZři Agi Zř; mřuřřK`bWZK hřřř : gmUřřřD gmUřřřD (Martineau) I AvZři Agi Zřv mčřřř `bWZK hřřř v`řqřřb| Zřř ř÷vřv Ad řiřř řRqbř (Study of Religion) Mřřř řZřb eřř b, gvřevřřři Mřřři Avřř cřřřřř. ř_řK Gi Agiřřři tek KZK_řřřv Břřřř cvř qř hvq| G_řřřř řZřb řZř řřřř řřř Křřř: 1| eřřři Břřřř ev řřřř `řřřř (Vaticinations of intellect) 2| řeřřřKř Břřřř ev řřřř `řřřř (Vaticinations of conscience) I 3| Dřřřřř Břřřř ev řřřř `řřřř (Vaticinations of suspense)

1) eřřři Břřřř ev řřřř `řřřř eřřřř řřřř `řřřř Abřřřřři, eřřřř Dbřřř AvZři Dbřřř; řKbřv eřřř AvZři mřimėř| G Rřeřb ř`k I Křřřři mřgřevřřř gřa` eřřřř Dbřřř nřZ cvřři bv, ř`k I Křřřři Mřřř AvZřřř KiřZ cvřřř B eřřřř Dbřřř j řřř mře nq| ZřB gřřřř gřa`řg GB mřmř cřřř ev ř_řK gřřřřř Křřř eřřřř Dbřřřři křřřřřřřřř cvřřř| Avi GRb` AvZřřřř Agi nřZ nře|

2) řeřřřKř Břřřř ev řřřř `řřřř G Břřřř Abřřřřři, Avgřřř`i řeřřřK `bWZK cřřřřři Rb` Avřřv-Avřřřřřřř cřřř cřřřř řKř` cřřřřř GKřřv Amřg cřřřřř Břřřř ř`q| Avgiv cřřřřř hřB Dbřřř ř`ři Dřřř, ZřB Avgiv Av`křř cřřřřř ev`ėvřqtbi v`řK amřeZ nB| `bWZK cřřřřři D`P ř`ři řcřřřř Rb` řeřřřKř GB th Avřřřřřř Zřv ř_řK cřřřřřř nq th, gřřřř cil AvZřřř Zřv Av`Zřřř eřřřř řiřL `bWZK Av`křř Dbřřřřřřř řřřřřřř KiřZ cvřřř| ZřB AvZřřř Agi |

3) Dřřřřř Břřřř ev řřřř `řřřř

erj vt`k DŠŷ mekte`ij q

G BwZ `bwZKZvcYKvR I mjtLi m½wzi K_v etj | WŠ' G RxeB G m½wZ mæci
ntq ltv bv etj ciKvtj i AwZj; `Kvi KitZ nq, thLvB Gi m½wZ wearb mæe/
mzi vs AvZv Agi |

eiwMZ AgiZj nt"Q `bwZKZvi GKUv cŃqvRbxq kZŃ `bwZK RxeB ntjv eiw³
RxeB | tKvBv eiw³ Zvi eiw³MZ RxeB B `bwZK Av`kK Dcj wä Kti _vtK | hw
eiw³i `bwZK AvZv Amxg AvZv mßvi mvt_ wgtj hvq, Zte Zvi `bwZK RxeB tjvc
cvq | `bwZK RxeB cŃkwZK RxeB ev Hkvi K RxeBvi mvt_ wgtk thZ cvti bv |

mgvtj vPbv

wZK RxeBvi Zvrch©i ¶vi Rb" AvZvi AgitZji cŃqvRb | WŠ' tKvBv WvBtmi
cŃqvRb ntj B th Zv AwZkvj Zv cŃwYZ nq bv | `bwZK RxeBvi Rb" AvZvi AgiZj
`i Kvi ev DvPZ, WŠ' ev`ë Avi DvPZ GKK_v bq | Avgvi 100 UvKvi Lg cŃqvRb,
Zvi gvtb G bq th, Avgvi ctktu 100 UvKv AvtQ |

`bwZK hvi cŃvt`i e³e" nt"Q, `bwZK Av`kAmxg, mmxg RxeB Zv ev`lvqb
Kiv mæe bq | mmxg RxeB GUv mæe bq etj B AvZv Amxg RxeB cvte Zv wvöZ Kti
ejv hvq bv | ZvQvov, Aavck eW etj b, mly-kwšl ntjv gtvwK e"vci | mzi vs
t`n Qvov mly j vf`jfn e"vci |

Dcmsvi

GK_v Wk, gvbtj i mlyLj I kwšcYRxeBvi Rb" AvZvi AgitZji cŃqvRb | AvZv
hw Agi bv nq, Zvntj hviv ciKvtj fij dj jvtfi Avkvq AtbK g` Kvr t_tK
weiz _vtK Ges fij Kvr Kti, Zviv wvawwvZ ntq cotel ZvQvov, mevB hw
wvöZ Rvtb th, G cvlexB tkI, Zvntj gvbtj i gta" cvlqvi AvKv¶lv teto hvte,
`v½v-nv½vgv teto hvte, cvlex ntq hvte AkwštZ cYŃ mzi vs cvlexZ kwštkLjv
eRvq ivLvi Rb" Avgvt`i AvZvi AgitZj wekvm Kiv DvPZ | WŠ' Gntjv wekvm ev
JvPtZ"i e"vci | hvi wntq cŃwöZ bv ntj tKvBv wekvm ev gvti `vkwk , iæz;
tbB |

cřřVři gj`ıqb

iPbıgj-K cřkř

1| AvZři Agi Zj mřúKřq `bıZK hřřıU e`vL`v Kiab|

msıřřB Dři gj-K cřkř

1| AvZři Agi řZi mçřř KřřUi b`ıqıePřı gj-K hřřıU e`vL`v Kiab|

2| AvZři Agi Zj cřřř½ KřřUi `bıZK Ar`křj-K hřřıU e`vL`v Kiab|

3| AvZři Agi řZi mçřř gıUřřDi AıřgZ Dřj L Kiab|

K) eú ıbeıPbı cřkř

mıřK Dři ıj Lřj|

1| AvZři Agi Zj mřúřK© `bıZK hřřıU cřřvb Křıb

- i) řřřř
- ii) KřU
- iii) řRgm řm_
- iv) řđřř

3| řRřřřı gj` enb Kivi Rb` gZřı cil gıbeıZřı Agi řřq `řřKřDıřıU Křıb

- i) KřU
- ii) řđřř
- iii) gıUřřD
- iv) řRgm řm_

2| gıUřřD gıbeıZřı Agi řZi ř BıřZ ř`b ZřřK řıř Kiv řq

- i) `ř řřřř
- ii) ıZb řřřř
- iii) Pı řřřř
- iv) Qq řřřř

4| `RıeK mřv hLb řřřřK mřv ıbqg řřř Přj ZLbB `bıZK Rřřřı Ar`kçřřřı j řř Křı, K_ıU etj b

- i) KřU
- ii) řřřř
- iii) řđřř
- iv) řRgm řm_

L) mZ` řřř řřř Ges ıg_`v řřř řřřř ıj Lřj|

1| KřU AvZři Agi řřK `bıZKZřı `řřřřřř` etj MY` Křıb|

2| řRgm řm_ etj b, `bıZK Ar`křřřı v mřıg, Aıř G RMr řřř v Amıg|

3| řđřř etj b, `bıZK Rřřřı Rb` AvZřı Agi Zřı řKřřř cřřqıRb řřB|

4| gıUřřD Zřı ř÷ ııř Ad ıı ıj ııRqıř Mřřř` gıbeıZřı Agi Zřı ıbřq Aıřj vPbı Křıb|

mıřK Dři

K)

- 1| ii) KřU 2| ii) ıZb řřřř
- 3| ii) řđřř 4| i) KřU

L) 1| m 2| ıg 3| ıg 4| m

AvZvi AgiZimútkagelqK hy³
(*Theological Arguments for the Immortality of Soul*)

Dfik

GB cvVtkfI Avcwb

- AvZvi AgiZimútkagelqK hy³ nek` fite eYbr KiZ cviteb|
- cãvb cãvb ag³tj vi AvZv múKq avi Yv Dfj K KiZ cviteb|

fjgKv

AvZvi AgiZv mútkagelqK hy³ weifbæatg³ Dci wfiE Kti Mto DfvQ| c_wexi tekxi fVM atgB GKRB me³gq fjgZvi AvKvix mEvi K_vtK`Kvi Kiv nqQ| whub GB c_wexi mKj gvb₃ i Ktg³ djvdj wePvi Kiteb Ges gvb₃tK tmB djvdj tfVM KiZ nte| Avi GB djvdj tfVM Kivi Rb` gvb₃ i AvZvK Aek`B Agi nZ nte|

AvZvi AgiZv mútkagelqK hy³ (Theological Arguments for the Immortality of Soul)

Bûw` ag³

c_wexi cãvb ag³tj vi gta` Bûw` atgB c₀g e³w³MZ AgiZi K_v ejv nq| Aek` Bûw` wPšli c₀g cte³ci₃tjvKi th wP³ Z₃ aiv nqQj Zv ntjv-citjvK bq, BntjvKB DctfVM; Avi hZUKzmæ G Rxe³tK DctfVM KivB gvb₃ i Kvg`| gZ₃ cicv₃ i₃tqQ tkIj; I Lv₃b kvšli thgb tKv₃ e³v tbB, DctfVM Kivi gZvI wKQy₃tbB| cieZ₃Z ejv nq, gZ₃ ci citjvK e³w³ i c₃viã vb nte Ges KY³evbiv jvf Kiteb Ck₃i mmb³| Bûw` cqM³iv AvZvi AgiZi I Avb`Nb cvitj ŠKK Rxe³bi th Avk₃m t`b Zv t₃KB Bûw` `k₃ Mto I₃ AvZvi AgiZielqK gZev`|

w³ ag³

w³ ag³gtZ, t`nvemv₃bi cil AvZv Agi _vtK| G ag³gZ₃ c₃il e³w³ Zvi e³w³t₃ji hveZ₃q`ewk³mn Agi _vtK Ges Ck₃i m₃ wj₃ t₃bi m₃thvM jvf Kti| AvZvi AgiZi Rb` c₀qvRb`bwZK w₃K t₃K mr I i₃f c_w Rxe³| hviv mr I i₃f Rxe³bi c₃v³ i³fc AgiZi jvf Ktib, Zv³ i Rb` gZ₃ GKw₃ Avc_wZK NUb₃gv³I| gZ₃Z BntjvK I citjvKi gta` thvMm ³Î ³w₃cZ nq Ges c₃Y³evbiv citjvK Zv³ i ³K₃qZv I ³vZ₃ i₃ w₃tq tet₃ _vtKb|

Bmj vg

Bmj vg ag°Abymti, AvZv Agi | wKš' t`ni gZz gvbe Rmzi AwfbæI Aj·Nbxq
wbqWZ| KzAvb kixtd AvZv#K Avj m& GKUv Av`k etj Awfuz Kiv ntqtQ| Ōej,
AvZv ntjv, Avgvi cřz Av`tki gta` GKUŌ - Avj KzAvb| Bmj vg ag°Abymti,
gZzi ci AvZv tetP_vKte Ges tkl wePvtii w`b Zvi cteP t`n aviY Kite| Avj m&
mKtji cŌZ cY°b`vq I mpePvi Kiteb| cŌZ`K wR wR KtgP dj tFvM Kite|
cvcxiv t`vhtLi Av`tbi `ymn hšjv Ges cyvZviv tetnt`li Abšimj tFvM Kite|
GRb`B AvZv#K Agi ntZ nte|

m`yl tešx ag° Kge`v

m`yl tešx atg°AvZvi AgiZv m`utK°Kge`v`i K_v `xKvi Kiv ntqtQ| Kge`v`
Abymti, GK Rbtgi Avb`-wlv`i djvdtji tcl`#Z cieZP`evi gvbytk Avevi
cW_extZ wdti AvmZ nq| Kge`v`i gj- e³e` ntjv ōthgb Kge`vZgb dj ō| cy`evb
AvZv wbeŋ ev gY³ jvf Kti | wKš' th AvZv cvcx Zvi wbeP jvf bv nl qv chšiclyt
cjt Rtb#i gva`tg Kge`v tFvM KiZ nq| mZivs AvZv Agi |

mgvtj vPbv

1) Būw, wL²-vb, Bmj vg cřwZ atg°ciKvtji K_v ejv ntqtQ A_# gZzi gva`tg
t`ni Aemvb NUte, Avi AvZv ciKvtj wPiKvj tetP_vKte| Gi tKvtbv ašm tbB|
atgP GB gZ hY³ i gva`tg cŌZwZ bq| Ziv AvZv th Agi Zv wbwŌZ Kti ejv hvq
bv|

2) Kge`v`i weiat` GKU AwfthvM ntjv, ceZP Rxeŋbi Kge`vtji cy`vi ev
wzi`vi A_#n nte ZLbB, hLb mskŋ e`w³ i gtb ceZP Rxeŋbi mYúŋ `šZ A#Xe
_vKte| ceRtb#i gvbytk cieZP Rxeŋbi ci wntmte cWvtq kw`l` qv dj cŋn`nte
ZLbB hLb tmB cŌ³b gvbywZ Zvi ceZP gvbeq Rxeŋbi `šZPriY Kti eZgvb
cwkæK Rxeŋbi Aatczŋbi Rb` ggfe`bv I Acgvbteva Kite| wKš' ceZP Rxeŋbi
tKvtbv `šZ ev tPZbvm`úbæ`w³ i mv`lv cvl qv hvq bv|

Dcmsnvi

agelqK hY³w gj-Z Mto DvtQ agelktmi Dci wfvE Kti | cW_exi cāv̄b cāv̄b
ag°tjv AvZvi AgiZj; nek/mx| cŌq mKj atgB GK meq mEvi K_v Ges gvbyti
t`nvemv̄bi cti cW_# KtgP `vq-`vqZ; AvZv#K enb KiZ nte etj `xKvi Kiv
nq| cW_# Rxeŋbi KtgP `vqZ; AvZv#K enb KiZ nte -GB `xKwZ. gvbyti cW_#
RxeŋbK mY;Lj I kwšcY°Kti tZvtj | mZivs hY³-ZtkP gva`tg AvZvi AgiZj; hw`
`xKZ.bvl nq Z_vmc Gi e`enwi K gj` AtbK|

civVĒi gj`iqb

iPbvj-K cĕæ

1| AvZvi AgiZj m^uúKĕq agĕl qK h^yšW e`vL`v Kiab|

mswĕB DĒi gj-K cĕæ

1| AvZvi AgiZj m^uúK^uBúw` atgP gZvgZ eY^u Kiab|

2| AvZvi AgiZj m^uúK^uBmj vg atgP gZvgZ e`vL`v Kiab|

3| AvZvi AgiZj m^uúK^uKg^ue`v` e`vL`v Kiab|

K) eú ubePbx cĕæ

m^uW/K DĒi ij Lly|

1| AvZvi AgiZj m^uúK^uagĕq h^yš
Mto D^uv^uQ

- i) cĕK^uZi Dci w^uf^uĒ K^ui
- ii) g^uy^uš i Dci w^uf^uĒ K^ui
- iii) agĕk^uĕt^umi Dci w^uf^uĒ K^ui
- iv) ^ub^uw^uZKZvi Dci w^uf^uĒ K^ui

3| Őej, AvZv ntjv Avgri cĕšz
Av^uĕki g^uta` GK^uW|Ő - D^uw^uW Kiv
ntq^uQ

- i) Zvl iv^uZ
- ii) hve^uji
- iii) B^uw^uĀtj
- iv) tKvi Av^utb

2| ŐgZzi g^ura^utg BntjvK I
citjvtKi g^uta` th^uMm^uĕ ^uw^ucZ
nq Ges c^uY^uevbiv citjvtK
Z^uv^u i ^uK^uxqZv I ^uv^uZš^uĕ w^ub^utq
te^utP ^uv^utKŐ - e^u3e^uW

- i) Búw` atgP
- ii) L^uóvb atgP
- iii) Bmj vg atgP
- iv) w^un^u `y^uatgP

4| Kg^ue^uv^u i gj- e^u3e^u ntjv

- i) thgb Kg^uqZgb dj
- ii) thgb K^uK^uz tZgb gyi
- iii) thgb I ^uv^u tZgb w^ukl`
- iv) thgb ^uo tZgb w^ug^uó

N) mZ` ntj ŐmŐ Ges w^ug^u ^uv^u ntj Őw^uŐ w^u Lly|

1. c^uW^uexi c^uávb ag^uĕtjvi g^uta` Bmj vg atgB me^uŐg e^uw^u3MZ AgiZvi K^uv^u ejv nq|
2. Búw` ag^uAb^uh^uq^ux, gZzi c^uicv^ui itq^uQ tkIj|
3. w^uL^u ^uag^uAb^uh^uq^ux, AvZvi Agi^ut^uji Rb` c^uŐq^uvRb ^ub^uw^uZK w^u K t^uĕK mr I i f c^uw^uĕ
4. R^uxeb|
5. w^un^u `y^u tešx ag^uAb^uh^uq^ux, tKej cvcx AvZvB ubeP^u j v f Ki^ute|

m^uW/K DĒi

K)

- 1| iii) agĕk^uĕt^umi Dci w^uf^uĒ K^ui
- 2| ii) L^uóvb atgP
- 3| iv) tKvi Av^utb
- 4| i) thgb Kg^uqZgb dj

L) 1| w^ug 2| m 3| m 4| w^ug

uKQy KiřZ cvři bv| mřivs AvZmĚv I t`n GK bq| gvbmK e`vcvi , tj vřK KLbB
c`w_Ř Dcvřq e`vL`v Kiv hvq bv|

2) t`n Qvovl e`w³i Ggb uKQy`enkö` _vřK hvř`i c`vř_P gZ cřřqmmK Dcvřq
cĹ`Ń Kiv hvq bv| thgb, e`w³gvĪB mZ`, mři I g½řj i jřŃ Rxeb cwi Pwř Z
Kři| e`w³ Gme Av`k`Abřkj řbi gva`řg RxebřK A_Ěn I ZvrchĚY`Kivi cřřm
cvřq| Gme AgZ`I `be`K gj`gvb I gj`řevřřK řKvřbvřřteB c`w_Ř ejv hvq bv|
mřivs e`w³ I e`GK nřZ cvři bv|

3) meřkř Yx `vkřKř`i gřZ, t`nvmřřbi mřř_ mřř_ e`w³mĚvi me uKQy`ebó nřq
hvřq| Zvř`i G K_v tgřb řbqv hvřq bv, Kvi Y gi YřřK me uKQy cwi mgmB eřj `řKvi
Ki řj G Rxeb A_řřb nřq hvřte Ges Rxebřřcb Amva` nřq cote|

4) gj`řevřřai hvř řKvřbv t`nwmřiv³ `řqx Zvrch`bv _vKřZv, Zvřřj cřřKj cwi řevř
`řnK mř_`Q` Dřcřřv Kři, AZ`vPvi I mbcřob mn` Kři gvřř Gmřei mĪvb I
Abřkj řb AUj _vKřZv bv| Ab`řřqi me iřř` b`řřqi `řmva` mřMřg nřZv bv| gvbe`i `x
I t`křřřK řj vřKiv th t`k I mgřřři Rb` AvřZřřmM`Kři Zv Agj-K bq| A_řř
b`řq, ag`mZ` I mřimn me gj`gvb I gj`řevřřai GKw `řqx Zvrch`AvřQ| gi řři
ci I hvř G_řřv mřřK _vřK, Zře Zv cřřvZ e`w³i BPQv I Av`řřř Avřřři _vKře|

Dcmsnvi

meřkř Yx `vkřKř`i gřZ, AvZřř řKvřbvřřteB Agi nřZ cvři bv| Zvř`i e³e` nřřv,
Avgiv hv ř`LřZ cwi`Q Zv `řKvi bv Kři, hv ř`LřZ cwi`Q bv, Zv uK Kři `řKvi
Ki řevř| uKř` ř`LřZ řcřřB th, řKvřbv uKQyAvř`řřřj, Avi bv ř`LřZ řcřř Zv
Avř`řřřj bq, Zv ejv hvřq bv| thgb, Avř řřb, B_vi G_řřv Avgiv ř`LřZ cvřB bv,
uKř` Gř`i Dcw`řř Avgiv Dcřřä Kwi | řZgřb gvřřři AvZřři Dcw`řř ev Agi Zv
Avgiv Dcřřä Kwi | gvřřři AřřK mřgvexZv AvřQ, ZvB me uKQy Avř`řř ev Agi Zv
cřřvY Kiv Zvi cřřř mře bq| uKř` řKvřbv uKQy Agi Zv cřřvY Kiv hvřq bv eřj B th,
Zv Agi bq, Zv ejv hvřq bv|

civvĒi gj`iqb

iPbvj-K cĕkæ

1/ AvZvi Agi Zv m^uK^q meţkd Yx gZev`u mgvtj vPbvmn e`vL`v Kiab|

msv^qB DĒi gj-K cĕkæ

1/ AvZvi Agi Zv cĕt^{1/2} meţkd Yx `vkĕK^t`i e³e`u eY^ov Kiab|

2/ meţkd Yx `vkĕK^t`i AvZvi Agi Zj m^uK^q gZev^t`i `u mgvtj vPbv D^tj Ľ
Kiab|

3/ AvZvi Agi Zj m^ut^qAvcbvi gZvgZ e³ Kiab|

K) e^u ube^opx cĕkæ

m^uVK DĒi ij L^y|

1/ meţkd Yx `vkĕK^t`i g^tZ

i) AvZv Agi

ii) AvZv a^šsmk^j

iii) AvZv ^ubZ^u

iv) D^ctⁱ i tK^vt^uv^uB v^uVK b^q

2/ meţkd Yx `vkĕK^v Zv-B ^uK^vi
K^ti b h^v

i) c^z``^q Kiv hv^q Ges hv^o ^ut^q c^ov^uY Kiv hv^q

ii) Ab^ove Kiv hv^q

iii) ^uP^ši Kiv hv^q

iv) ^uk^oKiv hv^q

3/ 0AvZv Agi G avi Y^uv Agj-K^o -
g^še`u

i) ev^oev`x `vkĕK^t`i

ii) ^uA^oev`x `vkĕK^t`i

iii) th^š³K I c^z``^qev`x `vkĕK^t`i

iv) meţkd Yx `vkĕK^t`i

4/ meţkd Yx `vkĕK^t`i AvZvi Agi Zj
m^uK^q gZev`u

i) mKj mgvtj vPbvi E^ta^o

ii) me^oRb ^uKZ.

iii) mgvtj vPbvj-K

iv) me K^uvB c^oh^vR^u

L) mZ^u n^tj 0m^o Ges ^ug^u `v n^tj 0^ug^o ij L^y|

1/ meţkd Yx `vkĕK^t`i g^tZ, AvZv Agi |

2/ meţkd Yx `vkĕK^t`i g^tZ, AvZv Agi -G avi Y^uv G^tKev^ti B Agj-K |

3/ meţkd Yx `vkĕK^t`i g^tZ, gZⁱ cil gZe^u t^jvK^o^qz A^ši^uv^tj tet^o ^ut^q
Ges cvⁱt^j ^uKK R^oebh^vcb K^ti G avi Y^v i^uvZgZ n^um^uKi |

4/ meţkd Yx `vkĕK^t`i g^tZ, hv Ab^ove Kiv hv^q tKej Zv-B ^uK^vi Kiv hv^q|

m^uVK DĒi

K)

1/ ii) AvZv a^šsmk^j 2/ i) c^z``^q Kiv hv^q Ges hv^o ^ut^q c^ov^uY Kiv hv^q

3/ iv) meţkd Yx `vkĕK^t`i 4/ iii) mgvtj vPbvj-K

L) 1/ ^ug 2/ m 3/ m 4/ ^ug

BDıvU - 8

gđj`i cĶıZ. I cĶıvı
(The Nature and Kinds of Values)

gđj` mđm`ıvU eZđvıtb`kđb GKUv , iaZcY`mđm`ıv ıntmte weıwPZ ntqđQ / e`RMZđK tK>`Kđi gvbe gđb weıfbcıwRÁvıvı Aıveıfıe nq| Rıeb I RMđZı A_`Z_v gđj` LđđZ gvbe gb gııı qv ntq I đv| GB Rıeb-RMZđK gıvıy`đfıvte wePvı Kđi _vđK| cđđgZ: Rıeb I RMr thfıvte AvđQ ıWK tmfıvteB Zvı eYđv`vb Kđi Ges ıđZıqZ: Rıeb I RMđZı Zırch`ıbYđ Kđi | hLb Avgıv tKvđbv NUbvđK h_vh_fıvte eYđv Kıı ZLb Zv nte Zđ`ı eYđv, Avı hıı tKvđbv NUbvı fvj-g>`, t`vı_ı, Y, DrKıAcKı`BZ`ıı`ı eYđv Kıı Zđe Zv nte gđj`ı eYđv| GB BDıvđU gđj`ı cĶıZ, tkYıvefvM Ges gđj`ı AvııııK weı qvejıı Dcı AvđjııKcvZ Kıı nte|

GB BDıvđU tgıv Aıııı cıw ıđqđQ

- Z`ı I gđj`
(Facts and Values)
- e`MZ I AvZıMZ ıntmte gđj`
(Values : Objective and Subjective)
- gđj` e`MZ I AvZıMZ DfıqB
(Values : Both Objective and Subjective)
- gđj`ı cĶııđf`
(Classifications of Values)
- gđj` ıııavđđYı bııZmgıı
(Principles of Valuation)
- gđj` I mĖv
(Valuse and Reality)
- gđj`ı Zırch`ı Aavıv gđj`ı đđđ
(Significance of Value and Current Value Conflicts)
- gđj` ıntmte Rıeb
(Life as a Value)

kā| cYzv ejtZ mKj gj`i m=úYzvKl tevSvq| gj`i mWk A_@K Zv vbtq
gvbji i gta` bvbv ai#bi wfbbzv cwi j WJZ nq| GKRB e`ev`x`vk@K gj`tK thfite
e`vL`v Ki#Z Pvb, GKRB fivev`x`vk@K t#fite Ktib bv| A_@mZtZ gj` th A#_@
e`eüZ nq, tmš`h@eAv#b gj` tm A#_@e`eüZ nq bv| Zte mvari Yfite tKv#bv WQjy
gj` Av#Q ejtZ Avgiv tmiJi Dc#hWmZv Av#Q ej#S _wK| tKv#bv Av`k#K AbyriY
K#iB NUbWU gj`gvb c@B nq|

Z` I gj` : cKwZ.

Avgiv mvariYZ tKvb e`ev NUb#K`šlv`w#fWtZ e`vL`v Ki#Z cwi | c@gz: e`
ev NUbWU cKwZtZ thfite Av#Q ev N#U#Q tmfiteB Zvi eY@v Ki#Z cwi | GwU nt`Q
Z#_i eY@v| WZxqZ: Av`tk#P wfWtZ e`ev NUbWUj , Yv, Y #ePvi Ki#Z cwi | GB
, Yv, Y #ePvi Ki#Z thtq Avgiv w#lqWt#K b`vq ev Ab`vq, DvPZ ev Ab#PZ, mZ` ev
w#_v, fij ev g`, my`i ev K@rmZ etj Av#WnZ Kwi | Gfite e`ev NUbWUj , Yv, Y
#ePvi KivB ntjv e`ev NUbWUj gj` wba#Y Kiv|

Dctii Z`gj-K ePb, tjv#Z nZ`v, Mf@vZ, Rieb evD#bv I mZ`Zv m=ú#K@e`w@
eY@v t`qv nt#tQ| D³ D`vniY, tjv#Z eWY# tKv#bv NUbviB #ePvi Kiv nqwb| A_#
KvR, tjv fv#jv Wk g`, DvPZ Wk Ab#PZ Zv ejv nqwb| Wkš`hw` D³ ePb, tjv Gfite
ejv nq th, @m#teZ#K w#U#tq nZ`v K#i `wei GKUv tNvi Zi Ab`vq I A%wZK KvR
K#i#Q@, @Kgjv Mf@vZ NwU#q GKUv Ab#PZ KvR K#i#Q@, Ges @NUbWU m=ú#K@mZ`
etj tgvnbv GKUv fij KvR K#i#Q@- Zvntj GB Dv³, tjv#Z NUbvi DrKI@ AcK#I@
eY@v t`qv nt#tQ ejtZ n#e| ZvB GB ePb, tjv gj`w#lqK ePb| G#`i#K gj`w#lqK
AeaviY (judgment of value)-I ejv hvq| gj`w#lqK AeaviY NUbWUj `iagv#
e`MZ eY@v t`qv nq bv, eis NUbWUj Av`k#fW#K #ePvi Kiv nq| gj`w#lqK
AeaviY DvPZ, Ab#PZ, fv#jv, g`, Wk, f#j, `bwZK, A%wZK G RvZxq k# Ašf#
_v#K, hv Z`gj-K AeaviY _v#K bv|

gj`i cKwZ.: w#fbagZev`

gj`i `^fc ev cKwZ. m=ú#K@`vk@K#i gta` mvariYZt Pri ai#bi gZev` t`Lv
hvq| thgb K) AvZ#b@ ev gb`Egj-K gZev` (Subjective or Psychological
View) L) e`w@b@ gZev` (Objective View) M) c@qvMev`x gZev` (Pragmatic
View) I N) fivev`x gZev` (Idealistic View)| gb`Egj-K gZev` Abyri#i,
gj` ejtZ tevSvq e`i Ggb, Y#K hv gvbj i tKv#bv Afve tglvq Ges Zvi gtb my`
I Avb#`i Ab#WZ RvWvq | e`w@b@ gZev` Abyri#i, gj` e`w@b#P Ges e`i gj`
cKwZ. I gj`i gta` tKv#bv cv`R`tb| gvbj i fij jvWv ev bv jvWv A_#ev gvbj i
cwi Z#B. ev AZ#Bi m#_ e`i gj`i tKv#bv m=ú#K@#b| A_# e`v Zvi w#R, #YB
Avgv#i Kv#Q Z#BKi| D`vniY`^fc ejv hvq, tKv#bv e`i gta` hLb KZK, tjv
my`i , Y _v#K #mB e`#K Avgiv my`i etj AvL`vqZ Kwi | hLb Avgiv evj , cvrvv
my`i, ZLb Zvi KZ, tjv , #Yi Rb`B tmiKg etj _wK| c@qvMev`x `vk@K#i

`wofZ, gŷj`i gvb`Ü ntjv DcŷhwmZv ev DcKvwi Zv| cŷqMev`xt`i gŷZ, e`i gŷj`
wbfP Kŷi e`wli gŷa` e`w³i ŷKvb cŷqvRb tgUvŷbvi ŷŷgZv AvŷQ wKbv Zvi Dci|
fveev`x`vkŷKŷ`i gŷZ, gŷj` nt`Q cigZĒj ev cigmĒv, hv cŷkŷZ. I gvbv gŷbi ga`
w`ŷq wRŷK cŷkv KŷiŷQ| fveev`xt`i gŷZ, gŷj` wclqwbŷ ev e`MZ Ges AvZwŷbŷ ev
AvZwZ DfŷB| Gŷvov DcŷhwmZv x`vkŷK wŷj (Mill)-Gi gŷZ, hv mŷ Drcv`b
Kŷi ZvB gŷj`| tgBbs (Meinong) Gi aviYv mŷLi AbŷwZB gŷj`| Avevi tcix
(Perry) etj b, gŷj`i wŷwĒ nt`Q`RwĒK`ŷŷ gŷj`i`ŷŷc GB BDwbŷUi cieZx`
cvŷ, ŷjvi Avŷj vPbv t`ŷK Avi I cwi`vi fŷte eŷv hŷte|

Z`gŷj-K AeaviY I gŷj`wclqK AeaviY

Z`wclqK AeaviY eYŷvŷj-K (descriptive), Avi gŷj`wclqK AeaviY ŷy-wbafŷK
(appreciative)| Z`wclqK AeaviŷY Avgiv e`ev NUBvi`i agvĒ eYŷv w`B, thgb-
ŷtMvj vc dŷwU jvj ŷ| GLvŷb ePbUŷZ ŷtMvj vc dŷŷŷ bvgK e`wU cŷkŷZŷZ thfŷte
weivR KŷiŷQ ZviB eYŷv t`qv ntŷŷQ gvĒ| e`wUi cŷZ e³vi ŷKvŷbv wŷkl gŷbvŷve
cŷkŷkZ nqwb| cŷŷvŷŷi, gŷj`wclqK AeaviŷY Avgiv e`i ŷy wPvi Kwi, thgb,
ŷtMvj vc dŷwU mŷi ŷ ev ŷwbSŷgi KvRwU fŷj nqwbŷ| GB AeaviY`wŷZ Avgiv NUBv
ev Zŷ`i wŷQK eYŷv w`Q bv mŷŷ` mŷŷ` e`wUi ŷy ev gŷj` wPvi KwiŷQ| GLvŷb e`ev
NUBwUi cŷZ Avgvŷ`i GKwU wŷkl aiŷbi gŷbvŷve cŷkŷkZ ntŷŷQ|

Z`wclqK AeaviŷY e`Av`Zŷkŷj wK Av`Zŷkŷj bq Zv eYŷv Kiv nq| GLvŷb e`ev
NUBwŷK ŷKvŷbv Av`ŷkP mŷŷ` Zŷbv Kiv nq bv| ZvB Z`gŷj-K AeaviY wclqwbŷ
(positive) | cŷŷvŷŷi, gŷj`wclqK AeaviŷY th e`wUi ŷy ev gŷj` wPvi Kiv nq,
ZvŷK GKvU Av`ŷkP mŷŷ` Zŷbv Kiv nq| D`vniY`ŷŷc, hLb Avgiv ewj, ŷmŷwŷŷi
`k`wU mŷi ŷ ZLb Avgvŷ`i gŷbi gŷa` tmŷ` thP th cig Av`kŷj ŷwŷqZ`wŷK, Zvi
mŷŷ` Zŷbv KŷiB`k`wŷK mŷi ewj | Abŷŷcŷŷte, mZ`Zv I gŷŷŷj cig Av`ŷkP
wŷwĒŷZ ŷKvb NUBv ev KvRŷK Avgiv mZ`, wŷŷ`v ev fŷj, gŷ` BZ`w` wŷŷŷte gŷj`vqb
Kwi | ZvB gŷj`wclqK AeaviY Av`kŷbŷ (normative)|

Dcmsnvi

`eÁwŷK Ávŷbi cŷwŷi dŷj eZŷvŷb Avgiv Z`ŷK B AMŷY` wŷŷŷte MŷY Kwi Ges
gŷj`i wclqwbŷ Dci Kg ŷiæŷj t`B| Rŷetŷbi wŷivcĒvi Rb` agŷŷi cŷe`iv`wU
PjvPŷj i Dchŷ wKbv- GB Z`wU Rvŷv A`ev wKii JIa tmeŷbi ŷevZj wU wclgŷ
wKbv- GB Z`wU Rvŷv Avek`K| gŷj`wclqK Dwi³ i G aiŷbi ZvŷŷwŷK gŷj` bv`vKŷj I
A`ev Z`gŷj-K ePb th Aŷ`mZ` tm Aŷ`gŷj`wclqK ePb mZ` bv ntj I gŷj`wclqK
Dwi³ AŷbK mgq Z`gŷj-K Dwi³ i tPŷq AwakZi ŷiæŷj enb Kŷi| D`vniY`ŷŷc,
ŷi wŷqv I hŷi wŷŷŷi KvŷQ cŷw`extK KŷŷqKeri aŷsm Kivi gZ cvigvŷwĒK teŷv Avŷŷŷ-
GB Z`gŷj-K Dwi³ wU tPŷq ŷcvigvŷwĒK A`ŷe`envi Kiv DwiPZ bqŷŷ- GB gŷj`wclqK
Dwi³ wU AwakZi ŷiæŷj enb Kŷi | G t`ŷK teŷŷv hŷq, Z` I gŷj` ŷKvŷb wU B ŷiæŷj wŷ
bq|

cřřVři gj`vqb

iPbvřj-K cřkř

1| Z` I gj`i D`vni Ymn msÁv vř b| Z` gj-K Dřř I gj`vel qK Dřři gřa`
cv_K©AvřQ vřK?

msřřřB Dři gj-K cřkř

1| ŐZ` gj-K DřřŐ ej řZ vřK eřřřř? D`vni Ymn eYřřv Ki ab|
2| Őgj`vel qK DřřŐ ej řZ vřK eřřřř? D`vni Ymn e`vL`v Ki ab|
3| ŐZ`Ő I Őgj`Ő DřřqB Rřetřbi Rb` , iřřřřř©D`vni Ymn eřřřřř ej řř|

K) eřř vřřřřřř cřkř

mřřř Dři vř Lřř|

1| řřřřřř gj`vel qK Aeavř řřř
D`vni Y

- i) eřřřřřř řřřřřř řřř řřř řřřřřř
řřřřřř
- ii) Gř řřř řřřřřřřřř řřřřřř řřř řřř řřř
- iii) řřřřřř řřř řřřřřř řřř řřř
- iv) řřřřřř řřřřřř řřřřřř řřřřřř

3| řřřřřř gj`vel qK Aeavř řřř řřř

- i) eřřřř řřřř řřř řřř řřřřřř
- ii) řřřřřřřř řřřřřř řřřřřř řřřřřř
- iii) řřřřřřřř řřřřřř řřřřřř
- iv) řřřřřř řřřřřř řřř řřř řřřřřř

4| gj`

- i) eřřřř řřř řřř řřřř řřř
- ii) eřř řř řř řřřř řřř
- iii) eřřřř řřř řřřřřř řřř řřřř řřř
- iv) eřřřř řřř řřřřřř řřř řřř řřř

2| Z` vřřřř řřř

- i) eřřřřř řřřřř řřřřřřřřř řřř řřř
- ii) eřřřřř řřřřř řřřřřř řřř řřř
- iii) eřřřřř řřřřř řřřřřř řřř řřř
- iv) eřřřřř řřřřř řřřřřř řřř řřř

mřřř Dři

K)

- 1| iii) řřřřřř řřř řřřřřř řřř řřř
- 2| ii) eřřřřř řřřřř řřřřřř řřř řřř
- 3| iii) řřřřřřřř řřřřřř řřřřřř
- 4| iii) eřřřř řřř řřřřřř řřř řřřř řřř

tMvj vc dzj i tmš`h°gvbyłK cwi ZB.Kti | Avi GB tmš`h°gvbył i mō bq| GwU H
wbw 8 dzjwli wbr`^AšłbřZ ,Y| ZvB gj` AvZMZ nelq bq eis Zv e`MZ|

gvbył i DcwiłZ I e`i gj`

gvbył i AbgwiłZtZ cwiłextZ e`i gj` AwEKZ._vtK wKbv- nelqwu cixřv KiłZ
PvBtj AšłZ mvgwqKfite ntj I mKj gvbyłK cwiłexi evBti t`tk e`mgr wbr wbr
gj` wbtq Ae`vb KiłQ wKbv- Zv AetjvKb KiłZ nte| Avmtj tKvb gvbył hw
cwiłextZ bv`vtK Zte Avtjv, evZvm, cwmb, MvQcijv, dž-dj, b`x, mgÿ, cwnvtoi wK
tKvıbv gj` _vKte? cłwł Kivi mvt_ mvt_ Dvij wLZ e`mgřni mvt_B gj` K_wU
mãú,³ ntq cto| ZvQvov, Avgiv hw cōYxKž, MvQcijv, cZt½i `włZi fme
Zvntj I e`i wbr`^gj`tk `řKvi KiłZ nq| KviY Zvt`i tetP _vKvi Rb` Gmtei
cłqıRb| hw I Zviv gvbył i gřZv Gmtei gj` wbař Y Kti wKbv - tm mãwłKž Z`
Avgıř`i Rıvıv tbB, Zely GwU wbuōZ th Gme e`mgr Zvt`i KvtQ gj`evb| Zte
cwiłextZ Ggb wKQye` AvtQ hv iaygvbył i DcwiłZi KviřYB gj`evb| thgb, `Y°
bvqK avZe c`v`w gvbył i KvtQ gj`evb ntj I MvQcijv wKsev cōYxKtji KvtQ
gj`nıb| Abjıcfite, cwnvtoi Povi tmš`h°wKsev mgÿ` mKtZi tmš`h°j` iay
gvbył i KvtQB gj`evb| ZvQvov, ms`wZ, wki Kjv, mi Kvi e`e`vi gj` I gvbyłKw`K|

e`i gj` Avtm tKvıbv AwZ cłKwZK Drm t`tk

AřbtK e`i I gvbył i ga`Kvi gřj`i Drm wntmte AwZ cłKwZK Drımi K_v etj b|
AřbK gvbyłB AwZ cłKwZK tKvıbv mEv, cigmEv ev AwawwZK tKvb wKQıy Aw`łZj;
nekřm Křib| Zvt`i gřZ, cigmEvB gřj`i wřiwE| G RMr Ges RMtZi me e` ZwiB
mıō Ges wZıw RMtZ hveZıq bı>wbK Ges `bwZK gj`tk cłZwōZ KřitQb Ges
gvbyłK tmme AbjıřıYi Rb` wbt`R w`ıřtQb| G aıřbi cigmEvi Aw`łZj _vKtZ
cvti, Zte Aw`łZj cřř Pwřšł tKvıbv cōvY tbB| cig mEvi Aw`łZj Kvtiv Zxe^a
nekřm _vKtZ cvti, wKš`nekřm I cōvY GKK_v bq| ZvQvov `bwZK gřj`i nelqwu
gvbył i RvMwZK cłqıRb Ges B`Qv Abjıřıx D`mZ I cwi ewZř nt`Q| Awakš, gřj`i
AwZ cłKwZK Drımi K_v hvıv etj b, Zvt`i gřa` mıvıv Y HK`I cwıj wřřZ nq bv|
thgb, hxi, ex, Zvı, řcřUvıv wıřfbęgnıvıbe Ges `vKwKMY wıřfbęaıřbi AwZ
cłKwZK mEv, `bwZK Drm I bwıZgvıvı K_v etj tQb| Zvt`i gřa` gřj`i Drm I
cłKwZ. wbtq wgtj i třř Awgj B tenk| Zvntj gřj`i tKvıbvAwZ cłKwZK DrmıU
mıvK-Zv wbtq cłwDvı `řfıwEK|

cłKwZK wbtqgi gřa`B gj` wbmZ

KLřbv KLřbv Avjv`vřite, Avevi KLřbv AwZ cłKwZK ZřEj mř½ hř Kři ejv nq
th, `bwZK wıwa ,tjv cłKwZK RMr I cłKwZi Ask| AřbtKB etj b, KvRUv Kiv wK
bv KviY Zv cłKwZıwıx| Avgiv cłKwZK wbgg ejřZ ewš, ŌMwZi mřŌ, ŌZvc
MwZıw`vŌ, ŌgıvıvKıř wbggŌ BZ`w`řK| hLb GB ŌwıwŌ ev ŌAvBbŌ kãıU Avgiv
cłKwZK wıwa I `bwZK wıwai třřř e`envı Kwı ZLb Zv wıwıřšł Rbř w`řZ cvti|
tKbbv GB `wł třřř wıwa ev AvBb kãıU wřbęAř`e`eüZ| cłKwZK wıwa nt`Q

eYŒvj-K Ges `buZK wea nt`Q civgkŒj-K| Œgra`vKIŒ mTŒ GKuU cŒKuZK wea |
gra`vKIŒ wbgg AbjvŒti, tKvb e`tK Dctii w`tK wbtŒc Kij c`exi Urtb Zv wbtP
tbtg Avmtel GB wbtŒgi mvt_ JwPŒZ`i tKvŒbv m`uKŒtbB| cŒKuZK wbgg e`MZ
NUbvi eYŒv w`tj I Zv `buZK NUbvi wbt`R t`q bv| tKD tKD etjb, gvbtŒ i
JwPŒZ`i wKQywbqg cŒKuZB wK Kti t`q| thgb, mgKwvZv `buZKfvte AbjPZ,
tKbbv Zv cŒKuZK wea m`ŒZ bq| ZvŒ`i hŒŒ nŒjv, cŒKuZ. tKej gvŒ wecixZ wj t½
thšb m`uKŒA_Œ bvx I cjaŒti thšbZŒtKB `KwZ. t`q| wKš`w elqu tmiKg bq|
tKbbv cŒKuZŒZ Mtel Yv Kti t`Lv tMtŒ, GKB wj t½i gvŒS thšbZvi w elqu wewfbae
cŒYxKj I Dv`c`i vŒRi gta`I ezŒvb| ZvB Guv ejv hŒq, `buZK gj` cŒKuZ. ev AvZ
cŒKuZK tKvb wKQyŒ tK Avtm bv| Zvntj gj` hŒ` e`MZ bv nq, Zte gj` AvZMZ
wKbv- w elqu cixŒv Kiv cŒqRb|

gj` AvZMZ (Value as Subjective)

gj` cŒjvcŒfvŒ fvte AvZMZ ev e`wŒwŒfŒ ejvi A_Œntj v, hŒ` c`extZ tKvŒbv gvbtŒ i
Aw`Zj bv `vŒK Zte gj`i Aw`Zj_vKte bv| mewKŒZLb gj`nxb ntq cŒo| GB
gtZi AbjvŒMY gtb Ktib, gj`i Aw`Zj`i agvŒ gb ev tPZbvi gta`B m`e, e`ev
NUbvi gta` m`e bq| tKvŒbv e`ev NUbvi tKvŒbv meRbMŒ` gj` tbB| GKŒtbi
KvŒQ hv fvj gtb nŒe, Avi GKŒtbi KvŒQ Zv g` gtb ntZ cvŒi | th Mvb gŒŒe KvŒQ
fvj jvŒM Zv Zvi evŒxi KvŒQ fvj bv| jvŒMŒZ cvŒi | Avevi GKB e`wŒi KvŒQ
mgŒti wfbzvq e`i gj`I wfbwŒfbentZ cvŒi | AvbŒ`i mgŒq th MvbU gŒŒe KvŒQ
ZwB`vqK gtb nq, tKvŒKi mgŒq tmB GKB Mvb weiwŒKi gtb ntZ cvŒi | Zvntj ejv
hŒq, fvj-g` cŒwZ. e`MZ Œ Y bq, eis G_Œjv AvZMZ| ZvQov, mZ`, mŒi I
g½tj i aviYv t`k I Kvj tft` cwiwZŒ nq| Av_ŒvŒwRK Ae`vi cwiZŒbi
KvŒŒY GK hŒMi Gme cig aviYv_Œjv Ab` hŒM e`tj thŒZ cvŒi | mŒiis gj`i
meRbxb ev mbvZb tKvŒbv ifc tbB| gj` GKvŒfvte e`wŒi gŒbi I ci wŒfŒkxj |
e`i wR`^tKvŒbv Œ Y tbB| e`wŒgŒvŒy e`i Dci Œ AvŒivc Kti gvŒ | GQov,
RMŒZi mg`lgnr gj` c`wZ_Œjv (value systems) gvbtŒ iB mwŒ | D`vniY`Œc,
mŒµwŒm, tŒŒUv, A`vwi ÷ Uj, tmŒU _gvm GKŒbvm, tmŒU AMw÷b, BgvbtŒqj KvŒU
cŒŒy-Gi gj` m`uKŒŒ wPvi-wtŒkŒŒYi K_v ejv hŒq|

Zte Avgiv AvŒjvP` cvŒvi cŒg w`tKi AvŒjvPbvq t`tLw, gj` i`aye`wŒ gvbtŒ i
cŒqRb, AvteM, AbjvZ, B`Qv BZ`w` t`tK wbtmZ nq bv, gj`i e`MZ wŒŒEI AvŒQ|
hLb tKvŒbv wKŒK Avgiv mŒi ewj ev wŒŒŒ`Œ` i ewj, ZLb Hme e`i gta` Ggb
wKQy, Yvejx `vŒK hv e`wŒŒ mŒi Ges wŒŒŒ`Œ` i etj AvL`wqZ Kivi KviY wntmte
KvR Kti, ZvB gj`i Drm i`agvŒ e`MZ A_ev AvZMZ bq|

Dcmsnvi

gj` ubarP`Yi c`uqmUi mvt_ gj`evb e` ev NUbv _v`K, gj` ubifcYKvix e`i`i
 Dcw`wZ _v`K Ges GKwU we`kI Ae`vq tKv`bv wKQj gj` ubifcY Kiv nq| `Y`avZ`di
 gj` ubifcY Ki`Z tM`j, gj`evb GB avZe c`v`di Dcw`wZ _vK`Z nte| mgv`Ri
 Ab`vb` gvbly KZR. GwU`K gj`evb avZ`m`mte `fKwZ. tctZ nte Ges Av`vb-c`vb
 Ki`Z nte| th e`i`i GwU`K gj`evb ej`teb, Zvi mvg_`I thvM`Zv _vK`Z nte| wBR`
 g`af`vgtZ c`vb I Lv` mgm`v RR`Z tKv`bv mgv`Ri Kv`Q GiKg gj`evb avZ`z gj`
 wePv`ii tP`q R`weKv wbe`ni we`q_`tjv te`k gj`evb n`Z cv`i| ZvB gj` wePv`ii
 Rb` e`i`i c`qvRb tgUv`bvi `Yvej`x thgb _vK`Z nte tZg`vb gj` Dcj`wä Kivi gZ
 mvg_`I thvM`Zv`m`ub`e`i`i Dcw`wZ _vK`Z nte| m`Ziv`v gj` e`i`i`MZ I e`-MZ
 Df`qB| Bst`iR `vk`K Avtj KRv`Üvi G g`Zi Ab`Zg mg_`R| Zvü`g`Z, gj` e`i`i
 gE` ev tMSY `Y bq, eis Zv ZZxq Rv`Zi GKwU `Y| GB ai`bi `Y e`-wbf`P n`qI
 gb-wbf`P| A_`P e`-ev gb`K ev` w`j g`j`i Aw`ZB _v`K bv| Avgiv AvI t`tLwQ
 th, gj`tev`tai mvt_ e`i`i`i i`P I Abf`wZi we`q`u R`wZ| wKš` e`i`i`i i`P I
 Abf`wZi GKwU meRbM`n` ifcI Av`Q| wK`vi gva`tg gvb`yI i`P I Abf`wZ`K
 meRbM`n` K`i tZj`v hvq| AvI ZvB mv_`R w`i, m`xZ I m`v`Z`Kg`hv meRbxb
 g`j`i AvKvi tct`qQ, Zvi gj` t`k I Kv`jv`ExY`P meRbxb gj` n`Q e`-MZ gj`|
 ZvB ej`v hvq, gj` e`i`i`MZ n`qI AvZ`MZ| we`q`u cieZ`P cv`V AvI we`-wZi Zf`vte
 Avtj vPbv Kiv n`qQ|

gj` e`MZ I AvZMZ DfqB
(Values : Both Objective and Subjective)

Dt`ik`

GB cvWtk`I Avciwb

- 0gj` e`MZ0- GB gZevt`i wect`q hy` t`LvZ cvi`teb |
- 0gj` AvZMZ0- GB gt`Zi mgvtj vPbvmn eY0v Ki`tZ cvi`teb |
- 0gj` th GKB mvt`_ e`MZ I AvZMZ DfqB0 Zv eY0v Ki`tZ cvi`teb |

figKv

ce0ZP cvW-Gi Avtj vPbvq gj`i `t`fce`wbfP bv e`w3wbfP Zv wbtq Avtj vPbv Kiv n`qtQ Ges Avgiv t`tLwQ, GB wcl`tq `w wfbogt`Zi D`m`e n`qtQ | Duj mLZ gZ `t`wvi gta` gj`i `t`fc m`uKkq tKv`bv&gZw MhY`thvM` Zv c`k`mvt`c`q | Zte GK`PwUqv`fite GK_v ejv hy`m`zZ bq th, gj` tKej e`wbfP ev tKej e`w3wbfP | GB Astk Avgiv wcl`qU`tK wN`ti we`hwi Z Avtj vPbv Ki`tev |

gj` e`MZ : mgvtj vPbv

GB gZvbyv`ti gj` e`i gta`B wbinZ AvtQ Ges gvb`tj i gj` wba`fY e`hwi 0vivB n`q _v`tK | gj` KLBb e`wbi`tc`q bq | thgb, Avgiv hLb ewj 0cwmLwU wK m`y`i0 ev 0Ag`K`i KvRwU fiv 0ZLb GB gj` wba`v`PY Avgv`i tLqj -Lwki Dci wbfP K`ti bv | cwmLi gta` Ggb wKQyAvtQ hvi Rb` Avgiv cwmLwU`tK m`y`i ej`tZ eva` nB Ges tKv`tbv e`w3i Kv`Ri gta` Ggb tKv`tbv _Y wbinZ AvtQ hvi Kv`tY Zvi KvR`tK Avgiv fiv etj _wK | m`z`ivs gj` e`w3 mvt`c`q e`v`cvi bq | hw`l gj` weP`rt`i Rb` e`w3i c0qvRb, Zey e`w3i c`k`smv ev w`v`v hv GKwU we`tkl g`tbv`fve c`k`v`k K`ti, Zv ev`e` cwi w`w`Zi 0vivB wba`v`f Z nq | ZvB gj` e`MZ |

GB gZevt`i wKQy`vI -I`awU cwij w`qZ nq | Avgiv gt`b Kw`i, tKD c0`q`KiaK ev bvB KiaK Ni-evox, cinvo-ceZ G`_tjv Aw`Z`kxj _vK`teB | gj`i t`q`t`I Abj`fc w`m`x`v`š`l m`w`K bq, tKbbv cinvo-ceP`Zi gZ gj` tKv`tbv e`-`bq | th gj` gvb`tj i Kvg`, tmB gj` gb`wbi`tc`q n`tZ cv`ti bv |

ZvQvov, D`3 e`MZ gt`Zi weia`x Avil ejv hvq, gj` hw` e`MZ nq Zvntj gj` wba`v`fY e`w3tZ e`w3tZ GZ cv`R` t`Lv hvq tKb? thgb- tKv`tbv abx e`w3i Kv`Q 500 UvKvi th gj`, w`bgR`y`i Kv`Q Zvi gj` wfb`enl qvB `t`f`w`e`K | ZvB ejv hvq, gj` hw` e`wbfP`B n`tZv Zvntj tKv`tbv wKQy` tmS` `h`ev tKvb Kv`Ri _Yv`_Y weP`rt`i t`q`t`I mKtj B HK`gtZ t`c`w`v`Zv | wK`S` Zv c0q t`q`t`I B m`e` nq bv |

gj` AvZMZ : mgvtj vPbv

GB gZer` Abjviti, gj` m=úYFvte e`w³i Dci wbfP Kti| tKejgvĭ e`w³i AbjvZ, B"Qv I wPšri RMtZB gťj`i Awefie NUv m=é| gj` thtnZzBw`čMŃ" e` ZvB tmš`h,°fvj Z; g` Z;G, tjv gube Rxeťbi mvt_ m=úKŃř bv ntj Zv A_Ńxb ntq cto| gj` thtnZze`w³i AbjvZ, B"Qv I wPšř t_ťK mŃw nq Ges G, tjv e`w³i biťcŃ I cwi eZŃkxj, ZvB gj` I e`w³iťť` cwi eWZ nq Ges GKB e`w³i KvťQI mgqťť` Zv wfbwřfbantZ cvti | thgb, GKRB wKtkvi tLj vajv Ges wetkl wKQyKvťR eqťmi KvĩY Avb` tctZ cvti, wKš' Zv GKwU wbr`Ń eqťm mgťqi AcPq ev A_Ńxb KvR etj gťb ntZ cvti | ZvB gj` wBQK gťbvMZ GKwU e`vcvi | `vkŃK tjvURv (Lotza)Ńi gťZ, gj` ntjv mšřťli AbjvZ ev GKwU e` t_ťK Avgt`i gťb th Avbť`i D"e nq tmUvB gj` | thtnZzmtšřli ev cwi ZvB. e`w³ gťbi AbjvZi e`vcvi, tmRb` gj` m=úYFvte e`w³i biťcŃ |

D³ gZerť i l tek wKQyt`vl -Īau cwi jwŃZ nq| tKD t`Ljř ev bv t`Ljř, GKwU dťj i th tmš`h°Zv vKteB| tKvťbv e`w³ tjvK PŃř Ašřvťj nqťZv Ggb AťbK KvR Kti b hv RbmgťŃ Ges mgvťR cksm v cievi thvM | wKš' AťbK mgq Zv cKwvKZ nq bv| ZvB etj wK tmme fvťjv KvťRi tKvB gj` tb? Aek`B AvťQ| ZvB gj` gťbvMZ bq, e`MZ |

Avevi gj` hř nq e`i ,ťYi wPvi Zvntj e`w³ ntjv ,ťYi mgw GK_v`řKvi KitiZ nq| gvbly e`i ,Y,ťjvťK cĹ"Ń Kti Zvi wPvi Kti | e`i ,Y hř gvbly cĹ"Ń KitiZ bv cvitZv Zvntj gj` wPvi Kivl m=é ntZv bv| thgb, tKvťbv jvj tMjvcťK tKD Kvťjv ev mřv tMjvc ejťZ cvti bv| KvĩY H tMjvcwU jvj iO aviY Kti AvťQ| ZvB gj` gťbvMZ bq| ZvQvov, D³ gZwU e`w³gbťK Aw`Zřkxj RMr t_ťK c_wK Kti t`ťL| wKš' e`w³gb I Aw`Zřkxj RMr GB wbtq GK ALŪ mĚv ev mřvvgAm`cY°mgMžv, tmB KvĩY e`w³gbťK Aw`Zřkxj RMr t_ťK c_wK Kti t`Lv hřřhř bq| KvĩY e`B hř bv vťK Zte wKťmi gj` wPvi Kiv nte, tm cKwU Gťm hvq |

D³ gťZi Avťi Kiu Īau ntjv, GB gťZi Abjvixiv AbjvZ, B"Qv, Kvgbv-evmbvťK gťj`i Dřm gťb Kti | wKš' Zv wK bq, KvĩY Kvgbv, evmbv, AbjvZ e`i ŃvivB wbanř Z nq Ges Zviv gťj`i dj`ťfc| thgb, eŃw`b aťi mřvúKŃbB GiKg tKvťbv `wŃĚ hř tKvťbv tivgwwUK hvĪvbgřb GKB mvt_ DcťřvM Kti Zvntj Zvť`i gťa` clyivq fvťjvevřvi AbjvZ RbťťZ cvti | ZvB gj`ťK tKej gťbvMZ ejv Pťj bv|

gj` AvZMZ I e`MZ DřqB (Value as Subjective-Objective)

Dcťiv³`w gZer`B Pıgcšř| AvZMZ gZer`xiv i agvĪ e`w³gbťK cĹavb`ťq; thgb, Avg ejw ZvB tMjvc jvj | Avevi e`MZ gZer` i agvĪ e`i ,YťK cĹavb`ťq; thgb, tMjvc jvj etj B tMjvcwUťK Avgvi jvj ejťZ nt`Q| G`w gZer`B

evsj vř`k Dššř mekte`ij q

Pigcšř| gřj`i Ae`vb iagvř e`řZ bq, Avevi iagvř gřb bq| Avgiv GB `ř
Pig gZevř`i mgšř mřab Kři ejřZ cřvi th, gřj` e`MZ I AvZMZ DřqB| th
řKřřbv gřj`i B `ř K AvřQ, Zřvřřv gřj` řbařřřYi KZř Ges th řelřqi gřj`
řbarřY Kiv nq Zři Av`Zř| GB `řqi gřa` hLbB mgšř NUře řKej ZLbB gřj`
řbařřř Z nřZ cřři| Gř`i řKřřbv GKřřřK ev` řřq gřj` řePři mře bq| thgb-
ZřRgřřři řmš`h`hřř řeřřř gřbřy KLB AetřřKb bř KiřZřv Zřvřř Zři eZřřv
gřj` Abřřeb Kiv mře nřZř bř| Avevi Avř`š hřř ZřRgřřřř bř vřKřZřv Zřvřř Zři
gřj` řbařřřřYi cřK B DVřZřv bř| Avřřř gřj` e`ř Y, thřř e`řřři Abřřřř, B`Qř I
řřřřřřř řřřř řbařřřř Z nq| gřj` mřřřřřřře gřbři mřř bq| Avevi e`řřř gřbři Dcřřř I
AbřřřřřřK ev` řřř gřj` řePři nřq Dřř A_řřř e`řřřř |

Avgiv AvřřMB ř`řLřQ, `řKřřK Avřř KRřřřřř (Alexander)-Gi gřřZ, gřj` AvZMZ I
e`MZ DřqB| gřj` e`řřřřřřř ev AvZMZ GB Křřřř th, e`řřř gřbB gřj` řbarřY Křři
_řřřK| Avevi gřj` e`MZ GB Křřřř th, řKřřbv e`řř řmB `ř Y ev gřj` _řřřK eřř B
Avgiv e`řřř řmřřřřř `ř řePři KiřřZ cřvi |

řKřřbv řelřqi gřj` gřbřřřři Křřgřv-evmřvi řřřř řbařřřř Z nq, řKš` gřbřř řKřřv e`řřK
Křřg` ev Křřg` bq gřb Křři řKbř Zř řbřřř Křři řmB e`řř `řřřř Dcřř| thLřřb e`řřř-
gřbři Av`Zř; řbB, řmLřřb gřj` ev`řřřřř bq, mřřřřřřřřř ře`řřřř _řřřř| řKřřbv
řelřqi Ářv nřZ nřř thgb Ářvř I řÁq Dřřřřř B cřřřřř, řZgřř e`řř gřj` řePřřřř
řřřřřřř řePřřřřřřř Ges gřj`řqřKřřř e`řřř ev e`řřř gřbři Dcřřřřř Avek`K| Zřv eřř
hřř, gřj` AvZMZ I e`MZ DřqB|

cřřVĚi gj`vqb

i Pbvřj-K cřkř

1| gj`řk? řgř` e`MZ I AvřřMZ Dřqbř- GB řel řilji ře`řvi Z e`vL`ř v`b|

msřřřB DĚi gj-K cřkř

1| řgř` i ař e`MZř- GB gřzi řectřř msřřřB Avřř vPbv ři ař|

2| řgř` i ař AvřřMZř- ři řeiatř hřřř ř`Lv|

K) eř ubelřřbv cřkř

mřřK DĚi řj Lřř|

1| řbřři řřřřř evřřř mřřK bř

i) e`ř řřř cřřeřřř řřř gj` cřřeřřř řř

ii) e`řřř gj`řřřřř e`ř gj` cřřeřřř řř

iii) e`řřř gj`řqb řes e`ř řřř Dřřřř cřřeřřř e`ř gj` cřřeřřř řř

iv) e`ř gj` ře řgř Acřřeřřř řřř

2| e`ř gj` řbařřřř řb` řařřřřřřř

i) e`ř řbř`^eřřkř`

ii) e`ř řřř`ř

iii) e`ř cřřř cřřřř Ae`ř

iv) Dřřřř ře řřřřB

3| řřřřř evř řvi ř

i) řřřř gj` evř řevi řřřřřř Avřř

ii) řřřřř evř řřřřř řevi řviř řřřřř.

iii) řřřř řvřřř gj` evř eřř řřř řř

iv) řřřř gj` evř řevi řřř řřřřř eřřřř řes řvřřřř řviř řřř řřřřřřřřřřřřř Avřř

4| řřřř i e`řřřřř

i) cřřřřřř řřř e`řřřř

ii) řřřřřřř e`řřřř

iii) řřřřř e`řřřřřř

iv) e`řřřřřřř I e`MZ DřřřB

mřřK DĚi

K)

1| iv) e`ř gj` ře řgř Acřřeřřř řřř

2| iv) Dřřřř ře řřřřB

3| iv) řřřř gj` evř řevi řřř řřřřř eřřřř řes řvřřřř řviř řřř řřřřřřřřřřřřř Avřř

4| e`řřřřřřř I e`MZ DřřřB

Avek`KZv iQj bv, Zv AvRtKi mgvR ev`eZvq Acwi nvh`ntq DfVtQ| Avi G iel qiu
A_šbuzK gj`tk išt`R Kti |

cyRev`x mgvR KvVtgvz tKvtrv e`w³B Zvi tgšij K Pmn`v tgUvtrvi Rb` mKj `te`i
gvnj K bq| KvtrB Pmn`v c iY Atb`i Dci wbf`kxj Zv Avek`K| cyRev`x mgvR
e`e`vi AvtM ctk-cyRev`x mgvtr `te`i wwbgtq `te`i e`vcK cPj b iQj | wKš`
ZvtZ th mgm`v iQj Zv ntjv wwbgtqKvix `š e`w³i gvtS tmB mKj ctY`i
cšqvRbxqZv| GB APj ve`v wvimtb Kv, tR gyti cPj b ntq³Q hv šviv wbw`š gšt`
tKvtrv `e` μq m³e| A_šř gyti gva`tg th mKj e`v ev`te`i wwbgtq m³e ZvB tm
`te`i A_šbuzK gj`tk Dc`vcb Kti |

gvbwmK gj` (Mental Value)

wPšř, AbšřZ I Kuz. (Thinking, Feeling & Willing)- G wZbuU gšbi ewš| G
wZbuU ewš h_vμtg mZ`, myi I gšj tk išt`R Kti | G, tjb vB gvbumK gj` bvtg
AvfwinZ| gvbe Rxešbi cig gj`tk GivB cšZwbaZ; Kti | tKej gvI Gt`iB `Ztgj`
we`gvb| tKbbv myi tk myi, gšj tk gšj Ges mZ`tk mZ` etj B Avgiv MšY
Kwi | išt`P cšZ`Kwi Avj v`vfi te gj`vqb Kiv ntjv:

wPšři gj` (Intellectual Value) : gvby gvI B wPšřkw³i Awakvix| GUV Zvi
Avcb `ewkó| μgvMZ wPšřkw³i e`envi I ZvtK kmwZ Kti wPšři Av`k³mZ`tk
jvf KivB gvbe Rxešbi Ab`Zg j`š| mZ`tk jvf Kiv m³e wK m³e bq G msktg
Kvj tšcY bv Kti mZ` jvtfi Zrci Zvq wPšři AMšř fvgKv cij b Kivi `vq eZšq|
e`w³tZ e`w³tZ ev RmZtZ RmZtZ ōmZ`ō m³útk`ewfšæavi Yv we`gvb| Zte GUV
AZ`šř `řfweK, tKbbv cšZ`tkB Avj v`v mvgwRK cwi gŪtj i gvtS tešo DfVtQ,
Rxešbi KvQ cš`vkv I Rxeštk wB wbw`š mZ`i gv b`š Pij bv KivB Zvi Afřáv|
Zte hZB cv`šř ev wfbšv cwi j`šř tnuK bv tKb mZ`Kvix Ges AvZ`Dbqbkxj
e`w³i gvtS cš`wK chřq mZ` m³útk`GKwi A`úó avi Yv `vKte, chřqμtg Zv
mýúó I `p avi Yvq ifcvšři jvf Kite| A_šř GB cš`μqvi gva`tg wPšř mZ`i
meRbix gv b`š vā KivZ AMšřvq nq|

Kuzi gj` (Volitional Value) : Kuz. ev Ktg³ Av`k³gšj | mšx-mg³kvj x mgvR
MVtb KgšřRxeZv ev KgPĀj Zvi weKí tbB| cšZctšř tmB KvRB MnYthvM` hv
gšj Avbqtš mšřg| `kšbi Ab`vb` wltqi gZ gšjtj i cšZ. ifc wbtq hš`ó gZtř`
cwi j`šř nq| GKtPwqvřite GK `j `vkwK thgb etj b, `wK mšB gšj, Avevi
Ab` GK`j `vkwK etj b, gvbumK mšB gšj | Avevi mgššev`x aviv ev bwnZ
Aej šb Kti tKvtrv tKvtrv `vkwK `štqi mgštqi gvtS gšjtj i Avfv t`LtZ cvb|
Zte hZB weZK`vKšř bv tKb eZšv mvgwRK tčřvcšř ōmešř mvgwRK Kj`vY
jvfšř- GB avi Yv ev Av`tk`AbšřwZ ntq th KgšřPóv Zvi gvtSB cšZ.gšj wbinZ|

evsj v`k Dššj wɛkɛ `ij q

Abɣwzi gj` (Emotional Value):: Abɣwzi Av`k`n`Q myi| myi#K
h_v_ɸvte cKmkZ Kivi gva`tgB Abɣwzi gj` ubwZ| 0tmš`hPavi YmU tek PgKc0
I wEzWkZ wɛlq| mvariYZ: `vk#KMY `wɛkɛti wɛf³ n`q tmš`h`m`ú`K`q gZev`
e`³ K#i#0b| c0_gZ: GK`j `vk#K etj b, tmš`h`AvZMZ| hveZxq tmš`h`g`v`b`j`i
gb t_#K Drmwiz| e`#Z tKv`bv tmš`h`#tbB| iex`bv_ VvK#i i wbtar³ KweZvi
jvBb_#j v#Z G g#b`v`v`e e`³ n`q I#v -

0Avovi tPZbvi i#0 cwb`n`j`v mɛR,
P#b DVj iv0v n`q|
Avw tPvL tgj j`g AvKv`k-
R#j DVj Av#j v
c#e cu0`tg
tMvj v#ci w`#K #P#q ej j`g 0myi 0-
myi n`j`v tm|0

w0ZxqZ: Av#i K `j `vk#K g#b K#i b, tmš`h`m`ú`Y`P`#c e`MZ| GLv`tb g`v`b`j`i
g#bi tKv`bv f`w`g`Kv`tbB| hv myi Zv Avcbv`ZB myi; g`v`b`j`i g#bi g`v`a`j`x`tg`k`v`b`v`i
tKv`bv Avek`KZv`tbB| tMvj`vc`d#j, AvKv`ki Zv`v`q, tRv`v` iv#Z th tmš`h`Zv
tKv`bv e`w`³`gb`ch`e`#Y`bv`Ki`#j`I`Av`cb`tmš`th`#v`#`#`|

cKZ.chv#j vPbvq G wɛlquU `ú0Z c0Zxqg`v`n`q`th, Df`q`g`Z`ev`B`P`i`g`g`Z`ev`|`Df`q`
g`Z`ev`B`G`K`#`k`#`k`#`v`#`v`#`l`#`#`y`|`Kv`#`RB`m`g`š`q`ev`x`av`iv`ev`b`w`Z`A`e`j`#`b`K`#i`e`j`v`
hv`q`th, tmš`h`#`AskZ: e`w`³`w`b`f`P, AskZ: e`w`b`f`P| G wɛlquU j`v`st`d`i
(Langfeld)-Gi e`³`te`Av`#i`v`c`w`i`#`v`i`f`v`te`w`e`a`Z`n`q`#`Q: 0tmš`h`m`ú`Y`P`#c e`w`³`MZ
Abɣwzi Dci A_`ev`AbɣZ e`#`i`Dci`w`b`f`P`K`#i`bv`|`G`U`v`e`w`³`MZ`b`q`ev`e`MZ`b`q`|
G`U`v`t`K`e`j`w`P`š`#`R`v`Z`K`#`g`#`d`j`b`q`ev`e`R`v`Z`g`j`#`b`q`|`G`U`v`n`#j`v`c`w`i`e`Z`0`k`j`e`w`³`I
e`#`G`#`#`#`v`i`m`ú`K`#`ev`m`#`U`|0

g#j`i Abɣg ci#úiv (Gradation of Values)

, i#z;`ev`c0q`v`R`b`v`q`Z`v, tKv`bv`wɛl`#`q`i`Av`#j`v`P`v,`ch`#`j`v`P`v`I`wɛ`#`k`#`#`Y`i`Ave`k`K`Z`#`K`
e`w`#`#`q`#`Z`v`#j`|`w`b`w`#`wɛl`q`e`#`i`t`K`v`#`b`v`#`t`K`v`#`b`v`#`A`#`k`#`e`w`#`k`#`#`i`a`z;`Av`#i`v`c`K`i`#`Z`n`#e`
Av`i`#`K`v`#`&`t`K`v`#`b`v`#`A`#`k`#`A`#`c`#`#`#`v`K`Z.`Kg`#`i`a`z;`Av`#i`v`c`K`i`#`Z`n`#e`Zv`wɛl`q`u`U`
ch`#`q`#`#`w`#`g`K`f`v`te`Av`#j`v`P`v`K`i`#j`te`v`a`M`g`#`n`#q`I`#v`|`w`b`#e`#`i`#`Z`#i`w`#`K`#`_`#`K`g`#j`#i`
Av`#j`v`P`v`K`i`v`n`#j`v`|

`Z:gj` I ciZ:gj` (Intrinsic and Extrinsic Values)

g#j`i`w`b`R`#`^`g`j`#`v`K`v`ev`bv`_v`K`v`i`Dci`w`f`w`E`K`#i`g`j`#`K`#`Z:gj` I ciZ:gj`
w`#`#`#`#`e`k`Y`x`#`#`K`i`v`n`q`|`th`g#j`i`w`b`R`#`^`g`j`#`Av`#`Q`Ges`G`K`v`š`#`f`v`te`w`b`#`R`i`R`b`#`
P`v`l`q`v`n`q,`Z`#`K`#`Z:gj`#`ej`v`n`q`|`#`Z:gj`#`m`v`#`c`#`#`b`q,`#`Z`š`I`#`#`#`b`|

D`vni Y`fj, mly ev cKvšl`Z: gj`, tKbbv mly tKej gvI wbtRi Rb` Pvl qv nq Ges
wBR`^gtj`i `we`vi | mZ`, myi I g½j - G, tjv ntjv `Z: gj` | mZ` mZ` etj B,
g½j g½j gqZvi Rb`B Ges myi, tmš` h`eKvfk mrvqK etj B Zv Avgf`i Kvg` |
G wZbW gvbe Rxeþbi gnr Av`k` G wZbW Av`tk` mrvsj þb gvbe Rxeb tctZ crfi
cwi cY` mV` R Rxeb |

th gtj`i wBR`^Kvb gj` tbB, wKš`Aci gj` j vtfi mrvqK ZvþK ciZ: gj` ej v
nq | ciZ: gj` AvtcrfK I kZwvfc` | ciZ: gj` tKvþv wKQyj vtfi Dcvq wntmte
KvR Kti | ciZ: gj` gvbe Rxeþbi tKvþv cig j` bq, eis Dcj`gvI | thgb-
A,`e`vqvg cfwZ. ntjv ciZ: gj` | A`mly-`r`Q` Avbqtbi mrvqK Ges e`vqvg my`
I Kg`g t`n`Zmi þZ mrvqK |

e`wMZ I e`MZ gj` (Subjective and Objective Values)

tKvþv tKvþv `vk`þKti gtZ, gj` ntjv AvZwZ ev e`w`wbf` | e`w`i cQ`, AvMh,
gtvfvve BZ`w` tKvþv e`tZ gj` Avtvc Kti | gj` hw` e`MZ ntZv Zvntj Zv meri
KvþQ mgvbfite MhYþvM` gtb nZ | thgb, GK UKiv `Y`mf` gvbþi KvþQ AZ`šl
gj`evb etj MpxZ, wKš` tKvþv eb` m`u`vtqi gvbþi KvþQ Zv `iaZ; enb Kti bv |
m½xtZi t`f`I Gi MhYþvM`Zv e`vL`vZ nq; thgb, D`vigbv tKvþv e`w` iex`
m½xZ cQ` Kti, Ab`w`þK msKxY`gtvfvvevcbv tKvþv e`w` Zv me`v AcQ` Kti |

ev`eev`x`vk`MY gtb Kti b th, gj` ntjv Avbevfvite e`MZ ev e`wbf` | gj`evb
e`tZ Ggb wKQyDcv`vb we`gvb hv meri `w`þK AvKwZ Kti | thgb, Otgvbvij mV`
wki Kg`h_v`myi etj meri KvþQ mgvbfite MhYþvM` |

cKZ.ch`j vPbv G mZ` `úo ntq I þv th, gj` m`u`Y`f` AvZwZ wKsev m`u`Y`f`
e`MZ bq | eis `tqi mgšq`fj | cW`e` c`qvRþb AwKZi Avek`Kxq e`mgr hv
cKZ.A`_B wv`w` wKQyDcv`vb avi Y Kti ZvþZB Avgiv gj` Avtvc Kw |

AvtcrfK I cig gj` (Relative and Absolute Value)

AvtcrfK I Pig GB `v`itel gtj`i gj`vqb Kiv ntq `v`K | mZ`, myi I g½j
ntjv cig gj` | tKbbv G, tjv wBR` `þYB j`f` | G wZbW gvbe Rxeþbi cwi cY`
weKvfk tmvcvb | Ab`w`þK `w`K gj`, A`wZK gj` BZ`w` AvtcrfK; tKbbv
G, tjv Pig gj` j vtfi mrvqKgvI | cig gj` , tjv e`MZ, tKbbv Giv e`w`i `e`gj`
wbfctYi evBti t`þK e`w`i gj` wbfctYþK wqšY Kti | GQvov, Ck`i thþnZzcig
mEv, ZvB mKj `Z: gj` e`MZ, Ges Pig gtj`i mV` CK`i Awet`Q` m`u`þK`m`u`³ |

gvbmK gj` , tjv vi cvi`úwK m`u`K (Interaction between Mental Values)

gvbmK gj` , tjv Avj`v Avj`v vfvite Avtj vPbv Kiv ntj I tm, tjv th ci`úi t`þK
c`K, Ggb avi Yv Kij fj` nte | eis mvgwRK e`w`Z; j vtfi weKvfk I e`w`i
tPZvri DEitY G, tjv vi c`Z`þKi fvgKv mgvb Ges GþK Actii AbMvgx | tKvþv
tKvþv `vk`K OmewRK mvgwRK Kj `vY j vtfi` K_v e`w` Kti etj b th, Ktg` Av`k`

eisj v`k Dššj nekje`ij q

g½j B GKgvĪ cāvb gj`| Ab`vb` gj` ,tjvi c_K tKvṭbv Aw`Zj tbB| eis Zv g½tj i
mṭ_ GKxfZ| G gZev` i cē³viv Avṭiv `úó Kṭi etj b th, tKvṭbv e`i tmš`hᶓ
mZZv wbfᶓ Kṭi KZUKz½j j vṭf Zv mᶓg Zvi Dci |

Aveni AṭṭK myiṭK GKgvĪ gj` etj `we Kṭib| mZ` I g½tj i c_K tKvṭbv
Aw`Zj tbB, eis Zv tmš`thᶓ Dci wbfᶓkxj | Zviv etj b th, gvby thṭnZzDbæZi
tPZbvm=úbæRxe, tm KviṭY tPZbvi DEiY Zvi j ᶓ`| Avi GB tPZbvi DEiṭYi mṭ_
mṭ_ tmš`thᶓ aviYvi mᶓsj b Avek`K| g½tj i aviYv ᶓŠṭ I AbᶓwZi mṭ_
I ZṭcŪZfvṭe RwoZ, tmš`hᶓePvṭii tᶓṭĪ mZ` I g½tj i aviYv Avbqṭbi Avek`KZv
cwi j ᶓᶓZ nq| thgb, wṭṭi i KvR tmš`hᶓmᶓó, wKš`tm tmš`thᶓ mṭ_ hwi g½j I
mṭZ`i tKvṭbv m=úKᶓbv vṭK Zṭe Zv h_vh_ Avṭe`b mᶓó KiṭZ e`ᶓnq| cwiṭṭi
ejv hvq th, mZ`, g½j I my`i ci`úi Nibô m=úṭKᶓAve×| hwi c_Kfvṭe Zvṭ`i
aviYv j vṭf KiṭZ AMṭhi nB, Zṭe gj- tcᶓᶓvCU t_ṭK wPᶓZ nevi m=ṭebvB cēj |

Dcmsnvi

gṭj`i tkYxKiṭY mKj `vkᶓK I ᶓŠṭwe` th HK`gZ tcvY KṭiṭQb Zv bq| eis
AṭṭK tᶓṭĪB Zvṭ`i e³e` A`úó Ges weZṭKᶓ mᶓó KṭiṭQ| Z`ᶓwi gj` m=úwKᶓ G
tkYxKiY AvayᶓK mgvR ev`éZv I ᶓŠṭ-fvṭbvi mṭ_ GgbwK ``bv`b Kihᶓṭgi mṭ_
AwaKZi m½wZcYᶓ

civvEi gj`iqb

iPbvj-K cke

1/ gj`i tkYxKiY wbt`R Kiab| gvbwmK gj` , tj vi cvi `uvi K m=úK@Avtj vPbv
Kiab|

msuŋB iPbvj-K cke

1/ `mK gj` cKZ.gj` wKbv mst`ŋtc e`vL`v w`b|

2/ `Z:gj` I ciZ:gj` ej tZ wK eSvq? D`vniYmn eYŋv Kiab|

3/ gvbwmK gj` , tj vi wFZti tKvb GKwU wK wtkl , iæZenb Kti? e`vL`v w`b|

K) eú ubevPbv cke

mWk DEi wj Ly|

1/ `Ztgj` ntjv

i) hvi wbr`^gj` AvtQ

ii) hvi wbr`^gj` tbB

iii) th gj` Ab` wKQŋviv wbaŋi Z nq

iv) hvi wbr`^gj` KLtbv _vtK Avevi KLtbv _vtK bv

2/ ciZtgj` ntjv

i) hvi wbr`^gj` AvtQ

ii) hvi wbr`^gj` tbB

iii) hvi wbr`^gj` AvtQ Ges tbB

iv) Dcti i tKvwbwUB bq

3/ gvbwmK gj`

i) mZ`

ii) m`i

iii) g½j

iv) Dcti i me KqU

4/ ciZtgj` tKvwbwUj AvtQ

i) Kjg

ii) Nw

iii) tUej

iv) UvKv

mWk DEi

K)

1/ i) hvi wbr`^gj` AvtQ

2/ ii) hvi wbr`^gj` tbB

3/ iv) Dcti i me KqU

4/ iv) UvKv

mly`vqK j`fj` tm tciQ hvq| thgb- mly I `r`Ki Rie#bi Rb` A#bK mgqB
Avgiv A#ycPv#i gZ hšy`vqK #P#Krmv#KI `MZ R#v#B| KL#bv KL#bv Avgiv
#b#v#` I Kó`vqK KvRI K#i _v#K, hLb Zvi gva`tg Avgiv A_©DcvR# Kwi Ges
mlyjvf Kwi |

GL#tb GK#U , i#ZcY#elq n#jv, Avb#` I mly K_v, #jv#K M#Y Ki#Z n#e e`vcK
A#_# Zv tKej Zvr#YK B#` # m#Li #fZi m#gve# bq | hviv B#` # m#Li c#jcvZ#
ev`j B#` # m#yev`x Zv#` i `#f#Uv GiKg th, #Lvl `vl d#Z#Ki#, th#nZ#Kvj Z#
tetP bvl _vK#Z cv#i| #Kš`mly I Avb#` `vqKZv Kg B#` # N#b# e`vcv#i g#a`I
i#tq; thgb, ev#e#EK, Ava`v#Z#K I g#v#eK Kv#Ri g#a`I mly I Avb#` `vqKZv
#e`g#v| m#Z#v# mly I Avb#` `vqKZvi GK#v c#i e`v#B A_©Av#Q, Zv thgb B#` # N#b#
n#Z cv#i, #Zg#b g#v#mK ch#q#i n#Z cv#i| GK_v Avgiv #b#DZfv#e ej #Z c#i,
th mKj Kv#Ri g#a` mly I Avb#` #eivR K#i Zv#KB Avgiv g#`ev# etj AvL`vqZ
K#i _v#K|

gj` #ba#f#Y `#axb B`Qvi f#jKv

GUv mZ` th, e`#i Dci thme gj` ev#i t_#K P#vctq t`qv nq, Zvi t#tq thme
gj`#K tm #b#R `#axb B`Qvi #viv, tevS#vovi gva`tg M#Y K#i, tm, #jv#B Zvi Kv#Q
te#K , i#ZcY# GL#tb c#k#DV#Z cv#i th, g#v#j#i P#i cv#ki A#v#K#v#K gj`#B tZv Av#M
t_#K c#Z#v#Z| g#v#j#K tKv#bv GK#U R#U# mg#vR, iv#`I c#i ev#i R#v#Z nq, thL#tb
gj` Av#M t_#K `Z#i n#tq Av#Q; hv#K c#i ev#i, `#j, mg#vR I iv#` e`#i Dci P#vctq
t`q|

GL#tb mZK#eteP#vri #elq#U GB th, mg#vR, c#i ev#i I iv#` Av#M t_#K GK#U `Z#i
gj` Av#v#` i Dci P#vctq #`j I, Avgiv A#eKj tmfv#eB tg#b the #Zg#b bq| Avgiv
H gj`#K M#Y Kwi Av#v#` i #bR`^#h#-c#q#v#i #f#E#Z hvP#v#t#q#i gva`tg| Avgiv
tm, #jv#K gj`#vq# Kwi Ges h#` Zv Zvrch#x#b nq Z#e tm, #jv#K c#i Z#M Kwi |
m#Z#v# gj` #ba#f#Y#i #f#j#I `#axb B`Qvi GK#U , i#ZcY#f#jKv Av#Q| A#fv#e
tKv#bvl gj`#K M#Y Kiv A#v#Z, hZ#Y#v#v Zv e`#i Kv#Q `#axb tevS#vovi gva`tg
gj`#v#b etj #ete#PZ nq| D`vniY`#fc, aiv hvK tKv#bv GK#R#b #jv#K GK#U atg#
Ave#ni #fZi #`tq #eto D#v#Q| tm e`#i H atg# hveZ#q #bqg-K#v#j#K tKv#bv
#eP#i-#e#k#Y Q#v#B cv#j b K#i#Q| GK#v b tm e#f#Z cv#i #jv#H ag#q gj` , #jv# m#ú#K#
tm KL#bv #K#v c#k#etZ#j#v#b, `#axb#v#e KL#b#I #eP#i-#e#k#Y K#i#v#| Av#t#j H#e
ag#q gj` K#v#g#v#e Zvi m#½ h#` n#tq Av#Q| h#` H gj` , #jv#K tm `#axb #eP#i-
#e#k#Y#i gva`tg M#Y Ki#Zv Z#v#j#B tKej I , #jv#i gva`tg bZ#b `#v#ZK
#elq , #jv#K Zvi c#f#j #eP#i-#e#k#Y Kiv m#e n#Zv| m#Z#v# th gj` , #jv#K e`#i
`#axb I mZK#evS#vovi gva`tg M#Y K#i tm, #jv# A#v#K#Zi Zvrch#Y#

DrKI©

Avti Kiu , Y hv gj` ubavfY wekI fvgKv ivfL tmiU ntjv DrKI q tKvfbv wKQyhLb
mBvrafvte m`ubekiv nq, wKsev tKvfbv wekI c`wZ hv GKiu KvRtK mBvrafvte
m`ubekivi Rb` gvbly mevK cZ`vkv Kti, ZvB n`Q DrKI q thgb, hLb tKD
Kgjvi MÜ I `f m`utK`I qmKenij `vK, ZLb tm evMvbi th wekI KgjvU
`v`-M`Ü me t`tK tkö tmUvKB gj`evb etj MY` Kite| Avevi, tKD hLb m`xZ
c0` Kti ZLb tm mtevKó.fvte cwi tekZ m`xZtKB gj`evb wePbv Kite| mZivs
e`i DrKI,qj` ubavfY GKiu mBv` 0 gvb intmte KvR Kti |

mjokij Zv I m`wZ

gj` MVtb fvgKv ivfL Ggb Avtiv `w gvb ntjv, mjokij Zv I m`wZ | mjokij Zvi
Afve Ges Am`wZi wecixZ Zv` i`K Avgiv gj`evb etj MhY Kwi | mgvRi tekxi
fVM gvblyB Zv`i RxePb cZ`vkv, Ges Ab`vb`i ga`Kvi m`uK`K m`wZcY`
nIqvUvK evAbxq etj gtb Kti | ZvQvov, wKQytjvK AvtQ hviv Ggb Kg`TtK
gj`evb etj tetQ tbq, thLvB Rxebvctb Ges Zv`i cZ`wK KvR-Ktg`mjokij Zv
AvbZ m`lg nZ cvti | thgb, tKvfbv tjvKtK Zvi Kg`TtK hiv` Ggb cwi tekki
gta` KvR KitZ nq, thLvB ZvK tKej i`wB IqvK`KitZ nq, thLvB mjokij nevi
mthvM tbB Ges Zvi cwi evfii mvt_ m`uK`i`qvq m`wZcY`Ae`v `Zwi`Z evav mjo
Kti, Ggb Kg`TtK Lq tek jvfRbK ntj I tm cwi Z`wM KitZ cvti | eis Ggb
Kg`TtKB tm c0` Kite, thLvB KvR mjokij Zv AvtQ Ges hv cwi evfii mvt_
GKiu m`wZ `Zwi`Z mrvh` Kti | mjokij Zv I m`wZ m`uK`GKiu Abym`vS,
GLvB D`jL`thvM` th, Zv`i`K nZ nte MVbgj-K | AtbK mgq a`smvK KvRI
KvRi mjokij Zv c0i nZ cvti wKsev Zv Zvi Ae`vb Ablyqx m`wZcY` nZ cvti
wKŠ`Zv g`j`i gvcKw nZ cvti bv |

Dcmsnvi

hiv` I e`i gj` ubavfY GKiu RvUj weqq, Zely Avtj vPZ gvb , tjv e`ev NUbvi gj`
ubavfY mrvqZv KitZ cvti | Avgiv gj` mgm`vi cKwZ wePvi Kti Avtj vPZ gvb , tjv
t`tK c0hivR` gvbvUj Avtj vK gj` wbjcY KitZ cwi |

**civvĚi gj`vqb
iPbvj-K cĥæ**

1/ gj` ĩK? gj` ĩbařřřYi bĥZmgř- Avřj vPbv Kiab|

msřřB DĚi gj-K cĥæ

1/ gj` ĩbařřřYi bĥZ ĩntřte Ő`řaxb B"Qvi řřgKvŀ mřřřřc Avřj vPbv Kiab|

2/ gj` ĩbařřřYi bĥZ ĩntřte Őmř I Avb>``vqKZvŀ mřřřřc e`vL`v Kiab|

K) eŭ ĩbeřřbx cĥæ

mřvK DĚi řj Lřj|

1/ gj` ĩbařřřYi Rb` , ĩžřřřgřv` Ő ntř v NUbř ev e`i

i) `řqxZj I DrKI©

ii) mř I Avb>``vqKZv

iii) gj` ĩbařřřY B"Qvi řřgKv, mřřřřj Zř I mřřřř

iv) Dcřřř me , řj vB

2/ KLřv KLřv cxov`vqK NUbřřKI Avgř v gj`evb eřř Kvi Y

i) Zřřřř `řqxZj I DrKI©`řK

ii) cřř Yřřř Zř mřřKi I Avb>``vqK ntř DVřřř cřřř

iii) gj` ĩbařřřY GLřřř B"Qvi řřgKv`řK

iv) cxov`vqK KvR mřřřřj I mřřřřcřř

3/ gj`evb nI qř Dřřř

i) ĩvŀ, mřvR I cřř evř ĩřřK gj`evb eřř `řřřř. ř`q

ii) agrřř ĩeavř Abřřřř ĩv gj`evb

iii) B"Qvi `řaxbZř ĩbřřř ĩeřřřřřř ĩeřřřřřřř řřřřřř e`řřř ĩřřK gj`evb ĩeřřřřř Křř

iv) ĩvř `řqxZj Avřř

4/ e`i gj` ĩbařřřY GKřřř mřřřř ř gřv ĩntřte KvR Křř

i) řřř`h©

ii) mřřřv

iii) DrKI©

iv) cřř`

mřvK DĚi

K)

1/ iii) gj` ĩbařřřY B"Qvi řřgKv, mřřřřj Zř I mřřřř

2/ ii) cřř Yřřř Zř mřřKi I Avb>``vqK ntř DVřřř cřřř

3/ iii) B"Qvi `řaxbZř ĩbřřř ĩeřřřřřř ĩeřřřřřřř řřřřřř e`řřř ĩřřK gj`evb ĩeřřřřř Křř

4/ iii) DrKI©

gj` I mĖv
(Value and Reality)

Džik`

GB cvVtkłI Avclb

- mĖv vKfvtē gj`vbfP Zv eYŃv KiłZ cviłeb|
- gj` vKfvtē mĖvbfP Zv vbt`R KiłZ cviłeb|
- mĖv I gj` th ci`úi m`úKŃj Zv t`LvłZ cviłeb|

figKv

głj`i mvt_ mĖvi m`úK`vbtq`vkłKł`i gta` gZłf` iłqtQ| Kvłiv Kvłiv e`e` t_łK cłZxqgvb nłqtQ th gj` mĖvbfP, Avevi Kvłiv Kvłiv głZ, mĖv gj` vbfP| Avgiv Gevi vevfbē`vkłłKi AvfgZ_łjv AvłjvPbvi gva`tg gj` I mĖvi m`úK` vbfCY Kivi tPóv Kiłev|

gj` I mĖv : Roer`xgZ

Roer`x`vkłKiv cig ZłĖi mvt_ głj`i m`úK`m`úYłc A`łKvi Kłib| Zvł`i głZ, cigvYB GB RMłZi gj` Ges Rokiv`i ŃvıvB GB RMr vbcvšZ nq| RMłZi młó, v`vZ I ałsm hvšKfvtē NłU _vłK| GRb` tKvłbv młPZb mĖvi n`łłłci cłqvRb nq bv|

cigZĖi I gj` m`úK`Roer`x głZi mgvłjvPbvq ejv hvq th, GıU GKıU İalUcY` gZev`, ZvB GıU meRbMłn` bq| Rtoi cłł RMłZi kšLjv, młv`ŃZv, mvgAm` I HłK`i łKvb e`Lv t`qv m`e bq| Pevš`chēłłY gj`łK thLvłb e`MZ I głbvMZ etj` łKvi Kiv nq, tmLvłb Roer`x`i głZ mZ, młi I głłłj i Av`k`i agvł głbvMZ|

gj` mĖvi tPłq D`PZi

AłbK`vkłłKiB aviYv, gj` tKvłbv D`PZi Drm t_łK Avłm| thgb- Ckł, cig`i f, głłj BZ`v |`vkłK tclUv GB gZevł`i Ab`Zg cē`v| tclUv RMZłK`v fvtM fvtM KłłłQb: AZv`ł RMr I`k`gvb RMr| AZv`ł RMr gj`Z aviYvi RMZ (World of Ideas),`k`gvb RMr aviYviB Ovqvgl`| tclUvi głZ, aviYv_łjvi gta` głłłj i aviYv (The idea of Good) metPłq D`P`łi i| głłj nłjv KłZi Av`k` KvłRB tclUvi`k`b Av`k`ev gj`łK mĖvi tPłq D`PZi ejv nłqtQ| mgmıgvk``vkłK vı KvU(Rickert)-I tclUvi GB gZıUłK mg`B Kłib| Zvıv głZ, gj` Av`k` vntmte mĖvi tPłq D`PZi I gnĖi Ges mĖvi tPłq gj` eo| gj` D`PZi Drm t_łK Avłm-GK_vı A_B nłjv, gj` GKıU e`v`vbiłcł e`vci | A`ł hı cł`extZ tKvłbv

gvby ev c0Yx bvl _vtK Zely gŕj`i Aw`Zj_vKte| mEvi Aw`Zj; gŕj`i I ci wbfP
Kti AvtQ|

tcUvtK Abvri Y Kti nuUg`vb (Hartman)-I etj b, gŕj`i tKej gvI Av`kMZ
Aw`Zj; AvtQ| Av`tkP cwitc0ŕjZ hveZxq cwL`e e`i gj`vqb mæ| gŕj`i
AwfAZvce`MZ mEvi AvtQ Ges Zviv ev`b RMtZi AZxZ| gŕj`i tKvŕbv mste`b
jvf mæ bq, tKbbv tKej gvI Av`kR intmte Gi AwiePve|

DchP gŕZi mgvŕj vPbvq ejv hvq, gŕj`i ev Av`tkP tKvŕbv Aw`Zj; mæ bq, hw` bv
Zv e`w³ gŕbi mŕt_ mshP _vtK| Av`tkP cKvk tKej gvI ev`ŕei gŕa` w`ŕq mæ,
KvŕRB Av`tkP `vb ev`ŕei Dcŕi GK_v ejv A_ŕxb| gvby Zvi tPZbvi meKvŕki
gva`ŕg mZ, mÿi I g½tj i Av`kP Dcjwä KiŕZ mŕPó nq| Av`k`ev gj`
GŕKevŕi evBŕi t_ŕK mEvi ev ZEŕK wbuŕšZ Kiŕe, GK_v fvev hvq br| th gj`
gvby i eyxM0n` bq Zv Aŕhšw³K I Amg_0xq| G c0ŕt½ Avi I ejv hvq, tcUvi
avi Yv wKQYv eyxM0n` ntj I wv KvŕUP gj` cKZcŕŕ Aev`b Ges `k0 kvŕ` i tKvŕbv
bvwZ w`ŕq Zv e`vL`vZ bq, eis `jev0Zvi AwfŕhŕM AwfŕhP | tKbbv Avgiv hvŕK gj`
intmte AwfŕwZ Kvi Zv Avgvŕ` i Avkv-AvKv`ŕvi mŕt_ mæú³ bv ntj Ges Ávbenx i
AZxZ ntj, tm_ tŕv gj` intmte `ve KiŕZ cvŕi br| Avevi tcUvi ev`bweeRZ I
Kí bŕcŕhZ avi Yv_ tŕv b`vq nuUg`vŕbi gj`_ tŕv I wKfŕte Av`kPŕc KvR KiŕZ cvŕi,
Zv eyx i 0viv wby0 Kiv mnR bq|

gj` mEvi Dci wbfPkj

KwZcq cv0vZ` `vk0K w`úŕbvRv (Spinoza), eŕWij (Bradley) I tevmvŕtqU
(Bosanquet) Ges fvi Zxq `vk0K ksKŕi gZv`k`Abŕvq, cig mEvi ev cigZË;
gŕj`i tPŕq D`PZi `vŕb Avmxb| e`w³ hw` I mZ, mÿi I g½j tK Zirch0UZ I
_iaZcY0gŕb Kti Z_wcl cig mEvi KvŕQ G_ tŕv GŕKevŕi _iaZŕxb|

eŕWij i gŕZ, cig mEvi me0v mg`l gvbyek gŕj`I Dcŕi I Ae`vb Kti| Avevi
w`úŕbvRv etj b, GK cig mEvi KvŕQ RvMwZK welfqi gj`vqb wvZvšB A_ŕxb GKwU
e`vcvi| eŕWij Avi I etj b, cig mEvi gŕa` tKvŕbv AvZŕetiva tbB, wKš` gj`ŕeva
mæúw0 avi Yv AvZŕetivŕta cwicY0 eŕWij i gŕZ, gj` Kí bŕgvI bq, ZvB gj`tK
Aw`Zŕxb ejv m½Z bq| Avevi RMtZi wewfbae`i thgb- eB, LvZv, Kjg, MvQ-cvjv
BZ`w` i Ae`vŕbi gZ gŕj`i Aw`ZŕK `ŕKvi Kiv hvq br| wKš` eŕWij i gŕZ, gj`
Aw`Zŕxj I Aw`Zŕxb Gŕv nq br| Kvi Y GKB mŕt½ AvtQ Ges tbB- Gŕv wŕtŕvacY0
KvŕRB gŕj`i ZvwEŕK mEvi `ŕKvi Kiv hvq br| Zvü gŕZ, gj` Avfŕm gvI | KvŕRB
ejv hvq, mEvi Avmb gŕj`i Avmŕbi tPŕq AŕbK Dcŕi |

Avevi cvigw`R `w0fŕw½ t_ŕK fvi Zxq `vk0K ksKi mZ, mÿi I g½tj i mZ`Zv
A`ŕKvi Kŕib, Zŕe Zvŕ` i e`enwii K mZ`Zv AvtQ| Zvü gŕZ, mZ, mÿi I g½tj i
cKZ.Aŕ_0ŕKvŕbv ev`bZv tbB eis G_ tŕv AjxK, gvqv I ávš| cig ZŕËi gŕa`

evsj v`k Dššj wekte`ij q

tKvfbv t` tbB, Zv tft`i AZxZ | cig mEv GK mvgwMk HK | mEv wntmte wZub
wbowRvi, wbowRkI I wv, v |

Dchj gZwIi mgvtj vPbvq ejv hvq, gvby `bwZK I Ava`wZK tPZbvm`ubæRxe |
`bwZK I Ava`wZK tPZbvtK cizwóZ KiþZ ntj Avgt`i GB gZev`w eRb KiþZ
nq | tKbbv th mEvq mZ, myi I g½tj i `vb tbB Zvi ev`e Aw`Z; tbB- G K_v
Ab`Kvhj G aitbi cig mEvi ariYvi A_B Kí bvi mMtí AeMmb Kiv hv ev`eZvi
mvt_ m½wZnxbI etU |

gj` I mEv: `vkK tnMtj i gZ

mEv I gj`i wltq `vkK tnMtj i gZ cAvbthwM | Zvi gZ, cig mEv GK
c YmEv | Rxb I RMtzi me wKQ cig mEvq weaZ | gj`i aygtbi Dci wbfP Kti
bv | G_ tji e`MZ mZ`ZvI AvtQ | wZub etj b, gvby i KvQ D`Pzi Av`k`tjv,
thgb- mZ, myi, g½j KLtbr ev`te ifcwqZ nq bv | Zte gvby Gme Av`k
wbtRt`i Rxbt m`R Kti ZþtZ Awfcóq cKvk Kti | wKš` Amxg MÜx I Amxg
¶lgZvi Afvte gvby Zv KLbB cji vcyv fite m`R Kti ZþtZ cvti bv | mZ, myi,
g½j - gvby i KvQ Av`k`ntj I G_ tji GK cig cjad A`R Ckþi i gta` ev`e ifc
ariY Kti | Avi tm CkþB ntjv cig mEv | ZvB tnMtj i e³e`k mg_ B Kti `vkK
I hv`e` itqm etj b, Pig ZtEB gvby i me Av`k`l gj` cwic YZv jvf Kti tQ |

Dcmsnvi

OmEv gj`wbfP bv wK gj` mEwbfP Ó- G wbtq G cteP Avtj vPbvq `vkK MþYi wewfbe
wetivacY`gZev` m`úþK`Avgiv AeMZ ntqQ | e`vciw thb, tNvor AvtM bv Mmo
AvtM- ZtK`gZ | Gi mgvavbI RwUj | GB Avtj vPbv t`þK G K_v `úóZt cZxqgvb
ntqtQ th, GKw Av`k`K cwicYfite tKvfbv gvby i ct¶ jvf Kiv m`e bq |
cwicYfite Av`k`jvf Kivi A_B nt`Q Rxbti MwZ tkI ntq hvl qv Ges `éZvq
chémZ nI qv | gj`-Z mZ, myi I g½j - GB Av`k`ngt cig mEvi m`sj þb ev`eZv
jvf Kti Ges G_ tji jvf cw_ e gvby me`v mþPó _vtK hv Zvi RxbtK mvdj` gwÜZ
KiþZ AMÜx fvgKv cvj b Kti |

G cteP Avtj vPZ wewfbe `vkK MþYi, wetkI fite tnMtj I itqmi gZi Avtj vPbv
t`þK AvI wmvšI MÜY Kiv hvq th, gj` ev Av`k`l mEv GtK Actii mvt_
Nwbôfite m`úþK` | Giv thb gýti GwCV I I wCV m`úþK`m`úþK` |

civvEi gj`vqb

iPbvj-K ckae

1/ gj` I mEvi Zxbvj-K Avtj vPbv Kiab | G cñt½ tñtMj i gZ e`vL`v Kiab |

msvB iPbvj-K ckae

1/ gj` m`útkKcUvi avi Yv mst`qtc e`vL`v Kiab |

2/ Ógj` mEvi Dci vbfPkij Ó- vclqU mst`qtc eYDv Kiab |

3/ mEvi I gj` m`útkKcñtMj i avi Yv tKb AvakZi , iaZcY© Gi c`q hly³ t`Lv |

K) eú vbePbx ckae

mivK DEi vj Llyj

1/ mEvi I gñj`i t`qñt tKv`vU mivK

i) mEvi gñj`i tP`q eo

ii) gj` mEvi tP`q eo

iii) gj` I mEvi mgv`b mgvb

iv) Dcñi i me , tñvB

2/ `vkK vi Kv`U gñZ

i) mEvi gj` vbfP

ii) gj` mEvi vbfP

iii) Giv tKD Kv`iv Dci vbfPkij bq

iv) Giv Df`q Df`qi Dci vbfPkij

3/ mEvi vñtme cigZÉ; vbeRvi , vbeKl I v , v- Div`U Kñi b

i) ksKi

ii) eñWij

iii) v`ú`bvRv

iv) Kv`U

4/ cigmEvi GK cmi cYmEvi- eñj b

i) ksKi

ii) Kv`U

iii) tñtMj

iv) eñWij

mivK DEi

K)

1/ ii) gj` mEvi tP`q eo

2/ i) mEvi gj` vbfP

3/ i) ksKi

4/ iii) tñtMj

Kti ZjtQ| thgb- chny³MZ Dbq³bi dtj Drcv`b t⁹jtI h`ystki DbwZ mvaZ
ntqtQ, Drcv`tb mnvqK tKškjMZ DbwZ mvaZ ntqtQ, c⁹uqvMZ KvitY A³bK
`ymva` KivR Abvq³m Ges Awak msL`K kig³Ki `tj Aí msL`K kigK w`tq m³úbe
Kiv m³e nt`Q| Avi Gfite gvby Kgn³b ntq cotQ| Avi ZvB chny³MZ Dbq³bi
tbwZevPK w`K³jtvi Dci³ia³; c⁹vb Kivi cikvcnk `f`kx³ntZ nte| Ab`vq
chny³MZ Dbq³ Avgv³`i Kj`vY bv Kti eis msKtU wbcwZZ Kite| m³z³ivs chny³MZ
Dbq³ gvby³tK ksikZ, fixm`i Kivi cikvcnk Zvi gj`tevaRibZ tPZbvqI
c⁹Zuqv dtj `v³K|

ev`ms`vb I gj`teva

chny³MZ Dbq³ Avgv³`i ev`ms`vbMZ (cwi³tekMZ) mgm³vl m³o KitiQ| A_P ag,
mvgvRK c⁹v I `bwZK Av³tvPbvq ev`ms`v³bi Dci h³ó³ia³; t`qv ntq `v³K|
wKš`esk kZvax³tZ chny³MZ AMwZ I Zvi Ace`envi³i dtj ev`ms`vb gvivKfite
wech³qi g³Lvg³ | thgb- cvigvYeK eR³, Kj KiviLvb, Mmo BZ`w` t`tK D`MZ
taqv, ivm³vbK Dcv`v³bi wef³bæ`envi cwi³te³ki Dci gvivK c³ve dtj tQ| A_P
cwi³tek Z_v ev`ms`vbMZ mgm³v gvbe c³RwZ³tK ax³i ax³i vej³ Kti w`tZ cv³i- G
m³ebv G³tKev³i Dwo³tq t`evi bq|

ev`ms`vbMZ Zvrch³c³nt³½ GRb` wef³bæag³I `bwZK bwZmg³ni Av³tvPbvi w`tK
`w³cvZ Kiv DiPZ| ev`ms`vb c³nt³½ Ii tu`v³gU (Old Testament) Abv³ti
g³tb Kiv nq, mgM³wek³pvU ntj v ememKvix gvby³i ivRZ; A_` gvbe ivR`| GRb`
gvby³tK Zvi AvM³gx m³yi fivel`r webg³Yi Rb`B Zvi ememKvix cwi³te³ki
tmšKgvh³PP³ c³qvRb| Avi ZvB evB³tejxq nek³vZZteva c³Zôvq ev`ms`v³bi
Ab³kj Ae`vl we³tePbv Kiv nq| Avevi t³cUmbK `k³bI ev`ms`v³bi Dci³ia³;
t`qv ntqtQ| GLv³tb ejv nq, gvby³i g³tvRvMwZK I Aš³b³nz teš³xK RM³tZi m³v³
civZw³E³K RM³tZi GK ai³bi m³úK³i³tQ| GB m³ú³tK³ w³f³EtZB e³v³ Zvú
AvZ³tK w³bqvš³ I ewa³Z KitZ cv³i| cikvcnk RM³tZi tmš`h³PP³ia³z³tK
Ab³gvb KitZ cv³i- GB A³t³thb c³KwZ³tZ we`gvb Amxg m³ú³tK c³v³fZ Kti
ivL³tZ cv³i| t³cUv gvbevZ³i Pig DrK³tI³ Rb` th civZ³E³i K_v etj³tQb Zv
AR³bi Rb` e³v³tK c³KwZ³i ms`ú³mb³tqB KitZ nte| A_` t³cUvi `k³b c³KwZ³
ntj v Amxg I w³bZ`| GB Amxg I w³bZ` c³KwZ³tK msi³Y Kivi c³qvRbxqZv i³tQ|

t³cUmbK `k³b m³ú³`i h_vh_ e`envi³tK w³b³ÖZ Kivi c³ZIia³z³t`qv ntqtQ|
A_v³ tKv³bv m³ú³ c³gv³v³ w³bt³kl bv nlqv ch³š³ cieZ³m³ú³`i Dci n`³Y|c
Kiv³tK w³b³x tNv³Yv Kiti³Q| ZvQvov c³Yx, D³w³c I MvQcv³vi h³ó³Qv e`envi Kivi
t³YjtI m³earb nevi K_v ejv ntqtQ| Ab`vq Gme c³KwZ³ m³ú³`i NvUwZ Avgv³`i
fivel`r c³Rb³tK msK³tU i g³Lvg³ KitZ cv³i| Gfite t³cUv Zvú`k³b gvby³i Avevm
I c³KwZ³ cwi³te³tKia³z³en Kti Zjt³Qb|

cvWĒi gj`vqb

iPbvqj-K cĕkæ

1/ cĕhŷMZ Dbq̄b, ev`ms`rb I wPwKrmv weAvt̄bi cwi eZĖ wKfite mvgwRK
gj`tevat̄K cĕfmeZ Kti tQ? we`hwi Z eYĖv w`b|

mswŷB iPbvqj-K cĕkæ

1/ cĕhŷMZ Dbq̄b wKfite Avgv̄t`i gj`tevat̄K cĕfmeZ Kti? Avt̄j vPbv Ki ab|

2/ Ōev`ms`v̄t̄bi cĕZ hZkxj nI qv DvPZŌ|- GB Dv³wUj cĕŷŷ hŷŷ t`Lv|

3/ A_ŌwZ I e`emvq-Gi tŷŷĪ cwi eZĖ wKfite mvgwRK gj`tevat̄K cĕfmeZ Kti
Zvi mswŷB Avt̄j vPbv Ki ab|

K) eŷ ubePbv cĕkæ

mŷK DĒi vj Lŷ|

1/ ŌcĕKwZK Rxeb I ci vZwĒĒK Rxeb m`uŷKZŌŌ- Dv³wU Kti b

- i) tĕŷUv
- ii) A`wi ÷ Uj
- iii) iĕkv
- iv) wWDB

2/ ŌcĕKwZK tmš`thP wFZi w`tq nekĕvZZĕK cĕZŌv Kiv hvqŌŌ- GB Dv³wU iĕtQ

- i) tKvi Avt̄b
- ii) evBtĕt̄j
- iii) I i tU ÷ vĕgU
- iv) wD tU ÷ vĕgU

3/ Ōev`ms`v̄t̄bi cĕZ hZkxj bv nt̄j cwi tek wechŷ tVkv̄bv hvte bvŌŌ

- i) Dv³wU mZ`
- ii) Dv³wU wĕg_`v
- iii) Dv³wU AvsŷK wĕg_`v
- iv) Dv³wU AvsŷK mZ`

4/ wPwKrmv weAvt̄b gv̄bŷI i AMŌwZ

- i) gj`tevat̄ cwi eZĖ NUv̄t̄Z cv̄t̄i
- ii) mvs`wZK Rxeb cĕfve t̄dj t̄Z cv̄t̄i
- iii) gv̄bŷĕK wec_Mvgx Ki t̄Z cv̄t̄i
- iv) Dĕt̄i i me KqŷU NUv̄t̄Z cv̄t̄i

mŷK DĒi

K)

- 1/ i) tĕŷUv
- 2/ iii) gU
- 3/ i) Dv³wU wĕg_`v
- 4/ i) tevat̄ cwi eZĖ NUv̄t̄Z cv̄t̄i

gj` intmte Rieb
(Life as a Value)

Dt`ik`

GB cvWtktI Avicib

- Rieþbi A_@K Zv DþjL KitZ cviþeb|
- tKvb&Aþ_@Rieb gj`erb Zv eYþv KitZ cviþeb|
- e`w³Rieþbi `bwZK I mvgwRK gj`teva m`útk`e`vL`v w`þZ cviþeb|

fjgKv

Rieb wK wþRB GKwU gj`? ckwU tKŠZntj v`xcK I ,iaZcY® RieþeAvþbi `wþZ Rieb nt`Q, KZK ,tjv A½-cL`þ½i mgštq MwZ GKwU RiešAw`Zj| Avi Av`kMZ w`K t`þK Rieb nt`Q, GKwU tešwK, A_@Y, dj cth`-I MwZgg RiešAw`Zj| cŰg Aþ_@Rieb gj` bq| tKbbv gj`i mvt_ mþZbfvte gj`vqþbi cŰqvavi aviYwU RwoZ| GB Aþ_@AþZb Roe` I wþæchþqi cL`½ gj`vqb cŰqvavi mvt_ RwoZ bq| ZvB Giv gj`erb bq| Zte Gt`i `elwqK gj`_vKþZ cvti, Avi ZvQrov A_þw Rieb `iagv` Aw`þZj KviþY gbyþZj gj` aviY KitZ cvti bv| G aiþbi Rieb gj`m`úbwgþþj i gj`erb Rieb ARþbi wþgEK intmte e`eüZ ntZ cvti |

wKš`wZxq Aþ_@Rieb `úóZB GKwU gj`| GwU GKwU AšþwZ gj` Ges GLvþb GB gj` aviYKvix RiešAw`Zj GKwU wþgEK ev evwK intmte KvR KþiþQ| Rieþbi wþR`^G aiþbi gj`_vKþZ cvti wKbv Zv wþtq `vkþKt`i gta` gZwþiva AvþQ|

gj` I Rieb : wþfbæ vkþK I `vkþK m`úwq

wMmi ŰwmbKŰ I Űt÷wqKŰ bvgK `vkþK m`úwq Rieb m`útk`bi vk`ev`x gZ cþvi Kþib Ges Rieþbi wþR`^gþj`i K_v A`þKvi Kþib| AvawþKKvþj wþwK `vkþK tWwFw wDg Ges `þLev`x Rvgrþ `vkþK Av_vþ tkvþcb wlvavi I Rieþbi gj` m`útk`Abjfc gZ tcvly KþiþQb| Zte AvawþKKvþj iB Aci GK Rvgrþ `vkþK, Bgvþþqj Kvb Rieþbi gj` m`útk`mxi hþþ `va KwþtqþQb| KvþUi hþþUv GB th, ŰbwZK wþa m`úY`Ű`kwmmZŰ, A_vþ wþþRi AwþKvi cŰqvþMi Rb` tm Ab` wKQj gþvþc`þx bq| wKš`Gikg GKwU wþa _vKþZ ntj RMþZ Ggb GKwU wKQy_vKv Pvb hvi wþR`^ev AšþwZ (Intrinsic) gj` AvþQ| tm gj` AvþQ evwþæ(Rational) RieKþj i Ges gvþþ tm tkYxi AšMþ| Ab`K_vq, cŰZ`K bigvj ev `þfweK gvþþ GK GKwU `wþFþ Űgj`Ű; Zvi Aw`þZj thšw³KZvi Rb` Avi wKQj Dci tm wþFþkþj bq| mZivis cŰZ`K gvþþj i DþZ wþþRþK Ges Acivci cŰZwU gvþþþK þKej ŰDcvqŰ (mean) intmte wþePbv bv Kþi ŰDt`ik`Ű (end) intmte wþePbv Kiv|Ű

gj` I Rieb : mvgvRK cwi`cŃZ

mvgvRK tčŃvctŃ Rieb`K ŃetePbv Kti Avgiv ej`Z cwi, Rieb cKvKZ nq mvgvRK e`i`i gva`tg| Avi e`i`i e`i`i Z; cKvKZ nq AvZ`bqš`Yi gva`tg| e`i`i Zvi cwi`cŃK Ae`vi Dci AŃfŃte Ńbf` Kti bv| Zvi cwi`tek`K tm Ńb`Ri cŃqRb AbŃvq Ńbqš`Y Ki`Z cvti | mgv`Ri cŃZ `vqZ; KZ` mŃWKfŃte m`úbaKti mvgvRK e`i`i Ńt`mte Rieb`bi gj``K cŃZŃZ Ki`Z cvti |

gvby gj-Z mvgvRK Rie| cwi`úwi K Ńbf`Kij Zvi Kvi`YB gvby mŃó Kti`Q mgvR| Rieb`bi b`bZg PŃŃ`v tglŃvi Rb`B cŃqRb nq G`K Actii | GB cŃqRb`bi Dci ŃfŃE Kti`B gvby`i gŃS mgŃóMZ Rieb`bi Dcj`ä Av`m| tčŃ, `qv, Kia`v, mŃvby`Z BZ`Ń i b`vq Aš`bŃZ teva I tPZbv Ń`q e`i`i ŃbR`^th `KxqZv Mto tZv`j ZvB gj`teva|

mvgvRK Rieb I gj`teva

eZ`vb mvgvRK Rieb`b th msKU `vKŃK Ńet`kŃ`Y Zv gj-Z gj`tevai`B msKU| Avi GRb`B Rieb`K gŃRZ, mksLj I AvPvi-AvPi`Y cwi`i`x Kti tZvj`vi Rb` gj`tevai AbŃvj`b cŃqRb| tKbbv hŃ` gvby`i m`PZb mE`vq cKZ.Rieb`bi Av`k,`Df`k` I gj`tevai tKv`bv mŃúó QK bv`v`K ŃKsev cwi`KŃ Z tKv`bv aib bv`v`K, Zvntj AbŃj`c Ae`ŃŃqZ KvVtgvB gj`tevai aŃm`K ZivšZ Kite| ZvB eZ`vb Rieb`b gj``i cŃŃ`K AZ`ŃaK ,ia`Zji mŃ` ŃetePbv Kiv n`q `v`K| ŃeŃf`bæ cKvi gj`tevai gŃS `bŃZK I mvgvRK gj`teva -G cŃŃ`½ Df`j`LthvM`| tKbbv mgv`Ri I e`i`i ŃbqŃšZ I ksLij Z Rieb`bi Rb` GB `Ńai`bi gj`tevaB ,ia`ZcY` GB gj`tevamgŃ e`i`i m`vPvi`Y, DrKI`Rieb I Rieb e`e`vi MŃZkij Ń`K,`tj`v`K GŃM`q Ńb`q hvq| e`i`i ŃbR`^th tPZbv I teva i`q`Q, Zvi gva`tgB e`i`i Ńb`R ŃWK Kti`bq tKv`bv KivŃŃ ŃWK ev`teŃK| e`i`i gŃS GŃŃ `KxqfŃteB `v`K| mZ`eŃ Zv, b`vqci`vqYZv, hŃ`cèYZv ZvB tPZbvMZ Ńj`Yi`B eŃntcKv`k| Avi ZvB `bŃZK gj``i cŃZ e`i`i Ńekj`m I cŃZŃŃŃ `vb-Kvj-cv`f`f` GKB iKg n`q `v`K|

cwi`cŃK cwi`tek, mvgvRK iŃZ-bŃZ, AvPvi-AvPi`Y Gm`ei Dci ŃfŃE Kti e`i`i Mto tZv`j b mvgvRK `bŃZKZv| G ai`bi `bŃZKZv gvby`K gvby`i cŃZ m`Ńe, ávZZ; Kia`v I gvby`KZvi cŃZ AvMŃx Kti `v`K| d`j mgv`Ri cŃZ`KŃŃ gvby` Ab`vb` gvby`i cŃZ m`q n`q `v`Kb| `bŃZKZvi G ai`bi gj-Z mvgvRK gj`tevai`B bivšŃi | Avi `bŃZK Ńbqg mg`Ńi mŃŃeæ`x Av`k` ŃfŃE`Z th gj`teva cŃZŃZ nq Zvntj`v `bŃZK gj`teva| gvby`i Rieb`b GB `Ńai`bi `bŃZKZvi ŃeŃ`v`m Mto tZvj`v m`e gj`tevai BŃZevPKZv|

cıřVİİ gj`ıqb

iPbvğj-K cřke

1/ gřj`i`ı aZ;Avřj vPbv Kıab| 0gj`ı nřmře Rıeb0- K_vıUı Zırch@`vL`v Kıab|

msıřřB iPbvğj-K cřke

1/ `bıZK gj`řeva ej řZ ıK eřıvq? gıvřj i Rıeřb ıK fıře `bıZK gj`řeva MıWZ nřZ cıři?

2/ mıgııRK gj`řeva ej řZ ıK eřıvq? mıgııRK gj`řeva ıK fıře gıvřj i Rıeřb MıWZ nq?

K) eı ıbeřPbx cřke

mıWK DĒİ ıj Lřj|

1/ mıgııRK Rıeřb řh msKU gj-Z Zv

i) řhvM` řbZvı msKU

ii) Acıva eıřRıbZ msKU

iii) gj`řevřai msKU

iv) Dcři i me`řj vB

2/ ıeıřbırcřvi gj`řevřai gřa` Dřj LřhvM` nř`0

i) `bıZK I mıgııRK gj`řeva

ii) cııı eııı K I mıgııRK gj`řeva

iii) cııı eııı K I A_řbıZK gj`řeva

iv) mıgııRK I A_řbıZK gj`řeva

3/ `bıZK gřj`i cřZ e`ıřı nekřm I cřZıııııvı `ıb-Kıj řřř`

i) cıı eııZř nq

ii) GKB_ıřK

iii) KLřbv GKB_ıřK Aveıı KLřbv cıı eııZř nq

iv) Dcři i řKıvıııB bq

4/ řKıřbvř`vkřK m`ııııvq Rıeb m`ııřK@bıvk`ev`x gZ cřıı Křıb

i) ııııK m`ııııvq

ii) AıřřZıev`x m`ııııvq

iii) eıřıev`x m`ııııvq

iv) řřıřK cřZ`řıev`x m`ııııvq

mıWK DĒİ

K)

1/ iii) gj`řevřai msKU

2/ i) `bıZK I mıgııRK gj`řeva

3/ ii) GKB_ıřK

4/ i) ııııK m`ııııvq

evsj vt`k Dššř nekje`ij q

e`Z th tKvtrv , iaZcY^onelq wefbaeUfug I cwičt^oŃZ t_čK wefePZ nčZ cvi|
tKvtrv AvtjvP` nelq wK cUfug I cwičt^oŃZ t_čK wefePZ nčZ Zv ubaŃčYi Rb`
`vk^oKiv nelquUčK Mfxi I nek`fite chŃj vPbv Kti t`čLb|

Ačb`i gZ wefePbv (Consideration of Other Views)

gŃgb I Mfxi wPšřk^oB hč_ó bq| `vk^oK `wřf^o Mto ZččZ P^ovčtj AvcbvčK
Aek`B Ab` gZ ev aviYčK cwič^oŃ mZKřite wefePbv KičZ nč| Ab`iv Zv`i
nekjm, gZ ev Ae`vb tKb MhY KtičQb Zv LwZčq t`Lvi Rb` cčqvRb, H me gZ,
c_ I nekřtmi wřf^o wK Zv meřMšřvi tPóv Kiv| GgbwK Ab` gZ čřjvcvř bv ešřv
chšř^oubR`^gZ ev AeaviY`wZ ivLv D^ovPZ|

Ačb`i gčZi cčZiU AvtjvPbv ev cvV minčZv I e`vb`Zvi mřč_ Kiv D^ovPZ| Ab`
gčZi hřřmgřni cčZ cY^ogčbvřhvM wřčZ nčj hřřmgřčK mřč` mčřP^o Abčřj
cUfug ev cčřčřč tđtj cixřřv Kiv cčqvRb| Ab` K_vq ejv hvq, tKb `vk^oK M^ovřvj
eyx I AwřčZvi Zčbvq `Ávi Dci meřčK , iaZj wřčqčtj b, Zv ešřvi Rb` ačř
wbčZ nčZ M^ovřvj GKrb , iaZcY^owPšřne`, Zvi hřřmgř Mfxi fite wefePbri `we
ivčL| `Ávi `čřř Zvi hřřmgř hř h_v`nq, Zvntj Zv t_čK Avčub Avřg bZb
wKQymčLčev| Ab`vq, h_v`bv nčj Avgiv AšZ Ggb GKw Ae`včb Gřm tčšřvřev
thLv b t_čK čřřcvZnx b wePvřii ci hřřhřř fite Zvi gZčK emZj Kti wřčZ
cvičev| ZvQrov, Ab`gZ h_v`řite wefePbri GKw `we ev cwiYwZ nčjv, Ab` gčZi
mej Zv I `řř Zv cwi`vi nčq DVvi mřč_ mřč_ ubR`^gčZi mej Zv-`řř Zv čřř
Zčbvq AwčK cwi`vi nčq I čV|

mskqx gčbvřev ev `wřf^o (Skeptical Outlook)

Avřiv čřř tRčb^o, tKvtrv nelq mřč^očK`Ávbjvř KičZ nčj Zv Mfxi fite
chŃj vPbv Kiv cčqvRb| Mfxi fite chŃj vPbvi Rb` cčqvRb cčkč Dřvcb| čřř
Dřvcčbi A_`nčjv, Ggb wKQymčřU mř`n cčk^o Kiv, hvi čřř tKvtrv Poviš ev
wřvřšřj-K mřřř`tb|

gubřčK mskq

AčbčKB etj b, thgb `vk^oK wřDg, tKvtrv wKQ^o wřwčZ fite R^oiv hvq bv, Avřř`i
mřř tKej nekjm| tKvtrv wKQčK R^oivčZ nčj me wKQčK R^oivčZ nč| me wKQyR^oiv
Amřč| mřřiv gubřgřčB mskqx nčZ eva`| Gič Ae`vb th mřčZ ev `řřmeK bq,
Zv mnčRB cčk^o Kiv hvq| Mvb tKvtrv Avb`vqK wKbv Zv ešřvi Rb` mgřř
Zj t`čki Ae`v wKsev Avtjvi M^ov R^oivri cčqvRb tb| tKvtrv wKQ^o hř R^oiv mřč
bv-B nq, Zvntj GB th čřřKvtrv wKQyR^oiv hvq b^o Zv R^oiv tMčřv wKfite? e`Z
mřřwř ev Poviš mskq AMhYřhvM`| Gw `vk^oK fite ařřmřč I ev`ře AvZwebvř|
tKDB Gič mskqev`i Dci Rřeb iPbv KičZ cvič b bv|

AvsukK I mRbgj-K mskq (Partial and Creative Doubting)

meiKQyməfÜ bq, tKej meteP` melq məfÜ Avgiv mskq tcvlY Ki tev| G msktqi Df`k` nte, h_v_©Ávbjvf| Avgiv ckeZžtev G Avkvq th, AŠZ uKQymelq məfÜ Avgiv Ávbjvf KižZ cvii | Avi GRb` Avgiv Avek`B nekjm Ki tev th, uKQyÁvb jvf Kiv məe| mRbgj-K msktqi `f_©Avgiv ubtR`i gZ ev Z_`tK cvii Z`vM bv Kti eis mvguqKfite `MZ ev cvtk mii tq ivLtev| mskq tKtU tMtj B Avgiv MhY ev eRb Kie| GB gtbvive A_® mRbgj-K mskq `vk®K `wofwzi GKiu Abb` `enkó`| AvajbK `k®bi RbK tWKvU©Zui mvguqK mRbgj-K msktqi gva`tg uKfite mtZ` DcbxZ ntqUjtj b, G cñt½ Avgiv Zv `šjY KižZ cvii |

miePvi nekjY (Critical Analysis)

uPšj I Ab` gtZi metePbri mvt_ mvt_ Avciub Avcbri tKvbtv, cov ev `Zui ,iažcY© melq ev e³te`i Dci GKiu miePvi kxj `w I mRbgj-K mskqx gtbvive Mto Zžteb|

Bw`q AvfÁZvi e`envi (Using Sense Experience)

Avcbri DvPZ cñZiu e³e`tK ubR`^AvfÁZvi Avtj vtK cixqv Kiv| t¶t¶, Avciub Avcbri ctÁw`q I Aštiv`q cñqvRbxqZv Abjvqx e`envi KižZ cvtib| ZvQvov, Avcbri DvPZ, ubtRi mrvaviY AvfÁZvi Avtj vtK, nekI Z gvbecKwZ. məÜxq, mKj ZÉj I cKí tK cixqv Kiv| G cixqv məúv`tbi t¶t¶ AvcbvtK Aek`B meteKx, mZK® h_vh_ ntZ nte|

hy®uPšb I hy®ie`vi e`envi (Using Reasoning and Logic)

Avakš, AvcbvtK Aek`B Avcbri ubR`^hy® I e³e`mn mKj hy® I e³e`tK hy®ie`v I hy®uPšbtbi mivK cxwZ e`envi Kti cixqv KižZ nte| Avi hy®uPšb I hy®i t¶t¶ mrvaviY (common) thšw³K AbgcñEmgr məfÜ mZK©_vKtZ nte|

Dcmsnvi

cvii tktl ejv hvq, `k® Abjxjtbi `f_©`vk®K `wofwzi Mto tZvjv cñqvRb| `vk®K `wofwzi Abb` `enkó`mgr ntjv : 1) gš gb 2) Mfxi uPškv³ 3) Ab`gZ metePbv 4) mskqx gtbvive I 5| miePvi gj-K nekjY|

cW - 2

**`kØ cW
(Reading Philosophy)**

Dt`ik`

GB cvWk`I Avcwb

- mvari Yfite `kØ cvtVi wKQybqg Dtj L Ki`Z cvi`eb|
- `kØbi mvari Y tU· U eB covi tKŠkj wbt`R Ki`Z cvi`eb|
- tgšij K `vkØK iPbv cvtVi tKŠkj eYØv Ki`Z cvi`eb|
- AcØvb ev tMŠb `vkØK iPbv cvtVi tKŠkj eYØv Ki`Z cvi`eb|

figKv

`vkØK `wofwzi thgb wKQyewkó` itqtQ tZgbB `kØ covi wKQybqg ev tKŠkj itqtQ| Avgiv AvtMB tRtbnQ, `kØbi Avtj vP` melq LøB tgšij K I meRbxb| `kØbi Avtj vPbv c×wZI LøB gj-úkp (foundational)I hwpagp (argumentative)| GRb` `vkØK tj Lvi A_`eŠtZ ntj, AvcbvtK gtbvthvMx I mZK`ntZ nte| Zte `vkØK tj Lv cvtVi t¶t¶ wKQytKŠkj Abyvi Y Kitj, Avcwb mntR Zv eŠtZ cvi`eb| wefbræitbi `vkØK iPbv ev tj Lv cvtVi t¶t¶ wKifc tKŠkj Abyvi Y Kiv hvq, Avgiv GLb Zv Avtj vPbv Kit`ev|

`kØ cW : mvari Y wbt`Rbv (Reading Philosophy:General Suggestions)

Svtgvgŷ ntq w`i gb wbtq cotZ emb| `vkØK tj Lvi GKwU wbn`Ø Ask AšZ `Øevi, mæe ntj wZbevi covi cvi Kíbv MhY Kiab| cØgevi weiwZnxbfite AskwU cto hvb Ges tKv`bv kã ev c`viv Kw/b ev `jev` gtb ntj, cieZPevi fij fite cov I eŠvi Rb` mbr³ Kti ivLb| cØgevtii covtktl mbr³KZ.kã I c`viv, tjv eŠvi tPov Kiab| GRb` cØtg eBtqi wfzi tKv`bv kã-wKv ev kãtKvI (Glossary) AvtQ wKbv, Zv j¶ Kiab Ges _vKtj Zv Kv`R jvMvb| covi tUmetj GKUv fij ersjv Awfavn (Dictionary) _vKtj fij nq| GB mvt_ GKUv fij `kØ Awfavn ivLtj DcKZ.n`eb|

Kw/b kã, tjv eŠvi Rb` ctjiv AskwU wZxq evi cot`eb| Zte Gevi AvtMi tPtq axti axti cob, Ges gj- avi Yv, tjv AvÜvij vBb Kiab A_`ev ctjiv AskwU gj- e³e` ev melq, tjvi GKUv ifctiLv wfbæKvM`R wj wce× Kiab| G mgq Kw/b c`viv, tjv Avtjv fij fite eŠvi Rb` ctjivq cob| AZci, Avcbvi cØxZ ifctiLvi Dci GKevi tPvL evj`tq wbb| AZci, cØg evtii gZ ctjiv AskwU weiwZnxbfite cob, Zte Gevi A_`f ZZxqevi Dc`wcz avi Yvejx Ges Zvi tcQtb wbnZ hwp`Pšb AvZ` Kivi Rb` Awak m`Pó nb|

Dc`m̄cZ avi Yv ev ZĒj Avcbvi Kv̄tQ Avōh^ggtb t̄n̄vK ev br t̄n̄vK, Avcīb hZUv m̄æ
gŷ I m`q gb ūbtq Zv cotēb| c̄toB tKv̄tbr avi Yv ev ZĒj em̄Zj K̄ti t`teb br;
eis c̄t̄iv Askū c̄to tkl Kiab| ūZxq ev ZZxq ev̄ti cov tkl br n̄lqv ch̄ſ,
tKv̄tbr ūKQ̄tK Av̄m̄gY ev em̄Zj Kīteb br Ges Zvi cv̄ēv h̄m̄ŷ I `va Kīteb br|
ūZxq ev ZZxq ev̄ti Avcīb hv̄ c̄tōtQb tm̄ m̄t̄ū Avcbvi c̄ōZ̄m̄qv I mgv̄tj vPbv ūj t̄L
t̄dj b|

m̄vavi Y`k̄ c̄v̄Vi t̄ŋt̄Ī, GB mhZæc̄x̄iZ Ab̄m̄i Y Kītj, Avcbvi c̄m̄Z ūelq thgb
Avcīb eſt̄Z cv̄iteb, tZgīb `k̄bi th tKv̄tbr ūbw̄ ō ūelq Avcīb h̄m̄ŷ ūePvi mn̄Kv̄ti
Av̄tj vPbv KītZ ev ūj L̄tZ m̄ŋg n̄tq DV̄teb|

**`k̄bi c̄m̄P̄iZgj-K ev m̄vavi Y tū. U eB c̄W (Reading Introductory or
General Philosophy Text Books)**

`k̄bi c̄m̄P̄iZgj-K ev m̄vavi Y tū. U eB c̄v̄Vi t̄ŋt̄Ī Dc̄t̄iv³ ūbt`R̄bvm̄ḡr Ab̄m̄i Y
Kiab| j ŋ Kiab, tū. U eB̄tqi t̄j LKMY eB c̄v̄Vi tKv̄tbr ūbqg ev tK̄ſkj D̄t̄j L
K̄tītQb ūKbv, Kītj Zv Aek`B Ab̄m̄i Y Kīteb| m̄vavi YZ eB̄tqi f̄v̄gKv̄tZ t̄j LK ev
t̄j LKMY eB̄m̄i D̄t̄i`k̄, ūelqē`i ūeb`vm̄ I c̄Vb-tK̄ſkj eȲōv K̄ti ūt̄Kb| t̄j LK
ūK̄f̄ite eB̄m̄i t̄K ūeſf̄b̄eAa`v̄tq ev BD̄ib̄tū, Aa`v̄tq ūeſf̄b̄eAb̄t̄yQ̄t`, Ab̄t̄yQ`t̄K ūeſf̄b̄e
c̄v̄ivq ūef³ K̄tītQb, Zv Aek`B j ŋ KītZ n̄te| Avcīb hLbB tū. U eB̄tqi tKv̄tbr
ūbw̄ ō Ask cotēb, ZLbB j ŋ Kīteb, Askū tKv̄t&Aa`v̄q ev BD̄ib̄Uf̄z̄, Aa`v̄tqi
em̄K Aſt̄ki m̄v̄t c̄m̄Z Aſt̄ki m̄ū³ Zv KZUK̄z̄ ūbw̄ ō Ask ev cv̄v m̄vavi YZ ūeſf̄b̄e
ūk̄t̄ivb̄vg mn̄t̄h̄v̄t̄M Av̄tj vPZ n̄tq ūt̄K, GB ūk̄t̄ivb̄vg t̄jvi th̄ſ̄³KZvl eſ̄vi t̄P̄ov
Kiab| ūbw̄ ō Ask ev c̄v̄Vi ḡt̄a` ūeſf̄b̄eaīt̄bi Z̄v̄ij Kv̄ ūv̄K̄tZ cv̄ti, thgb- b̄m̄Z̄ue`v
ūZb c̄K̄vi : 1| Av`k̄b̄ō b̄m̄Z̄ue`v, 2| c̄ōt̄qm̄MK b̄m̄Z̄ue`v I 3| civ-b̄m̄Z̄ue`v GB
Z̄v̄ij Kv̄ t̄jv ūēt̄kl f̄v̄te j ŋ Kīteb|

Āt̄bK tū. U eB̄tq Aa`v̄tqi t̄kl w̄t̄K Aa`v̄tqi m̄v̄isk t`qv ūt̄K| Aa`v̄tqi m̄v̄isk
Aa`v̄tqi ḡj e³te`iB GKūU i/c̄t̄iLv| d̄t̄j GūU ūelqē`eſ̄vi t̄ŋt̄Ī ūēt̄kl mn̄vqK|
Aa`v̄tq̄t̄l m̄vavi YZ c̄v̄W̄ēi c̄k̄ḡjv ūt̄K| Ḡt̄jv Ab̄k̄x̄j b Kītj c̄ūgZ Avcīb
ūbt̄RB eſt̄Z cv̄iteb, c̄m̄Z ūelqē` Avcīb KZUK̄zet̄ſt̄Qb ūZxqZ Āt̄bK A`ūó,
RūUj ev D̄t̄c̄iŋZ ūelq GKūaKevi ḡt̄b̄v̄t̄h̄M jvf Kivi Kv̄iY, Av̄t̄Mi t̄P̄tq mn̄R
ḡt̄b n̄te| tū. U eB̄tqi Aſ̄M̄Z̄ k̄ā̄t̄Kvl I ūbN̄Ū (index) Aek`B Kv̄tR j v̄M̄v̄teb|
Ḡt̄jv k̄ā, m̄ū³q (concept) I Z̄t̄Ēj h_vh_ A`ōI Zvrch^oeſt̄Z Avcbv̄t̄K
m̄v̄ivh` Kīte; c̄ŷ̄ij Z Av̄f̄avb t̄t̄K Avcīb m̄vavi YZ GūU jvf KītZ cv̄iteb br|

tgšij K`vkłK iPbv cW (Reading Original Philosophical Writings)

tgšij K`vkłK iPbri`vkłK PmiT`_vtK; GiUi M`wbri`θ DfIk`jvtfi Rb`
ubcyfite hyšvePvi mnthvtM Mto I#V| tgšij K`vkłK tjLvi cłq meB vet`kx
fvlvq i#PZ| AwaKvsk mgq G mtei Abov`cov Qrov MZ`šli`_vtK bv; Abov`
mvariYZ gj- iPbri tPtq KuWb nq| ZvQrov, mg#qi cwieZ#b fvlvi cłqm-i#vZ
(usage)-i cwieZ# N#U weavq ce#Z#P iPbri gg#D#vi Kiv AtbK mgq KuWb n#q
c#o| G me Kvi#Y tgšij K`vkłK iPbv c#v#Vi t#t#T, mvariY tU. U eB c#v#Vi tPtq
AtbK tek`ah#I g#b#th#M`iKvi| tgšij K iPbv c#v#Vi t#t#T vb#Pi vb#`Rbv, t#v
t#t#P#j vi tP#v Ki#b|

cł#½ vet#Pbv (Consider the Context)

mnvtZ`i g#Zv`vkłK iPbri GKUv m#y#ú H#Znv#M ev`#Zv t`#K D#M#Z nq| GRb`
tKv#v tgšij K`vkłK iPbv c#v#Vi mgq j #I Ki#Z n#e, #K GiU i#j tL#Qb, KLB I
tKv_vq GiU c#k#v#KZ n#q#Qj, GiU Kv#`i#K j #I`K#i gj-Z i#PZ n#q#Qj, #Kifc
DfIk`GiU AR# K#i#Qj e#j f#ev nq Ges GiU c#k#v#KZ n#l#qvi ci t`#K AvR ch#S
#Kfite mvariY cv#K I`vkłK m#ú#v#q KZ#R M#v#Z n#q#Q| D`vniY`#fc ejv hvq,
t#t#Uvi`vkłK iPbv cot#Z n#j R#v#`iKvi: m#j#U#M-t#t#Uv m#ú#K, #M#mi tm#`#bi
R#e#i#v#Z, #M#k#`i #P#š#-c#v#j#x cwieZ#b m#j#U#M I t#t#Uvi c#P#v, Z#v#i D#M#eZ
hyš#P#š#i #v#v#K c#x#Z (the dialectical method of reasoning), t#t#Uvi #P#š#v#v
m#t#U Ab`vb`vkłK#`i g#Z#v#Z c#v#Z|

gj- aviYv ev tK`#q gZ mbr#KiY (Identify Central Theses)

cłZ#U tgšij K`vkłK iPbvq GK ev GK#v#K vet#kl ePb ev Div#i mZ`Zv cłZ#v#i
c#P#v`_vtK|`vkłKiv mvariYZ Z#`i gZ hyšvePvi mnthvtM m#j#fite Dc`v#cb
K#i#b| Z#`i gZ nq tKv#v`vkłK Ae`vb#K mg_# K#i, bZ#v c#Z`v#L`b K#i| hvB
tv#K bv t#Kb, Avgiv Aek`B tev#vi tP#v Ki#ev,`vkłK Zvi GB wbr`# M#š#U#Z
Av#t#j #K Av#t#j#Pbv Ki#Z P#t#Qb Ges tm m#t#U Zvi gj- e#e`ev gZ #K? cł#½Z
Avgiv t#t#Uvi #v#i c#v#j#K#Gi K_v D#j#L Ki#Z c#v#i| GB M#š`t#t#Uv gj-Z b`v#q#v#v#i
(justice) vb#q Av#t#j#Pbv K#i#Qb Ges G vel#q Z#i e#e`n#j#v, i#v#ó#i #Z#v#U m#y#ú
t#k#v#i Kv#Ri m#g#z#m#g#š#q n#j#v b`v#q#v#v#i| e`Z tKv#v tgšij K`vkłK iPbv ZLB#B
f#j#fite cov n#e, h#Lb Av#v#b H`vkł#k#i gj- aviYv ev gZ, Zvi t`qv we#f#b#e#c#`i
m#š#v, Zvi t`qv hyš#i c#v#b j #I#Y Ges H hyš#i mg_#b Zvi t`qv D`vniY ev e`v#L`v
e#š#Z m#j#g n#eb|

mg_#K hyš# P#v#Z#K#i#Y (Locate Supportive Arguments)

`vkłKiv Z#`i g#Z#v#Z#K vb#QK e`#K#i#b bv, H g#Z#v#Z#i mZ`Zv cłZ#v#q ev
cłZ#v`#b m#t#P#v nb|`vkłKiv vb#t#R#`i gZ mg_# Kivi Rb`thme c#x#Z e`env#i
K#i#b, Zv we#f#b#e#iKg n#Z c#v#i| Z#e Gme c#x#Zi AwaKvskB gj-Z #h#š#K
we#v#t#i#B GK#U ifc (one of the forms of logical argumentation) c#k#v K#i|

`vk@K `úofvte ev mšfvte Kuzcq Avk@evK` tck Ktib hv `úoZt mZ", AZtci
`ve Ktib th, wLz Abgvtbi minvth" Gme Avk@evK` t`k Aek`vexifc emwZ
m×vtšlfcšvtr hvq| Avgiv hv` tKvtrv `vk@Kki e`eüZ hvšwPššbi ifc wPvryZ
KitZ PvB, Zvntj Aek`B hvšwPššbi wvfbæifc m`fÜ Avgv` i Ávb _vKtZ nte|

c0É hvš i gj` wbičY (Assess the Arguments)

`vk@Kki gj` gZ Ges G gtZi mg_šb c0É hvš i ifcU ešvi ci, Avcwb H hvš i
gj` wbičY Aek`B AMñi nteb| Gt`ŋt` A_š hvš i wPvi-wetkđtY I gj`-
wbičY Avcwb wbtPi c`k`tjvK c_-wbt`R (guidelines) wntmte KtR jvMvZ
cvtib :

1| `vk@K Zvi gj` c`_tjvK (key terms) Hfvte msÁvqZ KtičQb wK, thfvte
`vk@K-A`vk@K mevB c`_tjvK etš _vKb? `vk@Kki t`qv msÁv mvari Y Avfavn
t`k wfbæ bv Avfbæ Zv hvPvB Kti t`Lj| AvtjvP` c` (terms) ev cŁ`q
(concepts) mvari Y fvlvq mPivPi thfvte e`eüZ nq etj Avcwb Rvttb, Zvi mvt`I
G msÁvi wfbæv AvčQ bv tbB, Zv hvPvB Kti t`Lj| Zvi t`qv msÁvU wfbæifc ntj,
wKfvte Zv wfbæ Zvi msÁvU kšai mvari Y e`envti i KvQvKwQ, bv Zv t`k ifieZ?`
msÁvU wK GKwU `ea msÁv?

2| wZwb wK Zvi hvštK Bw`č-AwFÁZvi Dci c0ZwZ mrvŋ` (evidence) w`tq
mg_š KtičQb? hv` Ktib, Zvntj cŁ`ŋfZ wvq m`úKŋ Zvi eYšv wK h_vh_? GB
eYšv wK Avcbvi wbtRi Bw`č-AwFÁZvi Ges Ab`vbt` i Bw`č-AwFÁZv- Ab`i
t`k hv Avcwb trtbtQb- Zvi mvt` Lvc Lvq?

3| wZwb wK Aeti vnx I Avti vnx hvšwPšštK h_vh_fvte Ges hvš w`vi wvqg Abtvqx
e`envi KtičQb?

4| wZwb wK thšwK AbgcuÉmgv eRš KtičQb?

5| Zvi hvš i mgMw`K wK D³ 2, 3 I 4 b`f c0kævZ wvq,tjv gvb` Kti Mto
DtvčQ?

Acáv iPbv cW (Reading Secondary Writings or Sources)

Acáv iPbv ntjv tgšij K ev c0wK `vk@K iPbvKg`m`úwK`Z fvl", Zvi wPvi-
wetkđY ev gj`vqbgj-K tj Lv| mnRK_vq, GKRb `vk@K hLb Ab` GKRb `vk@Kki
tgšij K iPbvKg`m`úwK`Z fvl" iPbv Ktib, ZLb Zv nq Acáv iPbv| GKRb tj LK ev
`vk@K hLb Ab` `vk@Kki hvš I ZÉtK mg_š ev AvµGY Kti wKQytj`Lb, ZLb
Zv nq Acáv iPbv| Acáv iPbv cvtvi t`ŋt` cešZ`mKj wbt`Rbv Abvri Y Kiab,
mvt` mvt` wbtPi wvq,tjv wetePbvq Avbly :

1/ cŁtg wbuōZ nb th, Arcub tgšij K iPbv cŁtŁQb Ges eŁSŁQb | AZtci wK
Kiab, Arcub wKfite wŁZxq `vkŁŁKi AvtjvPbv ev wtkŁŁYi gj- wclq eSŁZ
cviteb |

2/ wŁZxq `vkŁŁKi iPbv eSvi Rb` cŁqvrŁb ceēZP tKškj e`envi Kiab, mŁ_
mŁ_ wŁŁPi cŁqŁjv DŁvcb Kiab :

K) wŁZxq `vkŁŁK wK cŁg `vkŁŁKi e`eüZ msÁv e`envi KŁŁQb, bv tKvŁbv bv
tKvŁbv fite Zv cwiēZŁ KŁŁQb? cwiēwZŁ ntj, Zv wKfite KZUKzwfbūv mŁŁ
KŁŁQ?

L) Zvi hŁŁ i gj- j ųųY wK Ges wZub wK wvŁŁšŁ AvmŁZ Pvb?

M) wZub Zvi gj- wclq I wvŁŁšŁK KZUv fij fite mg_Ł ev hŁŁ hŁŁ KiŁZ tŁŁQb?

N) wZub wK cŁg `vkŁŁKi gj- vqb, wtkŁŁY I mgvŁj vPbvq cųcvZnŁb?

tgšij K `vkŁŁK wK eSvŁZ tPŁŁQb Ges wZub Zvi Abgvb ev hŁŁ wPšŁbi tųųŁ tKv_vq
mŁwK ev teŁwK, Zv eSvi tųųŁ AcŁvb iPbv AZ`šŁgj`evb fŁqKv ivLŁZ cvŁi | Zte
tgšij K `vkŁŁK iPbv gZB GŁŁŁK mZKŁ wPvi gj-Kfite Aa`qb Kiv cŁqvrŁb |

cvřVĚi gj`vqb

i Pbv gj-K cřkæ

1| `křbi tU· U eB I tgšij K `vkrk i Pbv cvřVi tKškj eYřv Kiab|

msuřB DĚi gj-K cřkæ

1| `kř cvřVi mvari Y vbř` Rbv mgn Dřj L Kiab|

2| cŔĚ hřři gj` vbřcřYi třřř ěK ěK ěel q j řřYxq?

K) eŭ vbePbx cřkæ

mŭK DĚi řj Lb|

1| Kŭb kã I cřiv, řj veřvi Rb`

i) kãřKvIB hř_ó

ii) mvari Y AŭřavbB hř_ó

iii) `kř AŭřavbB hř_ó

iv) ŭZbvUB , iãřçŔ©

2| cŭZ Ařki gj- e³ře`i iřçři Lv

řj Lřev

i) cŔg evi cvřVi mgq

ii) cŔg evři i cvřřkřl

iii) ŭZřq evři i cvřVi mgq

iv) ZZřq evi cvřVi mgq

3| tU· U eBřqi řj LK eBřqi cVb-
tKškj mvari YZ

i) eBřqi Dcmsŭři eYřv Kři
_řřKb

ii) eBřqi gřřS eYřv Kři _řřKb

iii) eBřqi řřgKřřZ eYřv Kři _řřKb

iv) eBřqi GKŭ Aa`řřq eYřv Kři
_řřKb

4| řçřŭvi ři cveřj K GKŭ

i) Acřvb i Pbv

ii) mvari Y tU· U eB

iii) řgšij K `vkrk i Pbv

iv) Dçři i me, řj vB

L) mZ` nřj ŔmŔ Ges řg_`v nřj ŔřgŔ řj Lřj|

1| řgšij K `vkrk i Pbv i `vkrk Pŭi řř` _řřK|

2| řgšij K `vkrk i Pbv cvřVi mgq tU· U eBřqi Zřbvq teŭ gřbvřřM ŭ řZ nq|

3| `vkrk i v mvari YZ Zřř` i gZ hřř vePvi mŭřřřřM mřřřřřřř Dc`řcb Kři b|

4| řgšij K `vkrk i Pbv eřvi řřřřřřř Acřvb i Pbv řKřřřř řřgKřB i řřL bv|

mŭK DĚi

K)

1| iv) ŭZbvUB , iãřçŔ© 2| iii) ŭZřq evři i cvřVi mgq

3| iii) eBřqi řřgKřřZ eYřv Kři _řřKb 4| iii) řgšij K `vkrk i Pbv

L) 1| m, 2| m, 3| m, 4| řg

vk@KZv ikLb

(Learning How to Philosophize)

Dřik

GB cvWřkřI Avrcıb

- vkřřte `vk@KZv Kiv hvq Zv e`vL`v KiřZ cvřteb|
- Abyřbgj-K `vk@KZv e`vL`v KiřZ cvřteb|
- veřkř Ygj-K `vk@KZv e`vL`v KiřZ cvřteb|
- Abyřbgj-K I veřkř Ygj-K `vk@KZvı cv`R` vbř`R KiřZ cvřteb|

fřgKv

Rřeb I RMřZi e`ınea tgřřj K mgm`v vbřq me gvby e`vřKřřte bv fıřtj I AřZ vkQymgm`v vbřq mevB Kg-řevk řřteb| Gv`K v`řq me gvbyB Kg-řevk `vk@K| Zře cřřvıvıvı Ař`ev GKvřWıgK Ař`v`vk@KZv ejřZ eřřvq, veřkř cřřvıvıvı hv `vk@řKi `řřřřřřMZ Ae`vb Ges Zvı MřřX e`vL`v-ıııZ vbř`R Křřı| GB cřřvıvıvıK `řř K`ııMıřřZ fıM Kiv hvq: Abyřbgj-K cřřvıvıvı I veřkř Ygj-K cřřvıvıvı| j řřYřq, GB `B cřřvıvıvı t`řK mř`k@řK h`vřřřg Abyřvıvı`k@ I veřkř Yř`k@ etj Avřřvıvıvı Kiv nq|

Abyřıv (Speculation)

`vk@K v`K v`řq Abyřıv nřřv, řKvřbv avıYv ev veřqřK veřePbv Kiv Ges Zv vbřq Mřřı fıřte vřřř Kiv| th řKvřbv e`ııı gZ GKRB `vk@K řKvb mgm`v ev veřqřK , ııřřřřev AvKıřřř etj gřb KiřZ cvřřıv Ges řm mřřřZv Zvı vbR`^`řřřřvY t`řK veřkř fıřte fıřevı-vřřř KiřZ cvřřıv| AřbK mgq Ab` řKvřbv e`ııı ev řMvř KZř. veřeıPZ řKvřbv veřq, GKRB `vk@řKi KvřQ AvKıřřř nřř DVřZ cvřřıv| řm KvıřY vřřıv veřqıvřK vbřq veřkř fıřte fıřevı-vřřř Kivı Rb` Drmıvıvı nřř DVřZ cvřřıv| Ab`K`vq ejv hvq, mgm`vı mřřřıv nřř, mřřq, veřřq I řKřZnřř Dřř nřř, vkřev Ařb`ı vřıv cřřveř nřř, GKRB `vk@K řKvřbv veřq mřřřZ mřřřKZ nřř DVřZ cvřřıv; AZci Zvı mğıvıvı ev Zvrch`Lıvıvı Rb` mřřř nřřZ cvřřıv|

D`vıvıY`řřc ejv hvq, hıv` řKD Rřeb-ıřřıvı AvıKvı veřřıvıvı řKvřbv řj LřKi Mřřvř veřřıvıvı řKvřbv c@Ü cvW Křřıv; AZci cQř`ı`ı`ıııvıvıvı veřřıvıvıvıvı řKvřbv řj LřKi MřřvřřZı mçřř řj Lv řKvřbv c@Ü cvW Křřıv, Zvıvıvı vřřř LřZ ıııı Kıřteb th, MřřvřřZı cřřıv veřqıvıvı vřřıvıvıvıvı : gvbeRřeb KLB ıııııııı? KLB řřř KıvřK gř` řřvıvıvı DıPZ? vřřıvıvıvıvı I ARıvř řřřıvıvı vk AvıKvı ıııııııı? Aek` `vk@Kıvıvıvı th řKvřbv veřq ev mgm`řK Avřřıvıvıvı Rb` teřQ vbřZ cvřřıv| Zře AřbK mgq, vbQK GKıvıvıvı mgm`v Lřř`řZ teřQ řbıvıvıvıvı PıvřZ e`ıııea veřq vbřq Mřřıvıvıvıvı

gʹbvtʹvʹMi mvt_ ʹPŠʹ Kiv teik gjʹevb nʹZ cvʹi | Aek ʹ hw ʹ tKvʹbv mgm ʹv ev ʹel q
ZvrʹŋʹŋYK ʹm×všʹ ev Kʹtgʹ ʹ vex ivʹL, Zvntj th tKD ZvrʹŋʹŋYK fʹvte ʹetkl ʹel q ev
mgm ʹvʹtK teʹQ ʹbtZ cvʹi b | D ʹvni Y ʹ ʹfc, hw ʹ tKvʹbv e ʹw ʹ I Zvi ʹ x cʹmi eʹmi K fʹvte
Mf ʹev Z mgm ʹvi m ʹs ʹab nb, Zvntj GB ʹetkl cʹmi ʹw ʹZʹZ Zv ʹ i ʹK Kiv D ʹPZ, Zv
GK me ʹMʹxq ʹel q | Zte G aiʹbi tKvʹbv Pvc br ʹ_vKʹj, Mf ʹev Z i tM ʹUv mgm ʹv ʹbtq
hZUv m ʹe Ab ʹvʹb Kiv B nʹe D ʹEg | GB e ʹvcK I Mfxi Ab ʹvʹbi dtj tM ʹUv
mgm ʹv ʹU i ʹbv ZK I thš ʹv ʹK ʹw K m ʹt ʹU Avgiv c ʹfZ ʹvʹb jvf KiʹZ cvʹi ʹev | Avi GB
A ʹR Z ʹvʹb ʹetkl I Ri ʹa ʹx Nubvi t ʹŋʹʹ t jv K ʹ i ʹK h ʹ_v ʹ ʹm×všʹ M ʹh ʹY m ʹvnh ʹ
KiʹZ cvʹi |

m ʹe Z Ab ʹvʹbi tKvʹbv ʹel q ev Qv B ʹqi meʹPtq ʹ, ia Z ʹc ʹv ʹg v ʹ ʹ ʹ nʹj v, g ʹbe-Kj ʹ ʹy I
R ʹeb-ʹeKv ʹki cʹmi t c ʹŋʹʹ Z GK ʹU ʹel q KZUv ʹ, ia Z ʹc ʹv ʹv Avcbvi ʹb R ʹtK, Ab ʹtK Ges
Avcbvi P ʹmi ʹv tKi RMZ ʹtK Av ʹiv fij I c ʹv ʹvte e ʹv i t ʹŋʹʹ, Av ʹj v P ʹv I m ʹg v ʹv
tL ʹUvi c ʹŋʹʹ R ʹb q Zvi ʹ w K ʹ w ʹq, Avcbvi Kv ʹQ teš ʹv K fʹvte Av ʹKl ʹx q n l qvi ʹw K
ʹ w ʹq, GK ʹU ʹel q KZUv ʹ, ia Z ʹc ʹv ʹ ʹmme ʹete P ʹv I ʹel q ʹbe ʹp ʹbi g ʹv ʹ ʹ nʹZ cvʹi |
Zte hv ʹB tr ʹvK br tK ʹb, ʹvk ʹK Zvi c ʹg ʹ ʹkv ev ch ʹq nʹj v, GK ʹU ʹel q m ʹt ʹU ʹetkl
m ʹP Z ʹb Zv I Zvi ʹbe ʹP ʹb |

ʹetkl ʹY (Analysis)

tKvʹbv GK ʹU ʹel q ʹbe ʹP ʹb Ges ʹm m ʹU ʹx Ab ʹvʹb B ʹvk ʹK Zvi Kv R ʹtkl nʹZ cvʹi |
Zte, A ʹa K ʹvsk I ʹ, ia Z ʹc ʹv ʹ v k ʹ ʹv Kiv Ab ʹvʹbi ʹel q I Ab ʹvʹbj ä ʹvʹb ʹtK A ʹa K Z ʹi
m ʹysex I ʹe P ʹi g j-K fʹvte Av ʹj v P ʹvi R ʹ ʹ etkl ʹY c ʹx ʹZ M ʹh Y K ʹi A M ʹhi nb | e Z ʹv
m ʹg ʹqi A ʹa K ʹvsk ʹvk ʹK B Ab ʹvʹbi Z ʹz b v q ʹetkl Y g j-K Kv R ʹU ʹtK B A ʹa K Z ʹi
ʹ, ia Z ʹc ʹv ʹg ʹt b K ʹi b | G ʹb ʹv K A ʹt ʹtK G ʹU ʹtK B h ʹ_v ʹ ʹvk ʹK Z v e ʹj ʹete P ʹv K ʹi b |
ʹetkl ʹY c ʹx ʹZ m ʹt ʹU Avgiv ʹw Z ʹx B D ʹv ʹt U ʹK Q y Av ʹj v P ʹv K ʹi ʹU, G L ʹv b Av ʹg v ʹK Q y
avc ev ch ʹq D ʹj L Ki ʹev gv ʹI, hv Ab ʹy i K ʹi ʹetkl ʹY i Kv R m ʹú b ʹe Kiv m ʹe :

1) c ʹg mgm ʹv ev ʹel q ʹU c ʹmi ʹv i f ʹvte I m Z K ʹZvi mvt_ m s ʹA ʹv q Z Ki ʹab |
D ʹvni Y ʹ ʹfc, Mf ʹev Z i mgm ʹv ʹbtq ʹetkl f ʹvte ʹPŠʹ Kivi te j v q, Av ʹc ʹb t f ʹe ʹbtZ
cvʹi b th, g b ʹy R ʹeb K L b i i ʹæ n q- ʹm m s ʹv š ʹI m gm ʹv m ʹú t K ʹv Avcbvi ʹvʹb c ʹj v c ʹj
k ʹb ʹ | GRb ʹ, ‘zygote’, ‘embryo’, ‘fetus’, ‘gestation’ Ges G aiʹbi gj-c ʹ ev
avi Y v ʹ, t j v t K ʹ ʹó f ʹvte m s ʹA v ʹ w ʹq B i i ʹæ Kiv n ʹe Avcbvi c ʹg Kv R |

2) ʹw Z ʹx Z mgm ʹv ev ʹel q ʹU m s ʹv š ʹI m K j Z ʹ ʹ, Dcv ʹE hZUv m ʹe m s ʹM ʹh Ki ʹab |
K. Avcbvi I Ac ʹi i B ʹv ʹ ʹq- A ʹv ʹÁ Zv I c ʹx ʹŋʹʹ Y i m ʹv v ʹh ʹ m gm ʹv m ʹú t K ʹv c ʹ ʹ h v R ʹ
m K j B ʹv ʹ ʹq M Z m v ʹŋʹʹ h Z U v m ʹe m s ʹM ʹh Ki ʹab | D ʹvni Y ʹ ʹfc, M f ʹa v i ʹ Y i i i ʹæ t ʹ t K
ʹ w ʹ v ʹ y j ʹ w ʹ v ʹ ʹ ʹ (fertilized) n l qv ch ʹs ʹ Av ʹ t Z ʹ w K N ʹ t U, Zv R ʹ v b i R b ʹ Av ʹ c ʹ b
R ʹ x e ʹ A v b I esk M ʹ v Z ʹ i e ʹ v i G Z ʹ ʹ m s ʹv š ʹ I Z ʹ ʹ m s ʹM ʹh Ki ʹ Z cvʹi b |

L. Avciub Avcbri enx I tevakw³ KufR jvMfq agf, gb`hEK, mgvRZvEK, bZvEK I `vkbK `w³KvY t`K gby`Rieb KLb iia nq, tm msµvšI huj, ZEj I avi YvmgnK cixqIv-ibixqIv Kti t`Lteb|

3) AZtci Avciub GB DciEmgnK mekdY, web`I I tkYxKiY Ki`eb| D`vniY`f, Avciub cŃB mvqI I huj`PšfK tkYxKiYi Rb` wZbiU cāvB K`vUMix e`envi Ki`Z cvtib :

K. cŃYaviYi ctqI `p Ae`vb L. cŃt`i ctqI `p Ae`vb Ges M. gvIvex ga`cšI Ae`vb|

4) GB chfQ Avciub Avcbri wbtRi huj`Pšfbi mivith` cKí (hypothesis) mFmqZ Ki`Z cvtib| D`jL, ZZxq avc Avciub th mgvqK mgvaib ev wmvšIj vf Kti`Qb, ZvB ntjv cKí| D`vniY`f, Avciub Gfvte cKí iia Ki`Z cvtib th, hvi RbZv mePfq wibvc` bWZK Ae`vb MhY Ki`Z Pvq, Zvntj Zv`i DvPZ cŃYaviYi mg`Bkvix `p `w³fWz MhY Kiv| Ab`w`K, hvi Zviv kixi I RiebI Dci gvujv`i Avakvi I e`w³`vaxvZiv cKwI eo Kti t`Lb, Zvntj Zv`i DvPZ cŃt`i ctqI Ae`vb MhY Kiv|

5) Avcbri mFmqZ cKí mWVK ntj ev`te wK NUte, tm m`fU Avcbri cKí t`Kb Avciub wK wmvšI UvbtZ cvtib, Zv t`LvB nte GB chfqi KvR| D`vniY`f, Avciub Avcbri cKí t`K wmvšI UvbtZ cvtib th, hvi Mf`vZK DrmwvZ Kiv nq ev Ab`g`v`b t`qv nq, Zvntj Acivci t`qI (KcivRvZ nZ`v, hvRvZ nZ`v, wki nZ`v) gby`RiebI cŃZ k`v Ktg AvmZ cvti|

6) AZtci Avciub Avcbri wmvšfK tkvtr bv tkvtrvte hvvB Kti t`Lteb| D`vniY`f, Mf`vZ AvBb AvakZi wkvj Kiv ntj, gby`RiebI cŃZ k`vteva Ktg Avtm wK Avtm bv, G msµvšI cv`exe`vcx Z` mSMh Ki`Z cvtib| Avciub msMvZ GB Zt`i AvtjvK mntRB ešfZ cvteb, Avcbri wmvšfU `ea bv A`ea|

7) mekdY wqv mefkl GB avc Gtm Avciub j`q Ki`eb, Avcbri, Atb`i I RMtzi t`qI Avcbri `vkbKZvi djvdj ev Zvrch`K| Ab`vb` , iaZcY`mgm`v ev wltqi mv` Avcbri wteP` mgm`v I Zvi `vkbK djvdj m`úK`K, ZvI j`q Kiab| D`vniY`f, Mf`vZi mg`B ev Amg`B RbKj`vY, wki-Ace`envi ev AštmEj bixi fvex RiebI t`qI wK djvdj ivtL, Zv j`q Kiv hvq| mefkl GB avciub L`B , iaZcY`q tKbbv Gw ZEj I mekdYtK RiebI ev`e t`qI cŃqM Kti Ges AvbK AvZµg Kti cŃvi `fi amvZ nq|

Dcmsnvi

Abg`ib I wekdY Dfq cġuqvi mnthvM Mto I tV h_v_© vkiKZv| Abg`itb Avgiv GKw elq ev mgm`v m`fU m`PZb n`q DvW| tKv`bv mgm`v ev el`tqi be`Pb v`b`Pi cġe`tjvi Dci gj-Z v`b`P Kti :

- 1| GuU gvb`i Rxeb, g`j I weKv`ki t`ġtġ KZUKz, iaZcY?
- 2| GuU Avcbvi, A`b`i I Avcbvi Pwiv`tKi cġ_ex m`u`K`AwKZi fij I cY`Avb j`v`fi t`ġtġ KZUv, iaZcY?
- 3| GuU Avcbvi Kv`Q ewxMZfvte KZUv AvKI`v`q?

wekdY cġuqvtK v`b`Pi mvZiU avtc fvM Kiv hvq :

- 1) elq ev mgm`v`K mZK`vte msAv t`qv|
- 2) h_v`e mKj cġm`zK DciE msMh Kiv|
- 3) msMpxZ DciE wekdY, we`-`I t`kYxfvM Kiv|
- 4) cġi ev mvguqK mgvaib m`v`qZ Kiv|
- 5) m`v`qZ cġi t`tK v`b`Ri Uvbr v`v`šj`ġ Kiv|
- 6) v`v`š`hvPvB Kiv Ges tm Avtj v`tK Zv MhY ev eRb Kiv|
- 7) `vkiKZvi djvdj ev e`Avr Avv`vi Kiv|

CW - 4

**hyšweb`vtmi cKvi
(Types of Reasoning)**

Dt`ik`

GB cvWtkfI Avcb

- hyšweb`vtmi c`vb aib ev cKvi , tj v Dtj L KiZ cvi`eb |
- Aeti vnx hyšweb`vm e`vL`v KiZ cvi`eb |
- Avti vnx hyšweb`vm e`vL`v KiZ cvi`eb |
- miv`k`gj-K hyšweb`vm e`vL`v KiZ cvi`eb |
- 0v0K hyšweb`vm e`vL`v KiZ cvi`eb |
- Aeti vnx, Avti vnx, miv`k`gj-K I 0v0K hyšweb`vtmi cv`R` vbt`R KiZ cvi`eb |

figKv

Abg`vb I vektI Y Dfq c`uqv hyšweb`vtmi mnvqZvq m`ubæKiv hvq|Zte vektI Y
c`uqvq hyšweb`vtmi mnvqZv Aciinvh`GRb` `vk0KZv vKLtbi Avti vPbvq
hyšweb`vtmi AšZ c`uqK cwiPq tck Kiv c`qvRb | hyšweb`vtmi PviU c`vb ifc
ev aib vbtq Avgiv GLb Avti vPbv Kitev |

Aeti vnx hyšweb`vm (Deductive Reasoning)

Aeti vnx hyšweb`vtmi t`j`fI GKvU hyš ev Abg`vb `vie Kti th, Zvi AvkqevK`mgn
mZ`Zv Zvi vvxvššI mZ`Zvi vbtqZv `vb Kti | A_v` Aeti vnx hyš i AvkqevK`mgn
Zvi vvxvššI c`f` Poviš I cwi c`v`mg_0 thvMvq | Avi tm KvifYB GUv gtb Kiv
i mZgZ Amsj Mvntq `vovq th, AvkqevK`mgn mZ` vKš` vvxvššI U vq_`v |

MZvbMvZKfite ej v hvq, Aeti vnx hyšweb`vm ntj v mveR mZ` t`fK vektI mZ`i ev
Kg mveR mZ`i Abg`vb | vbtP Aeti vnx hyš i `vD`vniY t`qv ntj v :

K) mKj ivRbvZve` nb mr |
Avtbvqvi mivne nb GKRB ivRbvZve` |
AZGe, Avtbvqvi mivne nb mr |

L) mKj gvby nq gi Ykxj |
mKj vevbx nq gvby |
AZGe, mKj vevbx nq gi Ykxj |

Avti vnx hyšweb`vm (Inductive Reasoning)

Avti vnx hyšweb`vtmi t`j`fI GKvU hyš ev Abg`vb Ggb `vie Kti bv th, Zvi
AvkqevK`mgn vbtqZvite Zvi vvxvššI mZ`Zv c`Zov Kti | Avti vnx hyš i t`j`fI
tKej G `vie Kiv nq th, AvkqevK` , tj v vvxvššI mZ`Zvi c`f` vKQyv mg_0

evsj v`k Dššj wekle`ij q

thvMvq| G KvifY, th Ať_°Aetivnx hvy`i tejvq `ea I A%ea K_v `vđ cđqvM Kiv
nq, tm Ať_°Avťivnx hvy`tK `ea ev A%ea ejv hvq bv| AvkđevK`mgr- umxvššli
m`e`Zvi cťŋ| KZUv tRvifťjv, Zvi vfiEťZ Avťivn Abgvb ev hvy`i gj` vbiŋcZ
nq|

MZvbMvZKfite ejv hvq, Avťivnx hvy`web`vm ntjv, weťkl mZ` t_ťK mveR mťZ`,
KLbl ev weťkl mťZ`B DcbxZ nI qv| vbtP Avťivnx hvy`i `vđ D`vniY t`qv ntjv :

K) mgđU AvKei GKRb gvby Ges vZvb gviv vMťqťQb|
AvKei Avj x GKRb gvby Ges vZvb gviv vMťqťQb|
vbdUb GKRb gvby Ges vZvb gviv vMťqťQb|
nhiZ I gi GKRb gvby Ges vZvb gviv vMťqťQb|
Bv` iv MvÜx GKRb gvby Ges vZvb gviv vMťqťQb|
AZGe, m`eZ mKj gvbyB nq gi Ykij |

L) gjmvi bx nq GKRb `^ťvPvix I vbôž|
vUjvi nq GKRb `^ťvPvix I vbôž|
gežznq GKRb `^ťvPvix I vbôž|
K`vťoť nq GKRb `^ťvPvix
AZGe, K`vťoť nq m`eZt vbôž|

mv`k`gj-K hvy`web`vm (Argument by Analogy)

mv`k`gj-K hvy`web`vm Avťivnx hvy`web`vťmiB GKvU cKvi| `vđ e`i gta` tKvťbv
ťKvťbv velťq mv`k` t`ťL ZviB vfiEťZ Ab`ťKvb velťq Zvť`i mv`ťk`i Abgvb Kivi
bvq mv`k`gj-K Abgvb ev hvy`| mv`k`gj-K hvy`i `vđ D`vniY :

K) gvU, cvnb, evqybmvZkxťZvòZv cťvZ. v`K v`ťq cv_ex I g½j Mđni gta` mv`k`
AvťQ; cv_exi GKvU AvZvi³ ,Y ntjv, GLvťb Rvťei Av`Z; AvťQ| AZGe, g½j
Mđni Rvťei Av`Z; AvťQ|

L) Avig GKRb weťkl tjLťKi tjlLv Dcb`vm cťo eivei Avb>` tctqmQ| mživš
Abgvb KivQ th, G tjlLťKi bZb Dcb`vmmU l mlycv` nťe|
mv`k`gj-K hvy`i MvB weťklY Kťi Avgiv mv`k`gj-K hvy`i %eikó` RvťZ cvii|
cđg hvy`vU weťepbv Kiv hvK: hvy`vU cđg AvkđevK` tNvlYv Kťi th, `vđ e`-PviiU
velťq m`k Ges vđZxq AvkđevK` tNvlYv Kťi th, GB `vđ e`-i GKvU iťqťQ GKvU
evovZ `eikó`; Avi ZvB cđťgv³ AvkđevťK` tNvmlZ mv`ťk`i Dci vfiE Kťi umxvšl
Uvbr nťqťQ th, Ab` e`vU l H `eikó` iťqťQ|

evsj v`k Dššj mekte`ij q

j`qYxq, me m`k`gj-K hys`i t`qT`B th`v gv` e`i gta` m`k` t`Lv`bv nte Ges
Priw`l w`l`q`i m`k`i K`vB ejv nte, Ggb bq| Zte me m`k`gj K hys`i KvVtgv
GKB| m`k`gj K hys`i KvVtgv ntjv, c`Zw`l m`k`gj-K hys`i t`qT` `B ev ZtZmaK
e`i gta` GKmaK w`l`q`i m`k`i w`f`E`Z Abg`yb Kiv nq th, Zv`i gta` Avt`iv
GKw`l w`l`q` m`k` `vKtZ cvt`i | h`v` A, B, C | D KwZcq e`nq Ges x, y, z
KwZcq `enkó` nq, Zvntj th tKv`bv m`k`gj K hys`i AvKvi ev KvVtgv nte,

A, B, C | D meviB x | y `enkó` itqtQ|
A, B | C meviB z bvgK Avt`iv GKw`l `enkó` itqtQ|
m`Z`ivs D Gil m`eZ z bvgK `enkó` itqtQ|

m`k`gj-K Abg`yb AcY`m`k`i w`f`E`Z c`Zw`Z, tKv`bv Kv`h`R`vi Y m`f`Üi Dci
c`Zw`Z bq, w`earq Gi w`m`x`v`š`l`m`e` gv` | Zte m`e`Zv w`e`f`b`ag`v`i n`Z cvt`i; kb`
t`k`i i`æ`K`ti GB gv`v w`b`d`q`Zvi KvQvKw`l thtZ cvt`i | m`k`gj-K hys`i m`e`Zvi
gv`v thme kZ`š`t`ji Dci w`f`P` K`ti, Zvi KtqKw`l gv`v w`b`P` Dtj`L Kiv ntjv |

1) hZ`t`jv e`i gta` m`k`i K`v ejv n`q, Zv`i m`L`v t`e`k` ntj m`k`gj K
hys`i w`m`x`v`š`l`i m`Z` n`l qvi m`e`b`v t`e`k` nte | D`vni Y`f`c aiv hvK,
K. A | B Gi p | q `enkó` itqtQ|
A Gi r `enkó` itqtQ|
m`Z`ivs B Gil r `enkó` itqtQ|

Aevi,
L. A, B, C | D Gi p | q `enkó` itqtQ|
A, B | C Gi r `enkó` itqtQ|
m`Z`ivs D Gil r `enkó` itqtQ|

GLv`tb tk`l`v`³ m`k`gj-K hys`i w`m`x`v`š`l`i m`e`Zv c`l`g hys`i Z`z`bvq t`e`k` |

2) `B ev ZtZmaK e`i gta` m`k` w`l`q`i m`L`v KZ, Zvi Dci m`k`gj-K hys`i
m`e`Zvi gv`v w`f`P` K`ti | D`vni Y`f`c,
K. A | B Gi p | q `enkó` itqtQ|
A Gi r `enkó` itqtQ|
m`Z`ivs B Gil r `enkó` itqtQ|

Aevi
L. A | B Gi n, o, p | q `enkó` itqtQ|
A Gi r `enkó` itqtQ|
m`Z`ivs B Gil r `enkó` itqtQ|

cvVvEi gj`vqb

iPbigj-K cġæ

1| Aeti vnx | Avti vnx hny³ web`vtmi cv`R` Avtj vPbv Kiab |

msvŋB DĒigj-K cġæ

1| mv`k`gj-K hny³ i KvVvtgv eYŋv Kiab |

2| Ggb `v kZ`Dj L Kiab, hvi Dci mv`k`gj K hny³ i m`te`Zvi gvĪv vbfPkyj |

3| ŌvŋŌK hny³ web`vm e`vL`v Kiab |

K) eūbePbx cġæ

mivK DĒi vj Lly|

1| AvkqevK`mgn̄ umxvts̄šlī c†ŋ |

Povšmg_ŋ thvMvq

i) Avti vnx hny³ i t†ŋĪ

ii) mv`k`gj-K hny³ i t†ŋĪ

iii) ŌvŋŌK hny³ i t†ŋĪ

iv) Aeti vnx hny³ i t†ŋĪ

2| mivēR mZ` t_†k vektl m†Z`

DcbxZ nB

i) mv`k`gj-K hny³ †Z

ii) Avti vnx hny³ †Z

iii) Aeti vnx hny³ †Z

iv) ŌvŋŌK hny³ †Z

3| mv`k`gj-K hny³

i) cY`miv`†k`i Dci cĪZvōZ

ii) AcY`miv`†k`i Dci cĪZvōZ

iii) KvŋRvi Y m`†Ūi Dci cĪZvōZ

iv) m`te`Zvi Dci cĪZvōZ

4| Avkqev†K` Dvĵ mLZ `ovšlūm×všl

cĪZōvi c†ŋ hZUv cūmŋK nte

i) ŌvŋŌK hny³ web`vtmi umxvts̄šlī mZ`

nI qvi m`tebv ZZ tevk nte

ii) mv`k`gj-K hny³ i umxvts̄šlī vġ_`v

nI qvi m`tebv ZZ tevk nte

iii) mv`k`gj-K hny³ i umxvts̄šlī mZ`

nI qvi m`tebv ZZ tevk nte

iv) Aeti vnx hny³ i umxvts̄šlī mZ`

nI qvi m`tebv ZZ tevk nte

L) mZ` n†j ŌmŌ Ges vġ_`v n†j ŌvġŌ vj Lly|

1| vektl Y cĪvqvq hny³ web`vtmi e`envi Acwi nvh^ŋ

2| Avti vnx hny³ i AvkqevK`mgn̄ i mZ`Zv Zvi umxvts̄šlī mZ`Zvi vōqZv t`q |

3| AvkqevK`mgn̄ umxvts̄šlī m`te`Zvi c†ŋ KZUv tRv†vjv, Zvi vfvĒ†Z Aeti vnx

hny³ i gj` vbi†cZ nq |

4| mv`k`gj-K hny³ web`vm Avti vnx hny³ web`vtmi GKvU cġvi |

mivK DĒi

K) 1| iv) Aeti vnx hny³ i t†ŋĪ 2| iii) Aeti vnx hny³ †Z

3| ii) AcY`miv`†k`i Dci cĪZvōZ 4| iii) mv`k`gj-K hny³ i umxvts̄šlī mZ` nI qvi

m`tebv ZZ tevk nte

L) 1| m 2| vġ 3| vġ 4| m

thšřK AbgřıĚ : AvZmij xKiřYi AbgřıĚmğř
(Logical Fallacies : Fallacies of Oversimplification)

Dřřk

GB cıVřkřl Avııb

- AbgřıĚi msÁv ıřZ cıřteb|
- AvZmij xKiřYi AbgřıĚmğř Dřřl KiřZ cıřteb|

fıřKv

AbgřıĚ ntřv fıř ev g` hıř ev hıřıeb`ım| hıřı bıvıv KıvřY g` ev AvıLř ntřZ cıřı| GK ev GKııak AvıřevK` ıg_`v ntř, ıKsev AcřmıřK ntř, hıřıeb`ım A%oa ntř, hıřı cKıřK fıvıv A`úo ev ř`Ř ntř hıřı g` ntq hıřı| g` fıřte ev ářřfıřte hıřıeb`ım Kıvı aıb AmıYZ ntřZ cıřı| dj Z g` ev fıř hıřıı msL`ıv Amıř| Zře H mg`ı fıř hıřıřK AbgřıĚ ejv nq, th_řıv fıř nı qı mřEřı h_v_`etř cřřıřııv nq| A_ř AbgřıĚ ntřv, cřııvPbıřj-K (persuasive) fıř hıřı| cřııvPbıřj-K nı qıv KıvřY Avıřv G aıřı hıřıı dř` cıřZ cııı| h_v_`ev mıřK hıřıeb`ıřmı `ř_`Zıv AbgřıĚ mřřř Avıřı`ı AřZ cř_ıřK Áıv ıvLı DıřZ| AbgřıĚřK ıevfıřte fıřM Kıv hıřı| Avıřv AbgřıĚřK `ř cřııv fıřM tdř AvřıvPıv Kıřev :
1| AvZmij xKiřYi AbgřıĚ I 2| cř_ıřıřj-K AbgřıĚ|

AvZmij xKiřYi AbgřıĚmğř (Fallacies of Oversimplification)

G aıřı AbgřıĚřZ cřııv ıelqřK AvZ mıřıKıY Křı tdřv nq Ges ZıřchEY` NUbıřK Amř` ev Dřcřıv Kıv nq| ıbřP G aıřı KřqKıı AbgřıĚ ıbřq Avıřv GLb AvřıvPıv Kıřev :

ıbřK Dıř (Mere Assertion)

RbıřıııY cřııv fıřte th, Zıřıv hıř` tKıřıv ıKřıGKıKıř fıřıřıřıv ev ıbıř`ř cř`ı mıřıřıř` fıřııYv KıřZ cıřı, Zıřıř Zıř`ı hıřımğř ıekřım RbıřZ cıřte| D`vııY`řc ejv hıřı, řıLıv`v Gıı etř řıb Ges Amıř Gıı ıekřım Kıvı, Avı GB ntřv Gııv tKıK_vř| G K_ıı Avıřıř ıKřı cřııY Křı bı| Gıı Avıřıř ıbřK ıekřıřııB GK fıřııYv| `vıřı hıřı cř`křıı cř_g K_vB ntřv mıřıř` ev thšřK ıbqřı mıřıřıř`B tKej fıřıřıv hıřı mg_` ev cřııY Kıv hıřı| GKıı avı Yv ev ıekřım ev ZE; ıbřK fıřııYv Kıřıř, Avı cř`ıvı Kıřıř th, gıřıy GııřKB Lıı hıřı ıřıřıře MřıY Kıře Zıřıř Zıř nře ıbıřZ fıřte GKıı AbgřıĚ|

ıg_`v ıřKZıřııv (False Dilemma)

ug_v`v`wKZ`bšvbtK ōmv`v-Kvřjv` (black-white), ev ōnq-bZev` (either-or) Abšciv`E břtgI AvřinZ Kiv nq| Avgiv hř` tKřtv mřm`v ev nelqř` Břtqi AvřK mřvavb (solutions) ev w`K (aspects) _vKř mřEřl aři tbB th, Zřv` wřgřv` AvřvZ mZ` mřvavbB iřqřQ, Ges Zřv Dci vřv`E Kři hřř`v`v`m Křvi Zřvřj ug_v`v`wKZ`bšvbtK Abšciv`E D`m`e NřU| Avgiv hř` evř nelqřU nq K bZev L nře, A_P Zřv M, N, I O nř qřv i mř`v`v`b iřqřQ, Zřvřj Avgiv ug_v`v`wKZ`bšvbtK mřř Křřv|

ŌRřev`Avb bq A_ŌmřZ cřřv`-cřřv`řK (male domination) ev`L`v` KřřZ cřřiŌ| GB Dřř`U avřv` Rbřq th, `wř gřv` mř`v`v`b iřqřQ, nq Rřev`Avb cřřv` cřřv` ev`L`v` Křři bZev A_řv`wK mřj Zřv Zřv ev`L`v` Křři| Avřl avřv` Rbřq th, wřZřq mř`v`v`v`U, A_ř` A_řv`wK mřj Zřv nřZ cřři cřřv`cřřv`i mřZ`Křv ev`L`v`| A_P Avgiv Rřv` th, Avřl AřbK mř`v`v`b iřqřQ, h_v- mřvřv`RK cřřv, agřř cřř`q Ges A_řv`wK I Rřev`v`řK Dci`v`řbi mřřřq Mřo I Vř vřv`v`v`v`řbi ev`v`Zřv| Avřřv`ř` Dřř`U nq A_ŌmřZ břPr Rřev``v`řK cřřv`-cřřv`řbi Křvř vřřmře vřřřZ Avřřv`ř`i cřři mřZ Křři Ges Ab`v`v` mř`v`v`b řjřřK Avřřv`ř`i `řř t_řK mřřřq ř`q| Avř Gřřřv`B ug_v`v`wKZ`bšvbtK Abšciv`E NUřq|

Acřřv`řK hřř` (Irrelevant Argument)

Gřřv` Abšciv`E řejřq, hřř``v`Křřv` Ggb GKřU Ae`v`řb Avřv`Z nřvři řPřv` Křři b hv gř- hřř`i řřřřř Acřřv`řK Ges cřřv`K ev řkřřvř gřřv`řv`MřK Dc`m`cZ gř- nelq ř_řK `řři mřřřq iv`L`v` cřřv`m cřřv`| Ab`K_v`q, mřřř` ev Avřřv`řK`mřř` mřřřřřř řřřřř cřřiv`v`v` Acřřv`řK nřj Acřřv`řK hřř` břgK Abšciv`E NřU| D`vřiv`ř`řc, A`řbqřřřřř vřiv`ř` hřř` v`řZ v`řq hř` řK D etj b, cřřZ eQi A`ř`řvřv` hZ gřřv`ř v`břZ nq, Zřv řřřřř řev`v` gřřv` mřK `v`řvřv` Křřřř v`břZ nq| Zřvřj G hřř` nře Acřřv`řK hřř` | ev`řKři mřL`v` ev`ř`i mřř` hřřv`v`b I hřřv`v`bRřv`Z `v`řvřv` řKřřv` mřřřř`řb| cřřZ eQi vřv`v`v`v`řřřřř gřřřřřř Křři, A`ř`řbqřřřřř nř qř DřřřZ v`K DřřřZ bř, Zřv mřř` Gme ev`v`Zřv řKřřv` mř`ř` tbB | gř- nelq nřj v, A`ř`řbqřřřřř Křřv DřřřZ v`K DřřřZ bř, Ab`řřř AvřK mřL`K gřřv`ř gřřřřřř Křři v`Kbř Zřv GLřřb ř`L`v` nelq bq|

PřřK hřř` (Circular Argument)

PřřK hřř`řK Ōcřřřřřř Abšciv`EŌ (Fallacy of Begging the Question)-I evř nq| Křřiv` G hřř`i Avřřv`řK` Zřv mřřřřřř gřZB cřřřřřřř`| th nelqřU cřřiv` KřřřZ nře Zřv c řev` cřřiv`řZ etj aři v`břq hřř` v`řj GB Abšciv`E NřU| A_ř` mřřřřřř hř cřřiv` KřřřZ nře Zřv hř` Avřřv`řK` aři tbqř nq Zřvřj PřřK hřř`ř`v` NřU| řKřřv` v`Křřcřřiv` bř Křři Avřřv`řK` I mřřřřřřř ŌNřři-v`řřřřř GKb K_v` evř nq etj B GB Abšciv`E břg nřqřQ PřřK hřř`ř`v` ev Abšciv`E| D`vřiv`ř`řc, Křřř GKřU `ř` c`v`_ř` Křřiv` Křřřřř gřř v`řq Avgiv ř`L`řZ cřřv` GřU GKřU PřřK Abšciv`E|

eisj v`k Dššj mekte`ij q

tKD hwi etjb, tLr`vi Aw`Zj i`tq`Q, KviY cweT tKvi Avtb GuU ejv n`tq`Q; AZ:ci Ab` tKD hwi wRÁvmv Ktib, tKvi Avtbi mZ`Zvi melquU Avciub wKfite Rvbtjb, Revte H e`w³ hwi etjb, tKvi Avb tZv tLr`v KZR.cZ`v`ó, Zvntj Zvi hwy³ nte PµK t`v`l`g| GLv`b tLr`vi Aw`Zj; tKvi Avtbi Øviv Ges tKvi Avtbi mZ`Zv tLr`vi Aw`Zj; Øviv cØvY Kiv n`tq`Q| A_` tLr`vi Aw`Zj; cØvY Ki`Z cU`tg ev cteB tLr`vi Aw`Zj`K ati tbqv n`tq`Q| dtj G hwy³`Z tLr`vi Aw`Zj; thšw³ Kfite cØvY`Z nqu|

AÁZwfiEK hwy³ ev AÁvbZv t`vl (Appeal to Ignorance)

Gifc hwy³`Z tKv`bv melq cØvY Kivi tPóv bv Kti Zv AcØvY Kivi fvi wec`q`i Dci Pmctq t`qv nq| wec`q`i AÁvbZvi m`thvM ubtq ubt`Ri K_v cØvY Kivi tPóv Kiv nq etj Gifc hwy³`K AÁvbZv t`vl ev AbgciE etj | AÁvbZwfiEK hwy³i K_v ntjv, Avgiv GKwU Dw³ ev eP`tbi mZ`Zv ZZ`q`Y chS`M`hY Ki`tev hZ`q`Y bv Avgv`i wec`q` Ab`Zi wKQyA_` wq_`v cØvY Ki`Z cvti | D`vniY`f`c, tKDB cØvY Ki`Z cvti bwb th, fZ tbB; AZGe fZ AvtQ|

t÷wi I UvBics (Stereotyping)

t÷wi I UvBc ntjv Ggb MZvbMwZK avi Yv, gZ ev wek`m hv mPivPi AwZmijxKZ.ev AwZ`uxZ n`q_`v`K| AwKvsk t÷wi I UvBc ms`v`ti Kvi`Y NtU| `j ev tMv`x`MZ wek`m`K ubw`DZ Kivi AvKiv`q`v t_`tK A_ev cØqvRbxq miv`q`i Afive _vKv mtEj| `fZ I m`y`avRbK im`x`v`š`Uv`vri AvKiv`q`v t_`tK Gme ms`v`ti Rb`nq|

t÷wi I UvBics bvgK AbgciEi ZLbB D`m`e NtU hLb tKD GKwU tkYx m`f`U wq_`v ev AwZe`vcK m`vaviYxKiY (generalization) Ktib Ges Zv t_`tK H tkYxi tKv`bv m`m`tK wePvi Kivi tPóv Ktib| D`vniY`f`c tKD hwi fiteb th, mKj gwnjv nq AvteMcØY, `g` I tiv`bcØY, Zvntj th-tKv`bv gwnjv H me PivKwi ev KtgP` t`q`t` A`thvM` etj we`te`wPZ nteb thLv`b tgavex, `p cZ`qx I axi`w`i gvb`j`i cØqvRb i`tq`Q| e`Z gvb`j`i t`q`t` ØmKj Ø K_vwU cØqv`Mi tejvq Avgv`i mZK`h`l`qv DwPZ| tKv`bv wKQyK A_ev tKv`bv e`w³`tK tKv`bv tkYxi w`b`QK GK m`m` etj bv t`f`te eis Agk GK, Agk `B, Agk wZb A_ev iing ev Kwig wKsev ivteqv ev iingv - GiKg`fite fvev DwPZ| j`q`Yxq, w`v`Ø tkYxi gvb`y m`Ø`xq t÷wi I UvBc_`tjv we`k`l`fite g`v`v`K: di`v`m`iv` ntjv g`v`v`b` t`c`g`K, ev`O`w`j` nq` ú`R`j`M, t`g`t`q`iv` t`Q`j`t`i` t`P`t`q` Aw`i`g`w`Z|

civVĒi gj`iqb

i Pbigj-K cĳæ

1| AwZmij xKižYi AbgciĒmgŕ eYŦv Kiab|

msuŦjB DĒi gj-K cĳæ

1| ug_`v wŦKZŦbſgnb AbgciĒ e`vL`v Kiab|

2| AcŦmŦ½K hŦſ e`vL`v Kiab|

K) eŦibeŦPbx cĳæ

mŦvK DĒi ij LŦj|

1| hŦſ g` ev t`vl hŦſ nq hŦſ

i) GK ev GKvŦK AvkŦevK` ug_`v nq

ii) GK ev GKvŦK AvkŦevK`
AcŦmŦ½K nq

iii) hŦſ cĳvK fvlv A`úó ev Ŧ`_Ŧ nq

iv) DcŦi i th tKvŦbŦU NŦU

2| nq-bZev AbgciĒ bŦŦgl AwfnZ
Kiv nq

i) wŦQK DwŦŦK

ii) AcŦmŦ½K hŦſŦK

iii) PµK hŦſŦK

iv) ug_`v wŦKZŦbſgnbŦK

3| Ŧbvixiv nq fvjevŦm bv nq NYv
KŦi Ŧ GB DwŦŦU

i) wŦQK DwŦŦ AbgciĒ mŦŦ KŦi

ii) ug_`v wŦKZŦbſgnb mŦŦ KŦi

iii) PµK t`vl mŦŦ KŦi

iv) t÷wi l UvBŦcs AbgciĒ mŦŦ KŦi

4| QvĒ ivRbŦwZ eŦ Kiv DwPZ bq;
tKbbv AvRŦKi AŦbK ivRbŦwZie`
GK mgq QvĒ tbZv wŦŦj b| G hŦſ i
dŦj

i) ug_`v wŦKZŦbſgnb NŦU

ii) PµK t`vl NŦU

iii) AcŦmŦ½K hŦſ AbgciĒ NŦU

iv) AÁvZv t`vl NŦU

L) mZ` nŦj ŦmŦ Ges ug_`v nŦj ŦvgŦ ij LŦj|

1| AbgciĒ nq cŦi vPbigj-K|

2| nekŦŦmi tRv vtŦj v tNvl Yv nŦj v GK cĳvi hŦſ|

3| AvkŦevK` l Ŧm×vŦŦŦNŦj -wŦŦi GKb K_v ej Ŧj PµK t`vl NŦU|

4| AcŦmŦ½K hŦſŦK cĳvŦŦv AbgciĒ l ej v nq|

mŦvK DĒi

K)

1| iv) DcŦi i th tKvŦbŦU NŦU 2| iv) ug_`v wŦKZŦbſgnbŦK

3| iv) t÷wi l UvBŦcs AbgciĒ mŦŦ KŦi 4| ii) PµK t`vl NŦU

L) 1| m 2| ug 3| m 4| ug

Avgi mšlbt`i ucZvgvZv ejtZ Avig GKvB, AvigB tKej Zvt`i Avu_R `vqfviti i Rb` `vqx|

Zug hir GB UmdK uUuKU AvgvK `vl, Zvntj Avig Avgi jvBtmYU nvi vtev Ges KvRi Rb` Mmo Pvj vtZ cvi tev bv|

Avig hir KvR KitZ bv cvwi, mšlbtw`mn Avig Mpxb ntq cotev Ges Flavq gti thtZ cvwi|

mZivs AvgvK GB UmdK uUuKU t`qv tZvgvi DvPZ bq|

Gifc hys`i e`envi mPivPi Av`vj tZ NUtZ t`Lv hvq| AvBbRix hLb gvjvi NUbvK Dtc`v Kivi wongtE Ges Zvi gt`j tK Lvjvm Kivi Rb` nePvKt`i gvS `qv ev Kcv. RvMvZ cQvm cvb ZLb Gifc AbgciE NtU|

AvteM DİxcK t`vl (Appeal to Vanity)

GB AbgciEiu M`vjvixi cQZ Avte`b ev RbZvi cQZ Avte`b btgl cvwvPZ| G ai`bi AbgciE ZLbB NUvq hLb Avgiv GKiu epr RbtMvxi cQZ Avte`b Rvbtq tKvtrv tNvYv ev `vei `KvZ. jvtfi tPov Kvi| Gifc AbgciEi t`tt` cQk AvteMag`fvlv e`envi Kiv nq| D`vniY`tfc,

QctYmQdx Aek`B wbu x Kiv DvPZ| GvU ntjv gvjv v`i cQZ wsmZv|O

Qnrvv eQi ati gvby hxi`L`- I evBtetj nekjm Kti AvmtQ| GB nekvtmi GKiu cQj c`ve itqtQ H mg`l nekjmx gvby`i Rvteb| hxi`L`- wQtb CKti iB cy` - Gi mg`fb Zug Avi wK mv`Pv Pvl? Zug wK H mg`l gvby`i ejtZ Pvr`Q th, Zviv mKtj B tevKv Ges fti i gta` AvtQ?O

At`P cvieZB (Changing Meanings) AbgciE

tKvtrv hys`-cQqvri gta` tgšj c` (key terms)-Gi At`P cvieZB NUvtj GB AbgciE NtU| D`vniY`tfc tKD hir etjb th, thtnZzhxi`L`- etj wQtb, QAvig thgbw tZvgvK fvj evm tmfvte tZvgiv GtK AcitK fvj evm l O tmtnZzv wvqi gta` ev evBti th tKvtrv cKvi AmgKvgx ev mgKvgx wqvKjvctK gvRv Ktib, Zvntj Zv Qfvjevmo kãUj msAvi cvieZB NUvte| hxi`L`- mQZ c`wvK AvawZKZv, eUzj I chtZie At`e`envi KtiwQtb| Aek`, Gifc A`th thšbZv msvvšwv l tqi t`tt` Avtj wPZ c`wv e`enviti i tejvq Avek`Kvqvte AbgciE`Z`vK Ggb bq| Zte G t`tK AvvZ nq bv th, wZvb A`ea AmgKvgx ev mgKvgx mQZv ev wqvKjvctK gvRv KtiwQtb| tKbbv wZvb gvby`i GtK AcitK fvjevmtZ etj wQtb| hir hys` w`tq ejv nq th, wZvb GgbwB KtiwQtb (A`fv gvRv KtiwQtb) Zvntj Zv nte Qfvjevmo kãUj At`P cvieZBvab|

civVēi gj`iqb

iPbuj-K cĕe

1/ cZvi Yvgj-K Abgciĕmgn eYŃv Kiab|

msvŃB Dĕigj-K cĕe

1/ Kciv. Dĕ`M Abgciĕ I AvteM Dĕ`xcK Abgciĕi cv_Ŕ` Ńbĕ`Ŕ Kiab|

2/ Aĕ_P cwi eZŃ Abgciĕ e`vL`v Kiab|

K) eŭ ŃbePbx cĕe

mŃvK Dĕi ij Ly|

1/ hŃpĕK AvμgY bv Kĕi hŃp`vZvĕK AvμgY Kiĕj

i) AvteM Dĕ`xcK Abgciĕ NĕU

ii) Aĕ_P cwi eZŃ Abgciĕ NĕU

iii) Ńb`v ĕ`vI NĕU

iv) Kciv. Dĕ`K ĕ`vI NĕU

2/ hŃ` ej v nq cŃZ`ĕKB Rvĕb th, mKj bŃv`K nq Kgyb ÷ Zvntj Zv nĕe

i) Ńb`v Abgciĕ

ii) AĀvbZv Abgciĕ

iii) ĕ ÷ Ńi I UvBŃcs Abgciĕ

iv) mKĕj B GŃU Kĕi Abgciĕ

3/ ŐAvng Avgvi gvZv-ŃcZvĕK KŃvj Ővrv nZ`v KŃi! `qv Kĕi AvgĕK ĕ`vIx mve`ĕ

Kiĕeb bv, GŃZg nI qvi KviĕY Avng hĕ_ŏ hšYĕFvM KiŃŐŐ| GŃU GKŃU

i) ŃbŐK DŃv³ Abgciĕ

ii) AvteM Dĕ`xcK Abgciĕ

iii) AĀvbZv Abgciĕ

iv) Kciv. Dĕ`K ĕ`vI

4/ BŃvrb`vkbj jv` nĕjv ZviKvĕ`i cŐĕ`i mveb, mĕzivs AvcŃbI GŃU e`envi

Kiab| -GŃU GKŃU

i) Kciv. Dĕ`K ĕ`vI

ii) ŃbŐK DŃv³ Abgciĕ

iii) AvteM Dĕ`xcK Abgciĕ

iv) mKĕj B GŃU Kĕi Abgciĕ

mŃvK Dĕi

K)

1/ iii) Ńb`v ĕ`vI NĕU

2/ iv) mKĕj B GŃU Kĕi Abgciĕ

3/ iv) Kciv. Dĕ`K ĕ`vI

4/ iii) AvteM Dĕ`xcK Abgciĕ

Zte j NkjiYbnwZ c0qvtMi t9t1 mevBtK Aek`B mZK©_vKtZ nte th, Av`tz num Kiv hvq bv Ggb `B ev ZtZnaK wRlbtmK thb GKUtZ num Kiv bv nq| A_v® Zviv hLb ev`te GKU bq `w| wRlbtm, ZLb Zvt`iK GKUtZ num Kiv hvte bv| D`vniY`tf, `0Zer`xt`i c9 t_+K Roer`i mgvtj vPbv Dttj Kiv hvq| Roer`xiv hv3mnKvti etjb th, gb etj wKQytbB, AvtQ tKej gw`P| `0Zer`xiv etjb, Roer`xt`i GB hv3 Avmtj j NkjiYev`x hv3| `0Zer`xt`i gtZ, Roer`xiv gbtK gw`P| ifcvišti Z Kivi tPov Ktib, A_P gb gw`P| t_+K czi vcyj wfbwKQy Zvt`i gtZ, Roer`xiv Abvek`K j NkjiYev`i Acivta Acivax|

cñviYev` (Expansionism)

cñviYev` ntjv j NkjiYev`i meciXZ| mZivs GuUil j NkjiYev`i gZ mjev- Amjev `B-B itqtQ, Zte Zv j NkjiYev`i meciXZmugK| A_® mvariYfite, j NkjiYev`i Amjev ntjv cñviYev`i mjev Ges j NkjiYev`i mjev mgn ntjv cñviYev`i Amjev mgn| gvtS-gvtS, mvguqK cñviYev` Dckvix ntZ cvti| D`vniY`tf, tKD `vkiBk Avtj vPbv gube cKwZ. m3uKq gZmgn Dttj Kitz thtq `k, gtbmeAvb cñwZ. AvbkvLvi GZ`mspvištgZigZ Avtj vPbv Kitz cvtib| GB cñvii Z ev me`vii Z Avtj vPbv gvbecKwZ. i mKj w KtK hZUv m3e e`vcKfite DtbwPZ Kti tZttj| dtj GuUtk Mfxi fite mePri-meTKdY Kiv hvq| Zte j NkjiYev`x mgvtj vPKMY ejtZ cvtib th, AvZ, Rxebrkw3, AvteM I B`Qv- gube cKwZ. Gme wfbw KtK Avtj vPbv Kti gube cKwZ. msAvtK eo tekx RuUj Kti tZvjv ntqtQ| Zviv hv3 w tq ejtZ cvtib, Gme wfbw KtK Avmtj gb I t`tn A_ev tKej t`tn ev tKej gtb Kugtq Avbv hvq|

Z_vic cñviYev`i mjev ntjv, Gi gva`tg cix9Yxq th tKvbtv melqi wfbwAsk ev w Kmgfni gta` cv`R` Kiv hvq| GuUil Amjev ntjv, c0qvRbnwZwi 3 Ask ev wfbwZv m3o Kti GuU weteP` melqtK AvakZi RuUj Kti tZttj| D`vniY`tf, cKwZ. I mek3pvUtK tK m3o Kti tQb Zv tLwRvB thLvtb KwWb I RuUj GK e`vci tmLvtb Zvt`i m3o AwZc0KwZK wKQyt_+K ntqtQ GK_v etj Avak RuUj Zv m3o melquU Dttj Kiv hvq| c0KwZK tKvbtv wKQy e`tj AwZc0KwZK wKQy tq e`vL`v ev eYBv Kiv AvakZi KwWb | AwZc0KwZev`x ev ag3v`xiv hLb hv3 w tq etjb th, AwZc0KwZK GK m3v itqtQ, Ges tmB m3vB cKwZ. I mek3pvUtK Aw`Zkxj Kti tQ ZLb cKwZev`xiv GB AwZRuUj Zv Z_v cñviYev`i K_v etjB Zvt`i GB hv3 i mgvtj vPbv Ktib|

Dcmsnvi

mst9t c evj hvq, j NkjiYev` I cñviYev` hv3 mePrii t9t1 GK atbi mgm`v| j NkjiYev`i A_©ntjv, ePb, hv3 ev ev`3Zv mspvištgZtK Zvt`i mij Zg ifc Kugtq Avbv| me wKQjK num ev j NyKiv hvq G cZ`q ev c0Pov BwZevPK| Ab`_vq, GmeB ntq cotZv AwZmij xKZ| c9všti, cñviYev`i A_9ntjv, ZE#K AtbK_ tjv

evsj v`k Dššj nekje`ij q

Ask fivM Kti we-Zfirte Ztj aiv A_ev ev`eZv m`fU AfbK,tjv wfbog® gZ
Dc`rcb Kiv| Gi myear ntjv, hw` ev`leKB tKvtrv Rulj Zv t_tK_vtK hv mij firte
e`vL`v Kiv hvq bv, Zvntj c`hvi Yev` Zv e`vL`v Kivi t`f`f`m`vnh` Kti | GuUj Amyear
ntjv, GKwU PgrKvi mij gZ ev avi Yv AfbK,tjv w`K ev ZtEj Dc`rcbvi KvitY
AvakZi Rulj ntq cotZ cvti |

cvWĒi gj`iqb

iPbvj-K cĳæ

1| j Nĳi Yev` I cĳvi Yevt` i cv_R` ũbt` R Kiab|

mswĳB DĒi gj-K cĳæ

1| j Nĳi Yev` e`vL`v Kiab|

2| cĳvi Yevt` i ,iaZjeYĒv Kiab|

K) mZ` ntj ōmŌ Ges ũg_`v ntj ōngŌ ũj Lly|

1| kvgmj Bmj vgtK kvgmymvĳne, Gm Bmj vq, kvgm&cĳwZ. bvtg WwKtj Zv nte j Nĳi Yevt` i `ųvš|

2| GKB tj Lvq ōtcĳŌ K_wU ešvĳbri Rb` KLtbr fvj eivm, KLtbr AbjvM, KLtbr tcĳ kã e`envi Kiĳ Zv nte cĳvi Yevt` i `ųvš|

3| AvZv, gb, Rxebykų³, AvZvmĒv cĳwZ. kã GKB At_ GKB iPbvq e`eüZ ntj Zv nte cĳvi Yevt` i `ųvš|

4| j Nĳi Yev` GKwU avi YrtK ũwvfbæAstk ũef³ Kti AvakZi Rũlj Kti tZvtj |

mũvK DĒi

K) 1| ũg 2| m 3| m 4| ũg

Mōšī cōZūJ cvtVi cvtVvĒi gj`vqb Mfxi gtbvthvM I mZKŹvi mī_ Abkxj b Kiv cōqvRb|

2) cixŋvi AvtM-fvtM gy`Kti cvi cvevi Avkvq covtkvbn tdjt ev Rvgtq ivLteb bv| KLtbn aṯi vṯteb bv th, covtkvbn bv KtiB Avcūb `kṯbi th tKvṯbn `beŷK cixŋvq cvk Kti hvteb| Ab`vb` AvbkvLvi mī_ Zṯbn Kij Avcūb t`LṯZ cvteb th, `kṯbi veltge`mPivPi AvZkq bZb I AvZkq avivvgj-K (conceptual) nṯq _vṯK; Avi tm KviṯY nṯq _vṯK vKQy Avij | GRb` ceṯtṯKB ev cōg tṯKB AvcbvṯK mgqvbyvZv gvb` Kti AvMḥ I Avšhi KZv vṯtq covtkvbn Pmij ṯq thṯZ nṯe| Gijc Kij veltge`Avcbvi KvṯQ mij I mnRmva` nṯq hvte|

`kṯ vj Lb (Writing Philosophy)

`kṯ Z_v `vkṯK veltqv` vj Lb veeiYvgj-K vj Lb (reportive writing), MṯelYvgj-K vj Lb, e`vL`vgj-K vj Lb (expository writing) cṯvZ. vj Ltbi Abijc nṯZ cvti| Zṯe `kṯbi Avakvsk tj LvB veltkṯY, mgvṯj vPbn I hvṯ mnṯhvṯM Mṯo IṯV| Avi Gmṯei Rb` cōqk veltkṯ cṯvj x I tKšktj i cōqvRb nq:

maviY ciṯk®(General Suggestions)

th tKvṯbn fvj tj Lvi AtbK, ṯj v cṯvj x `kṯbi tṯṯI GKB :

1) tj Lvi AvtMB meṯv mṯvsmvZfvte hvṯv i iæKiab, vK Kiab- Avcūb vK tkYxKṯṯ eṯm cixŋvi cōkūĒi vj LtQb, bv Zvi evBṯi tKvṯbn vepivvgj-K (critical) ev e`vṯMZ `vkṯK i Pbn vj LtQb|

2) tgšvj K c` , ṯj vṯK (key terms) cmiṯvi fvte msAvvqZ Kiab|

3) cāvbn avivv, ṯj vṯK (main ideas) cmiṯvi fvte veeZ Kiab|

4) D`vniY I e`vL`vi gvaṯg Gme avivv, ṯj vi A_ṯK cmiṯvi fvte I cYṯvte Zṯj aiab|

5) cōṯg GKUv Lmov tj Lv `v Kivb| mZKŹvi mī_ cṯd t`Lṯ Ges mṯkvab Kiab| AZci GūṯK cṯivq vj Lṯ|

6) h_vh_ e`vKiY (grammer), cōqvMivvZ (usage), evK`-Kvṯvṯv (syntax) I AbṯQ` (section) e`envi Kiab| vKQykvṯv_ṯgṯb Ktib, `kṯbi tṯṯI e`vKiY Z_v fvivi vṯqgvvZ tgṯb Pjvi tZgb cōqvRb tbB| tKbbv Gū ṯKvbn fviv-tKvm® (language course) bq| G avivv LṯB āvšl| `vkṯK tj Lvi tṯṯI fvivi h_vh_ e`envi LṯB , iæZcYṯ Zṯe kāvovṯcYṯI AvZaj sKZ. fviv eRṯ Kiab, G aiṯbi

ersj v`k DŠŷ mekte`ij q

fvlvq e³e" A-úo I Ø`R ntq cto| me^ov tmiRvmyR I h_vh_fvte tj Lvi tPóv
Kiab|

7) Avcbvi cori tUetj me^ov AŠZ GKUW fij ersjv I GKUW fij BstiWR e`vKiY
eB Ges GB `B fvLvi AŠZ GKUW Kti `yJ fvj AvfArb ivLb Ges cŃqvRtb Zvi
mrvnh" ubb|

**`vkŃK tj Lvi Rb" Avi I KŃyciugk(Additional Suggestions for
Philosophical Writing)**

ubtPi ubt`Rbwi mekIZ `vkŃK tj Lvi tŃtT , iazcYŃ e-Z GB ubt`Rbwi `vkŃK
tj Lvi mvt_ Ab"vb" ÁvbkvLvi tj Lvi tgšij K cv`R"l cŃkik Kti| cŃqvRb Ablyvqx
Avcbvi tj Lvq ubtPi ubt`Rbwi AbryiY Kiab :

1) mekI mgm"v I melqmgntK thgb- tZgub Actii aviYv, ZĚj I hvy^omgntK
mekIY Kiab Ges Zvi mmePvi gj"vqb Kiab| ZĚj I mgm"vi D`vniY vntmte DŃj
Kiv hvq: Roer` , er`eer` , t`n-gb mgm"v, mbvi Av`Zf-Abw`Zj mgm"v cŃvZ|

2) meifbæ vkŃK mgm"v m=útkAvcbvi e"i^oMZ gZvgZ Dc`vcb Kiab|

3) Aeti vnx I Avti vnx Dfq cŃkvi hvy^oneb"vm (logical reasoning) Gi mvt_ Bw`Ń
mvtŃK KŃfvte GKĪ Kiv hvq Zv tkLvi tPóv Kiab| (1) I (2) ubt`Rbv Ablyj tbi
tŃtT KŃfvte thšv^oK AbgcvĚmgntK mbr^o Kiv I Govtbv hvq Zv tkLvi I tPóv
Kiab|

**`vkŃK hvy^o mekItYi tKŠkj (Strategies for Analyzing Philosophical
Arguments)**

tKvtbv `vkŃK ZĚj ev hvy^omgntK mekIY ev mmePvi gj"vqb Kiv Z_v tj Lvi Rb"
ubtPi ubt`Rbv AbryiY Kiab :

1) mZKZvi mvt_ `vkŃK ZĚMZ Ae"vb Ztj aiab| GRb" tKvtbv mgvtj vPbv ev
gj"vqb QvovB `vkŃK t`qv hvy^oi gj"v K ev `enkó"mgnti Zvuj Kv cŃvb Kiab Ges
vZvb c`mgnti tKvtbv mekI msÁv`vb Kitj Zv cwi^ovi fvte eYŃv Kiab| GK K_vq,
`vkŃK th tKvtbv cŃkvi e^oe"tKB AweKZfvte Dc`vctbi tŃtT mZK^onteb|

2) tKvtbv `vkŃK Ae"vb tK mg_Ń ev AvpugY hvB Kiab bv tKb, Zvi Ae"vb ev
ZĚtK GKUW msMvZ I c×vZMZ ivvZtZ mekIY I mmePvi gj"vqb Kiab| cŃqk
t`Lv hvq, `vkŃK Ae"vbi GKUv mvgvMK gj"vqb `w Kivtbi tŃtT GKUvi ci
GKUv melŃqi mg_Ń ev LŪbB ntjv mteŃEg tKŠkj |

evsj vt`k DŠšř nekje`ij q

3) `vkŁŁKi ZĚ; m̄úuKĚ Avcbvi mKj hŷ̄ ev Ae`vbŁK mvŋĴ I hŷ̄ mnKvŁi, Avcbvi cŁŋĴ hZUv m̄ē cYŋĴe, mg_Ů Kiab Ges tmmŁei b`vh`Zv (justification) cŁZcv`b Kiab| Avcbv hŷ̄ GKB mgm`v ev veltŁqi Dci `Rb `vkŁŁKi hŷ̄ mgŁni Zjyv Ges tmmŁei miePvi gj`vqb KŁib, Zvntj mvŋĴv ceĚZĴ tKŠkj Dfq `vkŁŁKi tŋĴĴ mgfĴe cŁqM KiŁZ nŁe|

`vkŁŁK mgm`v ev veltq veltŁŁYi tKŠkj (Strategies for Analyzing an Issue or Problem)

tKvŁbv veltŁ `vkŁŁK mgm`v ev veltq (thgb t`n-gb mgm`v ev NUbv I gj` mgm`v ev CkŁi i Aw`Z; mgm`v)-tK veltŁY I miePvi gj`vqŁbi Rb` vŁŁPi KvR_ tjv Kiab :

1) gj` c`_ tjvi msÁv`vbceĴ mgm`v ev veltqŁŁK mZKŋĴe I `úofĴe veeZ Kiab|

2) mgm`vŁi Dfq v`ŁKi kvŁkijx hŷ̄ mgŁ Ges Gme hŷ̄ i tCŁŁb th vŋĴĚ I hŷ̄ veb`vm vŁbvZ iŁqŁ Zv Dc`vcb Kiab|

3) Dfq v`ŁKi hŷ̄ veb`vm I hŷ̄ i tŋĴĴ mvŋĴĴi Afve I AbycvĚ mgŁ cŁkŁceĴ cŁZUŁ v`ŁKi hŷ̄ mgŁŁK veltŁŁY I miePvi gj`vqb Kiab|

4) cŁqvRbŁeva KiŁj Avcbvi vŁR`^gZ Ges tm gŁZi mŁŋĴ hŷ̄ mgŁ tck Kiab| AZtci Avcbvi cŁŋĴ hZUv m̄ē cYŋĴe gZUŁŁK gZ`KŁi Zjyv Ges Zvi b`vh`Zv cŁZcv`b Kiab|

e`wŁMZ `vkŁŁK AvfgZ tj Lvi tKŠkj (Strategies for Writing Personal Philosophical Views)

hŷ̄ tKvŁbv veltq ev veltqmgŁni Dci Avcbvi e`wŁMZ `vkŁŁK gZ tj Lvi cŁqvRbŁeva KŁib Zvntj :

1) vŁvŁZ nŁZ tPÓv Kiab th, Avcbvi cixŋĴK Avcbvi KvQ t_ŁK hv Avkv KŁib Zv Avcbv eŠŁZ tctiŁQb|

2) GB BDvŁŁi ZZxq cvŁv veltŁŁY cŁqvĴi th mvZUŁ avc DŁjŁ Kiv nŁqŁ Zv cŁyxŋĴY Kiab| DŁjŁ, AvcbvŁK mgm`vi mŁŋĴi I veltŁŁi hŷ̄ mgŁ mŁŁŮ AevnZ nŁZ nŁe|

3) mgm`v ev veltqŁŁK cvĴi fĴe eYĴv I Dc`vcb Kiab|

erj v`k DŠŷŷ nekje`ij q

4) elqIU cñt½ Avcbvi Ae`rb UK Zv hZUv mæe cYŷvte I `úofvte Dc`vcb I Avtj vPbv Kiab|

5) Avcbvi gZ ev Ae`rb mg_ŷbi Rb` Avcbvi cŷŷ hZUv mæe teuk mŷŷ` mŷeb`-I Kiab| Avcbvi vbR`^hyŷ I hyŷweb`vŷm tKvŷbv thŠv³K AbŷcivÉ I `ŷŷZv AvŷQ UKbv tm e`vŷvŷi vbwŷZ nb|

6) Avcbvi Ae`vŷbi gj- w`K, tŷv (main points) cwi`vi fivte Zŷj aivi Rb` Avcbvi cŷŷ hZUv mæe teuk D`vni Y I e`vL`v cŷvb Kiab|

7) Avtj vP` elŷq Ab`vb` `vkŷKŷ`i AvŷfgZ Avcbvi tŷ Lvq cŷŷvRbvŷbvŷvŷ Aŷŷŷ Kiab| GB Aŷŷŷ i mgq Aek`B MŷxZ ev D×Z.e³te`i Dm dŷŷvŷU ev MŷŷvŷŷZ Dŷŷ Kiŷeb| Zte Ab`vb`ŷ`i AvŷfgZŷK cŷŷvŷvŷte Mŷŷ ev Dc`vcb Kiŷeb v|

civvEi gj`vqb

iPbvj-K cke

1/ `vkbK iPbv tj Lvi tKškj mgr eYv Kiab|

msvB DEigj-K cke

1/ `kšbi `be³K cix³vi `f^c eYv Kiab|

2/ e³MZ `vkbK AvfgZ tj Lvi tKškj eYv Kiab|

3/ `vkbK h³ we³k³Yi tKškj mgr D³j L Kiab|

K) mZ` n³j omō Ges v³ n³j omō vj L³|

1/ `be³K cix³vq e³MZ gZvqZ cōvb Ki³Z nq|

2/ `kšbi we³q³ `mPivPi AvZkq avi Yv³j-K n³q _v³K|

3/ `vkbK iPbvq _v³K h³, we³k³Y I mgv³j vPbv|

4/ `vkbK iPbvq e³vKi³Yi vbqgbvZ t³tb Pj vi cōqvRb tbB|

mvK DEi

K) 1/ v³ 2/ m 3/ m 4/ v³

mnvqK MŠ' (Reference Books)

GB eBwU cvtVi mnvqK MŠ' wntmte wvqj uLZ eB, tj v cotZ cvtib, hv Avcbvi cvWtK tevSvi Rb" mnvnh" Kite| Gme eBtqi mnvqZvq eZgub eBwU iwPZ ntqtQ| ZvQvor wvqj eB, tj v cvtV Avcbv `kŠ mactKge` hvi Z Avb jvf Ki tZ cvi teb|

1. J. P. Thiroux, *Philosophy : Theory and Practice*, Macmillan Publishing Company, New York.
 2. A. Matin, *An Outline of Philosophy*, Mullick Brothers, Dhaka.
 3. Harold Titus, *Living Issues in Philosophy*, New York.
 4. Nigel Warburton, *Philosophy : The Basics*, Routledge, London.
 5. E. R. Emmet, *Learning to Philosophize*, Penguin, London.
 6. A. C. Grayling, *Philosophy*, Oxford University Press, Oxford.
 7. Honer, Hunt and Okholm, *Invitation to Philosophy : Issues and Options*, Wardsworth Publishing Company, California.
 8. J. O. Urmson and Jonathon Ree, *The Concise Encyclopaedia of Western Philosophy and Philosophers*, Routledge.
 9. Anthony Kenny (edited), *The Oxford Illustrated History of Western Philosophy*, Oxford University Press, Oxford.
 10. Simon Blackburn, *The Oxford Dictionary of Philosophy*, Oxford University Press, Oxford.
 11. Ted Honderich, *The Oxford Companion to Philosophy*, Oxford University Press, Oxford.
 12. Robert Audi, *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge.
 13. gvwš Ave`j evi x, `kŠbi K_v, nvmvb ek nvdM, XvKv|
 14. W. Av. gZxb I W. gwDR D'xb Avng` (m=úw Z), `kŠ cwi Fvl v tKvl, evsj v GKvWgx, XvKv|
 15. mvBtq` Avāj nvB, `kŠ I gtbwe`v cwi Fvl v tKvl, evsj v GKvWgx, XvKv|
- * eZgub eBtqi beg BDwbUwU J.P. Thiroux-Gi *Philosophy : Theory and Practice* eB AvyitY tj Lv ntqtQ|